

tiszatáj

1973. MÁJ. * 27. ÉVF.

5

Tamási
Áron

ismeretlen drámája,

Raffai Sarolta novellája;

Farkas Árpád, Takács Imre versei;

Bakos István

és

Für Lajos

tanul-

mánya

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

A Magyar Írók Szövetsége
Dél-magyarországi Csoportjának
lapja

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: ILIA MIHÁLY
Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

73-1313 — Szegedi Nyomda

Tartalom

XXVII. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM
1973. MÁJUS

SIMON ISTVÁN: Tamási Áron Ősvigasztalása elé	3
TAMÁSI ÁRON: Ősvigasztalás (színmű, I. rész)	6
FARKAS ÁRPÁD versei: A szivárgásban, Hol az eső összeér a havazással, Vadászat, Szerelem, kiscsikó, Asszonyok ringnak	26
SERFŐZŐ SIMON versei: Hol vannak öregeim, Vissza- emlékszem, Helyettünk	29
HORVÁTH ISTVÁN versei: Ők, a sugarasak, Ne fagyjon vér az oltókésre, Egymásba kapaszkodva	30
TAKÁCS IMRE versei: A mohai tikverőn, Napló	32
ACZÉL GÉZA: Öreg bokréta (vers)	33
KIRÁLY LÁSZLÓ versei: Anyanyelv, Dózsa imája 1514, Halljátok-e, Janicsártemető	36
RAFFAI SAROLTA: Egyszeri kaland (elbeszélés)	40

HAZAI TÜKÖR

BAKOS ISTVÁN: Budapest vagy a „vidék”? (Fiatal dip- lomások elhelyezkedése)	53
--	----

TANULMÁNY

FÜR LAJOS: Hazánk Kelet-Európa	63
--------------------------------------	----

KRITIKA

MÁRKUS BÉLA: Illyés Gyula: Bál a pusztán — Bölcsék a fán	70
---	----

HÁRSFALVI PÉTER: Széljegyzetek Végh Antal szociog- ráfiai kötetéhez	73
TÜSKÉS TIBOR: Perben az elmúlással (Fodor András: Kettős rekviem)	76
ABLONCZY LÁSZLÓ: Taxner-Tóth Ernő: Tamási Áron	78
KÓSA LÁSZLÓ: Kászoni székely népművészet	81
MERÉNYI VARGA LÁSZLÓ: Garai Gábor: Ablakban a nap	83
VEKERDI LÁSZLÓ: Jacques Monod: Véletlen és szük- ségyszerűség	85
VARGA LAJOS MÁRTON: Szerdahelyi István: Költé- szetesztétika	88

MŰVÉSZET

ILIA MIHÁLY: László Gyula rajzai előtt	91
NIKOLÉNYI ISTVÁN: Molnár Gál Péter: Rendelkező- próba	93
DÉR ENDRE: Koszta Rozália szegedi kiállításáról	95
Szóváltás (Fekete Sándor és Ódor László jegyzete)	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Szenti Ernő rajzai az 5., 35., 39., 52., 62., 69. és 90.
oldalon

Tamási Áron Ősvigasztalása elé

A „habent sua fata libelli” szólásmondást nemcsak igaznak, hanem ez esetben, Tamási Áron darabját lapozgatva, nagyon találónak is érzem. Az író életművét, úgy látszik, nem tarthatja egyelőre lezártnak az utókor, hiszen még bármikor előkerülhet frissen csillogva egy-egy feledésbe merült novella vagy regénytöredék; ugyancsak a közmondásszerű igazság bizonyításaképp, hogy — úgymond — a belekeveredett aranyat a föld is kiveti. A valódi érték nem pusztulhat és nem veszhet el. Még akkor is így van, ha maga az író mond le elveszettnek vélt műve valahai viszontlátásáról. Utolsó, töredékben maradt kis remekében, a *Vadrózsa ágában* Tamási a *Szűzmáriás királyfi* című regénye megírásának körülményeire emiélkezve többek között ezt írja: „Magának a regénynek a szövege és a szöveg hangszerelése emlékeztetett engem, s ma is emlékeztet, egy *Ősvigasztalás* című szindarabomra, melyet 1925-ben Amerikában írtam, s amelynek a kézírata ott el is kallódott.” Mi hozzátehetjük most már, hogy Amerikában talán igen, de egyik kézírati példánya szerencsére két esztendővel ezelőtt Erdélyben előkerült; a mű megírása után csaknem ötven esztendővel.

Ezt a szindarabot, vagy — ahogy az író jelezte eredetileg a műfaját — ezt a tragédiát olvashattam a napokban. Belefeledkező álmétkodással és mindvégig gyönyörűséggel. Hogy mi fogott meg annyira az Ősvigasztalás virágindaként, vadrózsa ágaként hajló sorai között, maradjon talán későbbre. Először is a mű sorsa izgat, míg baráti segítséggel, s *Izsák József*nek a marosvásárhelyi *Igaz Szóban* megjelent eligazító kis cikke nyomán próbálom összeállítani magamban a darab keletkezésének, illetve végleges hazajutásának történetét.

Tamási Áron, mint ismeretes, 1923-ban Észak-Amerikába hajózott, s amikor három év múlva hazatért Kolozsvárra, szűkebb környezete már „könyves íróként” fogadhatta. A szülőföldjétől olyannyira elütő amerikai valóság hatalmas kontrasztként segített abban, hogy a nem kis nosztalgiával szülőföldje felé tekintő fiatal író egyénisége fölszabaduljon, s hazaküldött novellái még távollétében, 1925 nyarán megjelenhessenek *Lélekindulás* című kötetében. *Áprily Lajos*nak a kolozsvári *Ellenzék* vasárnapi mellékletében írt szép kritikája jóvoltából — ahogy ezt ugyancsak a *Vadrózsa ágából* tudjuk — a könyvnek „valamelyes jó híre” volt. Tamási neve tehát irodalmi körökben, a sajtóorgánumok és a színházak környékén már jól csenghetett. Ez a föltételezés most azért fontos, mivel maga Tamási állítja — mintegy negyven esztendővel később — hogy az Ősvigasztalást 1925-ben írta, s ahogy a kézíraton is olvasható — küdte haza *dr. Janovics Jenő*, a kolozsvári magyar színház akkori igazgatója által kiírt pályázatra *Siculus* jelíggel.

A pályázat két ízben, az 1924—25-ös, illetve az 1925—26-os évadban került meghirdetésre. Az utóbbi eredményének közlése *Kuncz Aladár* tiszte volt. „Elntefl. n marad a kérdés — írja *Izsák József* az imént említett cikkében —:

melyik évben vallott kudarcot Tamási Áron első színműve. Könnyebb a válaszadás azt illetően, hogy tévedett-e a bíráló bizottság, amely nem ismerte fel a novellairóként már befutott íróban a színpadi szerzőt... A kor színpadi követelményei, drámaeszmény beidegződései, az első megfogalmazás nyersesége, az egész darab szabálytalansága folytán — Kuncz Aladárékat nem illetheti szemrehányás.” Izsák okfejtése az idézett második mondatban teljesen meggyőző; ám ha tudjuk, hogy maga Tamási is tévedett a beküldés időpontját illetően, némileg módosul a darab fogadtatása és sorsa körüli helyzet. *Jancsó Bélának* (Welch, W, Va., okt. 12. 1924.) írt levelében — tehát 1924 (!) októberében — így érdeklődik beküldött darabja felől: „Eddig talán valami bizonyosat is tudsz a Janovics-féle pályázatról s különben is, ahogy hallom, szándékaim kiderültek, s így nincs mit titkolóznom. »Ösvigasztalás« című székely tragédiámat én is beadtam Erzsike útján, s csupán azért nem ártalom el senkinek, mert szerettem volna megtartani azt az előnyömet, hogy nevemet ne tudják. Amint Erzsike írja, Kuncz Aladár ezirányban kérdést tett neki, s így már szinte bizonyosan tudja, hogy én is mire vetemedtem. Azt hiszem, ezzel kapcsolatban fölösleges elmondani akármit is, majd megtudod s reményem, hogy meg is látod a darabot. Amit tudsz róla, írd meg.” Ebből a levélrészletből is kiderül, hogy a darabot 1924 nyarán írta, és az első pályázati évben vallott vele kudarcot, jöllehet Tamási titokban reménykedett. Egy esztendő bizony a fiatal író érésében, kibontakozásában igen jelentős változásokat hozhat, s így érthető, hogy a maga véleménye is megváltozott annyira a darabról, hogy két esztendő múlva, a hazaérkezés és feltűnést keltő kötete után már nem is érdeklődött darabja sorsa felől.

Más kérdés, ha így volt, igazat adhatunk-e utólagosan is a szerzőnek? A teljes életmű ismeretében úgy érezhetjük s így érzem most én is, hogy a forrongó korszakában a saját lehetőségeit kereső író, amikor már egyre inkább a saját hangjára és világára talált, érthető okokból hagyta szívesen maga mögött a még bizonytalannak érzett kísérleteit. Közhelyszámba megy Tamási sajátos realizmusáról beszélni, egyéni világát, világlátását emlegetni. Valóban, páratlan a magyar irodalomban az a huszárosan bátor fegyverténye, ahogy az Európán átsöprő modernista divatok idejében egy még partikulárisan zárt népcsoport életét, világát mondandója lényegévé merte tenni, és aztán e különös népi lelkivilág határozhatta meg mindvégig az író gondolkodásmódját, e népi nyelvből fejleszthette ki egyedülálló nyelvét s e nyelv segítségével tiszta, tündéri realizmusát. Az ősi székely hit- és mondavilág emelkedett fel Tamási-val európai rangra a magyar irodalomban. Az *Ösvigasztalás* egyik első kísérlete a fiatal írónak, hogy a kivételezet a legmagasabb rendű irodalom szférájába emelje, méghozzá úgy, hogy azért a sajátos szín- és hangulatvilágot is átmentse a maga eredetiségében. Különösen élhetett benne ez a vágy a kezdő években, a tollforgatás csinját-binját tanulgatva.

A pályakezdő író először még támasztékokat keres, hogy nagy lendületében is megtarthassa egyensúlyát. A segítség pedig az lehet elsősorban, ami leggyorsabban a keze ügyébe kerülhet: az éppen kedvenc írója (a titkos példakép), vagy a korra leginkább jellemző akkori irányzat. Nos, első darabjában Tamási mind a két segítséget igénybe vette. *Szabó Dezső Elsodort falujának* stíluskülönbségei éppúgy kiharsannak még a sorokból, mint a húszas évek legelterjedtebb avantgard irányzatának, az expresszionizmusnak nyers effektusai. A darab egységét még nem a sajátos stílus- és látásmód adja meg, hanem a már tudatosnak is mondható különleges szerkesztés; ahogy Tamási a tömbszerű valóságalemeget beemeli a cselekménybe, s közéjük — közbülső kötőanyagként — balladisztikus hangulatú mesemotívumokat vagy sejtelmes reflexiókat kever. A holdfény játéka a kiömlő vér körül éppúgy külön színpaltot jelent a tragédiában, mint a havasok fölött sütő csillagok alatt a katolikus liturgia édesen székelyesített litániázása. Ma, persze, mást jelenthetnének Tamási egyes szóhasználatai, ha nem tudnánk a cselekményből, hogy az írónak

a századforduló adja mondanivalója keretét, és a darab a húszas évek első felében íródott. Különbösen is a Tamásira mindig oly jellemző demokratizmus, a darabból végig kisütő úrgyűlölet minden kétséget eloszlat afelől, hogy mit ért ő például ősgyökéren, s a természet viharainak is kitett székely parasztság történelmi szempontjából nézve milyen életérzés tartozéka tulajdonképpen a hun mondavilág továbbélése még századunkban is. A Csorja-nemzetség tragikus pusztulásában ott sejlik a századforduló nyomorúságos paraszti létének minden nehézsége, sőt kilátástalansága.

Tapintatlanság volna részemről, ha a darab előtt annak tartalmát elmondanám a kíváncsi olvasónak, aki majd örömmel tapasztalja, hogy Tamási Áron legelső drámakísérletében mennyi szépség, eredetiség van, és hogy igazában nincs új a nap alatt. Tamási ugyanis szinte ösztönösen megérezte a modern dráma majdani útját, ezzel mintegy megelőzte a saját korát — ahogy megjegyzi ugyancsak nagyon találóan Izsák József. S ami igazán szívet gyönyörködtető ma is: Tamásinak a székely észjárását oly páratlanul követő nyelve, a későbbi nagy írónak már itt fölsejltő szivárványos képzeletvilága, meghökkentő mélységeket és szépségeket föltáró asszociációi. Kiragadva idézni belőlük szinte lehetetlen, mivel kápráztatóan sorjáznak, s azért is felesleges volna, mert e sorok után nyomban következik a bizonyítás, magában a darabban. Nem is tartom fel az olvasót, akinek e néhány gondolattal csak a figyelmét akartam fölhívni egy nagyon régen írt Tamási-darabra, amely nekünk mégis vadonatúj, hiszen most olvashatjuk először, s most kerül be egyáltalán a klasszikus magyar irodalom kincsesházába is.

SIMON ISTVÁN

TAMÁSI ÁRON

Ősvigasztalás

I.

Színmű négy jelenésben, megelőző játékkal

SZEREPLŐK:

CSORJA ADÁM, székely ősgyökér
CSORJA AMBRUS, bátyja
KISPÁL JULA, árvaleány
BOTÁR MÁRTON, mostohaapja
GÁLFI BENCE, csendőrlegény
KÖSSÉGI JEGYZŐ
FALUSI BÍRÓ
HÁROM LEGÉNYKE
TÖRVÉNYBÍRÁK
ÜGYÉSZ
VÉDŐ
CSENDŐRÖK
TROTTYOS SZOLGA
VÉN SZÉKELY
NÉP
KLARINÉTOS
EGY HANG

Történik a Székelyföldön a XIX. században.

Sőt bé is vezeti ide a XX. századot.

MEGELŐZŐ JÁTÉK

Szín: Botár Márton háza.

Csak annyi berendezés, ami a székely jelleget teljesen kidomborítja: magas vetett ágy. Ennekelőtti falióra: arca tulipánokkal kifestve, láncát ónhenger húzza. Karcsú lábú füttő. Mellette két háromlábú, törpe, kerek szék. Két karosszék, kézi faragással. Falon néhány jámbor kép. Közöttük a Botár Márton baka-káplári képe, mellén „díszbojt-

tal”. E képen száraz búzakoszorú. Ablak mellett, falra akasztva, kalendárium lóg. Ablakok talpán muskátli.

Idő: A XIX. század utolsó esztendeje. Szép őszi este. A szél lágyan zengeti az ágakat.

Amint a függöny mozdul, harangoznak estére.

KISPÁL JULA (*meggyűjtja a lámpát. Az ablaknál harangszó irányába fordul, keresztet vet s felfogott kézzel imádkozik. Szája lágyan susog.*)

BOTÁR MÁRTON (*a füttő mellett ül egy törpeszéken. Keresztet vet, de inkább csak az ujjával mutatja a három irányt. Álla alatt ökölbe fogja a kezét. A „Hiszegy”-et mondja, időnkint buzgón nekifutamodik s akkor jó hangosan mond egy szót.*)

(*A harangozást megszakasztják, aztán megint húzzák. Ablakon át látszik, hogy a széltől csendben lengnek az ágak.*)

KISPÁL JULA (*befejező keresztet vet. Kannába vizet merít a kártyából, s viszi az ablak felé.*)

(*Harangozást abbahagyják.*)

BOTÁR MÁRTON (*az imádkozást be- szünteti. Rojtos dohányzacsckaját eléhúzza s marokra fogva, veri a keze fejéhez.*)

KISPÁL JULA (*a muskátlikat öntözi, közben szagolgtatja*): Jaj, be édes az illatja, mint a nádméz.

BOTÁR MÁRTON (*pipáját kiveszi, készíti pontosan, közben észben tartja, mit Jula mondott*): Ti, fejeznépekül, olyanok vattok, mint a lúd: minden burjánt felmagasztaltok. (*Pipáját begyűjtja, hüvelykujja körmével tetején a dohányt ütögeti mindegyre.*)

KISPÁL JULA (*egy muskátlicserepet a kezébe vesz, nevelőapja felé fordul, s szagolgtatja*): Biza, de kend is burjánt pipál. Én természettem eldugott melegágyban, s mikor a fináncok jártak, úgy-é mennyit imádkoztam, hogy rea ne kapjanak?

BOTÁR MÁRTON (*oda se néz, csak nagy fejét billegeti*): Hát te ügyes leán vagy, szent igaz. Megérnél egy kalapfej aranyat. (*A pipa fedelét nyitja ki, kecenti vissza s megint.*)

KISPÁL JULA (*fejét a muskátlibokorra hajtja, szemét behunyja s elábrándozik*): Jaj, milyen jó, mint a kicsi angyalkák lehellete. Mért is nem lettem kicsi méh, hogy szíphatnám örökké a virágok mézét... Vagy lettem volna szép kicsike pillancs, hogy — (*leejt a cserepet, s az csörömpölve darabokra törik.*)

BOTÁR MÁRTON (*a hirtelen zajra keze megrebben, pipáját leejt, annak feje leválik s kettőbe hasad*): No, kecskebéka leánkája, ezt megcsinálád.

KISPÁL JULA (*térdelve, ijedten szedi a cserepet, sepri össze a földet, de a virágokat különválasztja*): Ó, lelkem-apám, én úgyis jobban megijedtem. (*Szepegvè*): Édes... kicsi... virágom...

BOTÁR MÁRTON (*utánozza Julát*): Édes... kicsi... vén pipám...

(*Csend. — Mind a ketten a földön matarásznak.*)

(*Az ablak alatt árnyékok tünedeznek. Susogás hallatszik.*)

GÁLFI BENCE (*magas, sovány alakja megvillan az ablak előtt. Három cigányát egy fa törzséhez állítja. Maga egészen az ablakhoz jön*): Búcsúznak a madarak és sírnak...

KISPÁL JULA (*ijedten odanéz s nem mozdul.*)

BOTÁR MÁRTON (*nyugodtan odanéz s nem mozdul.*)

GÁLFI BENCE: Búcsúzni jöttem magam is. Ki érdemli s ki nem. — Búcsúzni, hej, szívtelen Botár.

KISPÁL JULA (*kötényéből a felszedett cserepet s földet lassan visszaereszti a ház földjére.*)

GÁLFI BENCE (*az ablakon behajlik, kalapját leveszi, rázza, belőle a virágok a szobába hullanak*): S temetni jöttem enmagamat, Kispál Jula. — Ó, be szép vagy, Kispál Jula. Bár ne volnál olyan szép.

BOTÁR MÁRTON (*lassan feláll, egy karosszékbe ül, hol a hátát megveti*): Ajtóm is van, legény.

GÁLFI BENCE: Bár ne volna, mert az csípte oda a szívemet.

KISPÁL JULA (*feláll, szedi a Bence virágjait, szagolgtatja és súgva kérdi*): Ki adta?

GÁLFI BENCE: Temetőből szakasztottam. — (*Hangosabban*): Hallja-é, Botár Márton bátyám, virágjaim temetőben termettek.

BOTÁR MÁRTON (*oda se néz*): Hallom s nem bánom.

GÁLFI BENCE: S szívemet se szánja?

BOTÁR MÁRTON (*legyint*): Nem országos a baj.

KISPÁL JULA (*vágyakozva nézi Ben-
cét s fogával tépi a virágokat.*)

GÁLFI BENCE: Hát jól van, azt a csil-
lagos egit... (*Kalapját felteszi,
menni akar, mégis visszahajlik. Szava
meglággyul*): S azért még egyszer
megkérdem: mégsem ereszti hozzám
Kispál Julát?

BOTÁR MÁRTON (*nyomatékkal*): A szü-
rágja a fát s ne a vasat.

GÁLFI BENCE (*kalapját súrolja a fe-
jéhez, s eltűnik az ablakból.*)

KISPÁL JULA (*szepegni kezd.*)

(*Csend.*)

GÁLFI BENCE (*alakja látszik*): No, ti
három sirató cigány, öntetek kesé-
rűséget a hegedűbe, s úgy temesse-
tek... Mert Gálfi Bence ma éccaka
beáll a csenderek közi.

BOTÁR MÁRTON: Ott kiverődik a
szerelmed.

KISPÁL JULA (*az ablak talpára könyö-
köl, feje árnyéka künn a fára vető-
dik.*)

(*Cigányok pengetik a húrt.*)

GÁLFI BENCE: Búcsúztassatok... Te-
messetek...

(*A cigányok húzni kezdik a „Circum-
dederunt” dallamát, minden fájdalom-
mal.*)

KISPÁL JULA (*sír.*)

GÁLFI BENCE: Be szép vagy, Kispál
Jula. (*Megöleli a fát, s rajta a Kis-
pál Jula fejeárnyékát csókolni kezdi.*)

KISPÁL JULA (*a muskátlira borulva
zokog.*)

BOTÁR MÁRTON: (*nagyokat nyel a
széken. Küzd a meghatottság ellen.*)

(*A cigányok távolodva húzzák.*)

GÁLFI BENCE: Kispál Jula, mikor
támadunk fel?

BOTÁR MÁRTON (*fejét szomorán bó-
logatja.*)

GÁLFI BENCE (*már messziről*): Há-
nyadnapon hajnalban?

KISPÁL JULA (*zokog.*)

BOTÁR MÁRTON (*meghajolva, sápad-
tan néz az ürbe.*)

(*A szélben lágyan zengenek a fák.*)

(*Függöny*)

ELSŐ JELENÉS

*Szín: A két Csorja legény erdei haj-
léka, havasi erdő szélén. Az egész haj-
lék egyetlen szobából áll. Ajtaja retesz-
szel záródik s az erdőre nyílik. Beren-
dezése kezdetleges és hiányos: szabad
tűzhely, kürtője a hiuba felvezet. Az
ajtó felé fordulva, balra, a szoba vé-
gében, ászok, egyik faltól a másikig ke-
resztülépítve, s két polcra osztva: a fel-
sőben pityóka, murek, retek s tövös el-
vegyesen; az alsóban hitvány ruhada-
rabok, egy hosszú posztószokmán, kötél
s miegyetmás. A szoba másik felében,
a földbe ütve, egy fiatal fa, minek
ágai-bogai le vannak nyesve, s ezen
bügyökökre néhány edény aggatva: me-
lyik fülénél fogva, melyik a száján húz-
va belé. Az ablak, s az ászok között
alacsony ágy van a fal mellett, olyan
gyalulatlan deszkákból tákolva, mint az
ászok. Az ágy mellett egy akkora vas-
horog, mint a cigány-láncszem, a falba*

*erősítve. Két ülőcsutak. — Tűzhelyen
égdegél a tűz. Az ajtón keresztül, erdő
között, veres fedetű ház látszik: a Bo-
tár Márton háza.*

Idő: A XX. század első esztendeje.

*A Megelőző játék után tíz hónappal,
szép nyári megnyugovásakor.*

(*Függöny feljön.*)

CSORJA AMBRUS (*fekszik az ágyban,
fejével az ászok felé. Feje alatt egy
búzakéve. Nagy haja fülit takarja.
Arca sápadt, sovány, csontja között
szép kerek szemek ég. Rajta régi, sö-
tét takaró, két karja ezen nyugszik.
Ósertelelem az arcán. Mintha egy nép-
vezér feküdne számkivetésben.*)

CSORJA ÁDÁM (*egy csutakon a bátyja
fejénél ül. Búsán néz maga elé. Néha
bajuszát húzogatja.*)

CSORJA AMBRUS (*fejét forgatja, aztán emeli; fel akar ülni, de ereje fogytán. Mégis akaratoskodik*): Essze-romlottam, úgyesen, Ádám.

CSORJA ÁDÁM (*a felülésben segít*): Nem kéne annyit nyüzgölnödni. Nem teszen jót bizonyosan. (*Fél karjával tartja a hátát, hogy vissza ne dőljön.*)

CSORJA AMBRUS (*fejét mérgesen megrázza*): Hol van a régi Csorja Ambrus? Híres ereje hová lett? (*Elgondolkozik.*) Hej, amikor még vállamon hoztam elé az elejtett vadkant... — Sárgul a levél: lelibbenti a szél...

CSORJA ÁDÁM: Megcsúfol mindnyájunkot az üdö, mint a szárazság a szentgyörgyi-békát.

CSORJA AMBRUS (*mosolyogni próbál*): Eszesen bolondkodom, Ádám.

CSORJA ÁDÁM: Hát idáig csak az esz kínozza kendet is, engemet is, s pedig, akinek nincs, be vígon él —: mint egy emeletes báró.

CSORJA AMBRUS: Gyönyörű urak lehetnénk, csak az az igasságos természetünk nem lesz vala.

CSORJA ÁDÁM: De a megfogott, mint kutya a csontot.

CSORJA AMBRUS (*jobbával a homlokához kap s súrolja.*)

CSORJA ÁDÁM: Hol fáj olyan erősen?

CSORJA AMBRUS: Jelenleg a fejem zúg szerfelett, mint a forró katlan a bolond, mint a gyermek, mikor foga jó.

CSORJA ÁDÁM (*visszafekteti. Simgatja a beteg homlokát*): Biza, tüzes jócskán.

CSORJA AMBRUS: Az agyamot, Ádám, valami az agyamot hasogatja... (*Szemeit szorítja össze.*)

CSORJA ÁDÁM: Muszáj túrni. Ha meghalhatunk, megfizetnek enyhüléssel. (*A tűzhelyhez megy, s szítja a tüzet.*)

CSORJA AMBRUS (*kinyitja a szemét, s erősen néz felazon.*) Te, Ádám, bontsd ki azt a deckát, vagy vágj likat oda, hadd lássam meg még egyszer a csillagos eget.

CSORJA ÁDÁM (*a tűzhelynél egyenesre áll s vizsgálja a tetőzetet*): A bőven izzadó felhők bé is hullanának,

egyenesen a nyakunkba, hogy tovább árvák ne legyünk.

CSORJA AMBRUS: Láddeg, a csakugyan jó borogatás lenne testemre s lelkekre. (*Nyugtalanokodik.*) Ó, be jó volna látni az eget, s szemmel előre kimérni a sas útját.

CSORJA ÁDÁM: Tán jobb is lett volna a mezőbe feküdni ki.

CSORJA AMBRUS: Hogy a bogarak kezdjenek meg, úgy-é? Mert azok, hogy reám gondolt már a halál.

CSORJA ÁDÁM (*megy vissza leülni a csutakra*): Hát a nap melege estig a vérit jól meghajtott volna s az áldott föld ereje hátha gyógyulást hozna vala, mert az olyan, mint a balsam.

CSORJA AMBRUS (*lemondólag*): Hadd el, Ádám, az én vérem kifutna a maga útját, adósságot nem hagyott. — S a föld ereje? (*Keserűen mosolyog.*) Az kétszínű, Ádám, mint a fejrénp: bolondít s melenget a kebelin, s eccher azt veszed észre, hogy elszáradtál a melengetéstől, szép csendesesen, de bizonyosan.

CSORJA ÁDÁM: A jussát tartja hozzánk...

CSORJA AMBRUS: Most már megéreztem, hogy ereje megkerülte az enyimet, s be igen érzem, Ádám, hogy húz magához, mint a liliomillat a leánkagyermeket... (*Nyugtalanokodik.*) Hogy húz magához, s hogy küzsdik értem... S még ez a kicsi erőm is kéne neki, pedig sokat nem gyarapszik véle, de azért könyörületlen, mint egy uzsorás, akinek sok kijáró pénze van... Az ember a föld kijáró pénze, Ádám.

CSORJA ÁDÁM: Már hamis pénzeket is forgat...

CSORJA AMBRUS (*öklét felemeli*): De én mégsem adom meg magamot a földnek! —: megmutatom a világnak. (*Lágyan*): Pedig be szerettem, mint a bagoly a setétséget, hogy soha el nem hagytam...

CSORJA ÁDÁM (*feláll, az ajtóig megy, a fájának nekitámaszkodik, egy pont-ra mered, de csak a maga fájdalmát látja.*)

CSORJA AMBRUS (*fejét emeli, nézi az öccsét, akkor visszaesik a feje, de megint felemeli s megint nézi.*)

CSORJA ÁDÁM (*kifelé mondja*): Az Úristen is kiválasztja: kit kell az ágyba nyomni.

CSORJA AMBRUS: Hogy áll az üdö, Ádám?

CSORJA ÁDÁM (*kettőt küjjebb lépik, nyugat felé vigyázkodik*): Fatövire bütt már a nap. Csak a karimája látszik.

(A veres fedelű ház felől állatok kolumpja hallatszik. Közben Botár Mártonnak egy-egy kiáltása: „Brrride ne, vaksi ne.” „Ne ereszd, Jula.”)

CSORJA AMBRUS: Ki csárog, Ádám?

CSORJA ÁDÁM (*jön visszafelé*): Botárék vesződnek.

CSORJA AMBRUS: Bejő, hogy kiköltöztek... Mert jólesik, hogy él még ember a világon...

CSORJA ÁDÁM (*egy fazekat leveszen, korsóból vizet bugyogtat belé, a párázs közepén helyet seper s odateszi. — Visszaül a csutakra.*)

CSORJA AMBRUS: Mit nyüzsgél, Ádám?

CSORJA ÁDÁM: Vízet tevék oda.

CSORJA AMBRUS: Vajegy pityókat is takarj bé. Jula átalhozza a tejet s megeszed véle.

CSORJA ÁDÁM: Jól laktam én már, mint a küsmódi ember tehene fótos lepedővel. — Azért teszek, s kend is megeszik egyet-kettőt, erővel is, hogy ne szakadjon tovább az ereje. *(Az ászokhoz megy, négy-ötöt a szebbjiből kiválaszt s a hamuba betakarja.)*

CSORJA AMBRUS (*a kéve alatt matarász, s kihúz egy régi könyvet. Néhányat fordít, s kezdi olvasni*): Hol vagy, Uram, ki sebesen megelőztél mindeneket s kinek árnyékában, mint egy madár, repül ez a világ s hull a tollazatja napvilágnál s éjjelek idején?

Ki magadot az napnak és tsillagoknak ragyogásával környülvetted, mint egy köntössel, és kiterjesztetted az eget, mint egy szőnyeget?

CSORJA ÁDÁM (*visszaül a csutakra, s hallgatja.*)

CSORJA AMBRUS (*olvassa tovább*): Ki a földet oly erősen megépítetted, hogy az örökkéig tarthasson a világ végetéig...

Ki repülsz a szelek szárnyán s felzúdulva szekeredzel a felhőkön...

Ki a vizeket könnyen megnöveszted s elapasztod s etetsz münket illatos levegővel...

Ki — *(a betűk összefutnak előtte, szemét dörzsöli. — Kifakad)*: Azt a Jehováját, már homályba borult a látásom, Ádám, s a betűk figuráznak velem.

CSORJA ÁDÁM: Mert a betű olyan, hogy az kikacagja az embert... *(Elveszi a könyvet, forgatja.)*

(Háza felől, zajos járással jöddögél Botár Márton.)

CSORJA ÁDÁM (*a könyvben megállapodik. Olvas*): Már bútsút veszen szeminktől a nap arany sugárral...

CSORJA AMBRUS: És az éj már minden részről béront homályossággal...

(Az utolsó szóra Botár Márton belépik.)

BOTÁR MÁRTON: Álgyon meg az Isten, legények.

CSORJA AMBRUS: Téged is, Márton.

CSORJA ÁDÁM (*a könyvet kebelébe teszi*): Legalább kend jó hozzánk, akáros árvákhoz.

BOTÁR MÁRTON: Hát veve-é erőt, Ambrus?

CSORJA ÁDÁM (*készíti Botárnak a másik csutakot*): Kicsit hamar ül.

CSORJA AMBRUS: Dehogyan vettem, Márton. Még az is oszlik, ami kicsi volt...

BOTÁR MÁRTON (*lábtól az ágyhoz húzza a csutakot, s leül.*)

(Csend.)

BOTÁR MÁRTON: Már a zsák szádján vagyunk mind a ketten, Ambrus. Csak alig suppanunk egy kicsit, s immár benne is... S akkor az arkangyal béköti felettünk a zsákot, s nem oldja ki, míg az örök s a világ...

CSORJA AMBRUS: A túlsó szádján majtéig kiráz újra valahova...

CSORJA ÁDÁM: Mint a vénasszony a tollat, s repülünk szeretenszéjjel.

BOTÁR MÁRTON: Az igasság odacsípi a nyakunkot... *(A pipáját elészterkeszti, megtölti, de oda se néz, mit csinál. — A tűzhelyhez megy, bak-*

szenet veszen a markába, rázva viszi, leül s csak akkor teszi a pipába.)
Töltsd meg te is, Ádám. *(Odaadja a zacskót.)*

CSORJA ÁDÁM: Úgyis ver az Isten, s legalább evel a füsttel segítsünk neki. *(A pipatöltést végigcsinálja, de a szemet a tűzhelynél teszi belé.)*

CSORJA AMBRUS *(tompán jajdul, arca szenved):* Már hajlong előttem a világ... Búcsúzik, úgy-é Ádám?

CSORJA ÁDÁM: Ne féljen, nem tud az annyi tisztességet.

BOTÁR MÁRTON: Csenedesedj szépen, Ambrus, meglátod, hogy megmarasztalak én a hitemmel.

CSORJA AMBRUS *(lázasan):* Nézzetek oda, hogy nyújtja felém a karját a föld, fekete szemet reámszegezte, s kebelire szólít örök pusztulásra... Ó, mit vétettem ellened, föld?

BOTÁR MÁRTON *(a beteg lába felett simogatja a takarót):* Maradj nyugton: szeretünk s meggyógyítunk, s nagy hitünkkel megmarasztunk...

CSORJA AMBRUS *(int):* Kinek ideje eljött, ereszteni kell azt...

CSORJA ÁDÁM *(a beteg fejét simogatja.)*

(Csend.)

(A veres fedelű ház felől a Kispál Jula hívó kiáltása hallatszik: „Kedves apám, egy idéni bárány tikácsol erősen”.)

BOTÁR MÁRTON *(menőfélben):* Bizonyosan kárrevalloam azt is. *(Az ajtóból):* Osztán a leánkát átalszalasztom a tejjel, s itasd meg erőszakkal is véle, Ádám.

CSORJA ÁDÁM: Legalább kend jó hozzánk: akáros árvákhoz.

BOTÁR MÁRTON *(el.)*

(A nyitott ajtón látni, hogy már felsőtétbe borultak a fák. Nagyon messziről ritkán kiáltás és ének hallatszik.)

CSORJA ÁDÁM *(az ágy feletti szegről lekaszt egy füstös fatokot, benne a lámpást meggyújtja és visszateszi.)*

CSORJA AMBRUS: Ádám, egyetlen ecsém!

CSORJA ÁDÁM *(álltából odahajol.)*

CSORJA AMBRUS: Nincs reménség, Ádám.

(Csend.)

CSORJA ÁDÁM *(feláll s a fejit lassan egészen lehajtja.)*

CSORJA AMBRUS: Ül le, Ádám.

CSORJA ÁDÁM *(leül; pipa a kezében, s keresztlémez rajta.)*

CSORJA AMBRUS *(lassan):* Az én virágomat leharapta a halál. Zérust mutatott s vigyorgott... Itthagylak, Ádám.

CSORJA ÁDÁM: Talpig beborul a világ...

CSORJA AMBRUS: Bújj közelebb, Ádám...

CSORJA ÁDÁM *(a pipát leteszi, s odabúvik.)*

CSORJA AMBRUS *(lassan, meg-megszakítva, rejtelmesen beszél):* Az én időm megérett. Elmaradunk egymástól. Már bizonyos, mert a halál széjelszaggatta szemem előtt a kalendáriumot, akkor pedig zérust írt a fejem köré, s mondta: „Most a napokat elvettem előled, s lám éljél, hõ tudsz...” S mikor előlem eloszlott, megmozdult a föld, s két karja s szája lett neki. Száját reámtátotta, kezivel emagából egy darabot kiszakasztott s azt két tenyere között felettem morzsolni kezdte, mint a száraz kenyeret... S akkor mozogni kezdett rajtam minden porszem s enni kezdték testemet, mint a férgek... Hallod-e Ádám: a föld enni kezdte testemet!

CSORJA ÁDÁM: Mindent megeszik a föld. S mindent megterem...

CSORJA AMBRUS: Ilyen hirtelen már reámnehezedett, reám, ki hajnaltól setétig csak őt kúráltam világeletemben. Kedvemem, reményemet elvette, erőmet javarészben elvette s testemet most rothasztással fenyegeti... Ó, Ádám, be elvétettük, mikor e világra botlottunk...

CSORJA ÁDÁM: Igende máshol nem találánk a halálra.

CSORJA AMBRUS *(felül, utolsó ereje kigyúl az arcán s a szavában):* Vedd átál az akaratomat, Ádám.

CSORJA ÁDÁM: Bétöltöm, hallja az Isten.

CSORJA AMBRUS: Reádhagyom a testemet. Vagyon helyett hagyom reád. S mellette a Csorja-nemzetség őskincsét: az akaratomat, hogy véle felszépítsed a tested. Légy az én folytatásom: testemet vedd a te erődbe, szavamot is vedd a te erődbe. *(Visz-*

szahanyatlik.) Választottam a föld és a tűz között...

CSORJA ÁDÁM: Elöttem maradandó a szó és erős marad. *(Kezét a beteg feje alá teszi.)*

CSORJA AMBRUS: Megküzdöttem a földdel s legyőztem... most is győzöm... legyőztem. Te csak cselekedjél... én már legyőztem... ó, be jó győzni!

CSORJA ÁDÁM: Nem lesz már ember, elmegy a győző... visszatér a meszelátó értelem, s marad csak az erdő, csak a madarak s virágok...

CSORJA AMBRUS: Azok is meghalnak, elmúlik a föld is... Csak a tűz, ó hallgasd meg, Ádám, az igazságot, mert csak a tűz él örökké. Minden összeomlik, s végezetül csak a tűz fog lebegni mindenek sírja felett, s közepiben az Isten...

CSORJA ÁDÁM: Ó, be szép vagy értelem! Ne térj vissza értelem!

CSORJA AMBRUS: Cselekedd meg, Ádám — virágozd fel a testemet, virágok közi keverj cserefarelevelet... s hódolj velem a tűznek... *(Csend. — Két tenyere közé veszi az Ádám fejét.)* Rakj nagy tüzet, Ádám... s virágos testemet hammaszd el rajta — a csontomat is egészen — hammaszd el, Ádám... Mert elmúlnak mindenek, s csak a tűz táplálja akoron az Istent is. — Elégetsz-e, Ádám?

CSORJA ÁDÁM *(fél térdre ereszkedik az ágy mellett)*: Szava s az én tettem azonagy.

CSORJA AMBRUS: Testem hamma — legyen — holtodig — társad. *(Meghal.)*

CSORJA ÁDÁM *(sápadtan nézi a halott arcát)*: Eljött a halál. *(Fejét az ágyra hajtja.)*

(Szünet.)

CSORJA ÁDÁM *(imádkozni kezd)*: Életnek s halálnak Ura, ki nem letél, csak megjelentél egykoron a tűz felett, ki hallád a mi egyességünket s adván a halált, azáltal hozzánk pártolál: gyere bé az én hajlékomba, s erősségedben fereszd meg az én bús életemet, ujjoddal jegyezd el magadnak az én halottamat, áldd meg a falakat, az ágyat s feje alatt

a kévét... Igaz Isten, a te jelképed a tűz, mi eredetben Veled egykorú s minek ereje azonagy a Te lelkeddel... Gyere bé az én hajlékomba, helyeseld akaratomat, s légy Magad a pap, amíg tűzbe temetjük örökségemet a mi egyességünk szerint... Járd körül a házat s lehelj rá a neki nyílt virágokra, s jelölj ki nekem fákat, hogy összehordjam s gyújtsak lobogó piros koporsót azokból.

KISPÁL JULA *(csendesesen belépik. Kezében egy virágos köcsög, tejjel. Hal-kan az ágyig jön, az Ádám háta megett megáll, s nem tudja, hogy Ádám miért térdepel.)*

CSORJA ÁDÁM: Nagyisten, ki tűzből teremtettél minden égitestet s azoknak vezérül rendeléd a napot, minden tüzeknek királyát; ki tüzes agyagból gyúrtad az emberi testet s tettél neki jelül örökké égő szívet: Téged érdemesen csak a tűz dicsérhet. S hiszem, hogy Te fiadnak nevezed s kebeledre öleled, ki a tűzön által lépik színed elé... Áldassék a Te neved s a Te nevedben a mi egyességünk.

KISPÁL JULA *(félénken)*: Ádám bácsi?!

CSORJA ÁDÁM *(fájdalmas arcát csak Julára emeli s nézi őt.)*

KISPÁL JULA *(mutatja a köcsög tejet)*: Most forraltam fel éppen. Kedves apám azt mondta, hogy erővel is itassam meg Ambrus bácsival.

CSORJA ÁDÁM *(feje visszaesik az ágyra.)*

KISPÁL JULA *(melléje térdepel)*: Jaj, Ádám bácsi, mért keserg?

CSORJA ÁDÁM: A tejet már nincs ki megigya...

KISPÁL JULA *(hamar földre teszi a köcsögöt, a halott fejéhez megy, tapogatja, elsápad, rázva ébresztgeti)*: Ambrus bácsi, jaj, úgy-e kend nem halt meg? — jaj, szóljon valamit, kicsi Julának szóljon valamit... *(Létérdepel, feje az ágyra esik, sír. Néha egy-egy mondatot kimond, egészen, vagy kettétörve.)* Édes Csorja Ambrus bácsi, hogy szerettem kendet...! Be szépen beszélt örökké, akár este, akár reggel... Hogy üsmerte az apró csillagokat is — még inetegetett is azoknak... Be szépen beszélt a tűz-

ről, s milyen édesen erősítgette, hogy a tűz az ő felesége...

CSORJA ÁDÁM (*feláll. A tejet a tűzhelyre teszi. Közben*): Tejet sem iszik már. — Az idéni peléből sem eszik már. — Se nem búsul immár.

KISPÁL JULA: Még a kicsi madaraknak is apja volt...

CSORJA ÁDÁM (*megáll Jula mellett*): Sírjál, Kispál Jula, sírjál...! Helyettem is sírjál... Ha én tudnék sírni, helyetted is sírnék, meghalt anyám helyett is sírnék... De én szárazon repedek meg, mint a szikla.

KISPÁL JULA: Nincsen ilyen ember több a világon. — Olyan lelke volt, mint a falás kenyér. — A kicsi mókuskáknak még meg is törte a magyarót...

CSORJA ÁDÁM: Jula, édes leánkám!
KISPÁL JULA: Ó Istenem, hogy meglátogattál itt a havason...

CSORJA ÁDÁM: Kicsi Jula, nézz fel szépen!

KISPÁL JULA (*szemét odaemeli, várja a szót.*)

CSORJA ÁDÁM: Gyere lelkem, szedj virágot. (*Megfogja a kezét.*)

KISPÁL JULA (*feláll*): Ó, Ádám bácsi, mindegyik virágot leszedem. (*Kézzenfogva mennek.*)

CSORJA ÁDÁM (*az ajtóban megállítja*): Keverj közije cserefalevelet szépen. (*Kimennek.*)

(*Künt holdvilág. Bent a lámpa pislákol a halott felett.*)

CSORJA ÁDÁM (*a nyitott ajtón keresztül homályosan látszik: itt-ott vizsgálja a helyet, egyszer fél térdre ereszkedik, ágakat elhajigál onnét, tenyerével a leveleket is sepri.*)

KISPÁL JULA (*a nyitott ajtón látszik, amint virágokért hajlong. — Hozza az első öl virágot, cserefalevelekkel vegyesen: a halott feje köré rakja*): Édes Ambrus bácsi, de szomorú virágszedést értem... (*El virágért.*)

CSORJA ÁDÁM (*a vállain nagy hasábjákat viszen a megtisztított helyre, s ott koporsó alakban gondosan rakásba rakja.*)

KISPÁL JULA (*a második öllel hozza, s körülrakja a halottra*): Életiben is örökké mosolygott a virágoknak... (*Megy virágért.*)

KISPÁL JULA (*hozza a harmadik öllel, s díszíti tovább a holtat.*)

CSORJA ÁDÁM (*bejön, megáll az ágnál, nézi a virágozást*): Be szépen lépik az örökéletbe: virágos tűzön átal...

KISPÁL JULA (*oda sem figyel, csak rendezi a virágokat.*)

CSORJA ÁDÁM: Jula, édes leánkám!

KISPÁL JULA (*szomorú szemét Ádámra emeli, és várja a szót.*)

CSORJA ÁDÁM: Most fogd meg szépen lábtól az ágyat. (*Maga fejtől áll s megfogja.*)

KISPÁL JULA: Mit akar, Ádám bácsi?

CSORJA ÁDÁM: Fogd meg ügyesen, s vigyük.

KISPÁL JULA: Hova vigyük, Ádám bácsi?

CSORJA ÁDÁM: Vigyük a tisztásra szépen.

KISPÁL JULA (*megfogja az ágyat.*)

CSORJA ÁDÁM (*elől kerül, s szép óvatosan viszik.*)

KISPÁL JULA (*az ajtónál*): Ádám bácsi, jaj, tegye le!

CSORJA ÁDÁM (*leteszi*): Mi baj van, édes kicsi leánkám?

KISPÁL JULA (*nézi a tenyerét*): Vágja a kezem erősen.

CSORJA ÁDÁM: Könnyű lesz már nemsokára...

KISPÁL JULA: Ádám bácsi, hova visszük, mondja meg igazán.

CSORJA ÁDÁM: Ide, lelkem, az erdő közibe, ide.

KISPÁL JULA: Mért visszük az erdő közibe?

CSORJA ÁDÁM: Hát eltemetjük szépen.

KISPÁL JULA: Ó Istenem, ne temessük még el, Ádám bácsi. Én holnapra papot hívok s kántort is, hogy búcsúztassák el szépen... Hisze Ambrus bácsi megérdemli.

CSORJA ÁDÁM: Ügyis csak mi szeretünk, s mi elbúcsúznak tőle most igen szépen.

KISPÁL JULA (*hirtelen*): Ó, nincs is megásva a sírja, Ádám bácsi!

CSORJA ÁDÁM: Én megvettem szépen a sírt. Piros kopossóba tesszük.

KISPÁL JULA: Ó, milyen furcsán beszélsz, nem is értem.

CSORJA ÁDÁM: Összeraktam az ágyát. Gyere szépen, vigyük!

KISPÁL JULA: Ádám bácsi, az a rakás tova?

CSORJA ÁDÁM: Az.

KISPÁL JULA: S ott mit csinálunk osztán?

CSORJA ÁDÁM: Hát a testet szépen reatesszük s elégetjük.

KISPÁL JULA (*hirtelen sírni kezd*): Jaj, jaj, semmi sem marad meg belőle... Istenem, tűzre tenni az embert!

CSORJA ÁDÁM (*végtelen fájdalommal nézi Julát. — Ismét megfogja az ágyat*): Fogd meg, kicsi Julia, szépen, gyere, ő kívánta, hogy így temessük el.

KISPÁL JULA (*megfogja. — Indulnak. — Hangja szaggatott*): Örökké mondta, hogy a tűz az ő felesége — most már csakugyan megtartja a lakadalmát...

(*Függöny*)

MÁSODIK JELENÉS

Szín: Mint az Első jelenésben.

Idő: Az Első jelenés ideje folyik.

(*Függöny feljön.*)

CSORJA ÁDÁM (*a hamvasztás helyén egészen a földre hajolva mozog: tényszerével sepri a hamut, s marokkal rakja egy rakásba. — A Botár Márton háza felől kicsi szünetekkel bagoly hummog. — Lehajtott fejjel jön, lába alatt meg-megroppan az ág. Bent a fogas fát megkerüli, rajta az edényeket nézegeti, aztán egy agyagból égetett, gömbölyű hasú fazakat leakaszt, kívül-belül megvizsgálja. Veszi a lámpást, s indul kifelé. Künn fazakat, lámpát leteszen, egészen a földre bújik, s meri a hamut a fazékba. — A bagoly hummog. — Lassú lépésekkel jön, a lámpást visszaakasztja, ölében a fazékkal körüljárja a szobát, mintha keresné a helyet, ahova letegye. Aztán leül a csutakra, a fazakat két lábára teszi, kezeivel átöleli, s néz maga elé, s nem mozdul a szeme sem. — Aztán kebeléből előveszi a könyvet, forgatja s lassan olvasni kezdi*):

Örökké élő Isten, ki értelmünket előződ Magadtól, a levésednek mégis jeleit adod, hogy vergődésünk közepin azokba fogódzunk, valamint a mezei pók fogódzik a napnak lengő sugarába: Kyrie eleison!

Ki az Ige szerint mindenütt vagy: szellőzteted a fákat, öleled a virágok szárát, buzgón fested az epret, ját-

szódva csüngteted vizek cseppjeit a légben, s utunkba mégsem esel, mint vaknak a szivárvány: Kyrie eleison!

Ki hat nap alatt ki is gondoltad s meg is teremtetted ezt a szernyű szép világot, átjárattad kellemes levegővel, megeresztetted a vizeket, adtál fényt s beosztottad seregekbe az oktalan állatokat: Kyrie eleison!

Ki hetednap hajnalán vizsgálád, és látád, hogy elgondolásodat fedi a teremtet világ, s örvendeztél, hogy békességet zúgának a vizek, felhők megindulának ajándékkival, s hogy engedelmesen mindent terme a föld: Kyrie eleison!

S ki ezen nagy örömdben gondolál egyet, s kezdéd is már teremteni az embert, jól kigyúrván testét agyagból, s véghetetlen jóságoddal lehelvén beléje lelket kérése nélkül is: Kyrie eleison!

Ki mégsem gyötörd hosszú étellel az embert, hanem idejében ráeresztetted a halált: a titkaidból kifaragott katonát, ki mindnyájunkkal egyformán köt örök békét, s trónusod lábaihoz gondosan összehord: Kyrie eleison!

Ki akkor kegyesen elnézed, hogy még életünkben nevet adtunk Neked, s aki kilétedet aval fogod magyarázni, hogy rámutatsz a Kezdet és a Végre, melyek fejünk felett kibékülnek s Teelötted összehajolnak: Kyrie eleison!

Te vagy az örök Egyforma s a mindenkori Úr, mert Reád nem jön soha szűk idő, mivel a semmiből is megélsz, most és mindörökké. Ámen. *(A könyvet visszateszi a kebelébe, s az inget reágombolja.)* Mint a tiszta búza a rostán: úgy hullott átal a tűzön...

(Csend.)

(Fákat fúni kezd a szél. — Ég szélén a csillagokat felhő lepi be.)

BOTÁR MÁRTON *(belépik. Még az ajtónál elkezdí):* Ez az idétlen leánka csak bóg s mutogat errefelé. *(Észreveszi, hogy az ágy eltűnt.)*

CSORJA ÁDÁM *(csak nézi Botárt szomorán.)*

BOTÁR MÁRTON: Ádám... hova leve a mi emberünk?!

CSORJA ÁDÁM *(maga elé ejti):* Kibé-kélt mindennel.

BOTÁR MÁRTON: Ne jesztegess, Ádám... Ilyen hirtelen!?

CSORJA ÁDÁM *(hajtogatja a fejét):* Ilyen hirtelen.

BOTÁR MÁRTON: Hamar lejárt az óra... *(Vigyázkodik.)* S hol fekszik?

CSORJA ÁDÁM *(mutatja a fazakat):* Ez az ő kopossója.

BOTÁR MÁRTON *(együgyűen bámul.)*

CSORJA ÁDÁM: Elhamasztottam...

BOTÁR MÁRTON: Mit beszélsz...? Hogy beszélsz, Ádám?!

CSORJA ÁDÁM: Megegyeztünk. — Itt a tisztáson hullott átal a tűzön. — Csak a hammát separtem össze. — Ez a vagyonom. — Gazdag vagyok.

BOTÁR MÁRTON *(a fazakat elveszi, a lámpához tartja, nézi, egy marékkaal kivesz s hullatja vissza):* Csorja Ambrus; fájdalomunkat megnöveltél — eltávoztál — átváltoztál — hull a hammad — puha a hammad — mint-ha jó szíved még dobogna benne...

CSORJA ÁDÁM: Dobog benne...

BOTÁR MÁRTON: A mi életünk testvér volt: én tartottam hittel, te tartottad erővel... Csillagok ragyogása közben örökké odabúttál a tűzhöz, s akkor arcád örvendezett, mint az imádkozó baráté. Ilyenkor hányszor elemlegetted, hogy verekedésből szeretűk meg egyikamást. Nem felejtetted soha, hogy még tizesztendősök se voltunk, mikor a fejemet egy lapos

kövel béhasítottad. Amíg véle gyengélkedtem, falu gyümölcsit nekem a kebeledben mind összehordtad vóna, s szép szemekkel kérleltél, pedig tudtam, hogy csak a kezéd futott el. S attólfogvást milyen igaz barátosok lettünk! Eccer még annyira is bátorodtál értem, hogy a tanítónknak is odakiáltottad: „Botár Marcit ne verje meg, mert baj lesz.” Örökké együtt madarásztunk, erdöket s mezöket is együtt jártunk bé, s mikor a lovakot kihálásra vittük, a Hódos hátáról milyen szépen kifűttad, vackorfalevéllél ó be szépen kifűttad, hogy: „Erdélyország nem nagy ország, de becsüs.” S mikor osztán téged diáknak s engemet inasnak béadtak a városba, mennyit sóvárogtunk a szabadság után, zúgó erdök s nagy kövér kaszálók után mennyit keseregűnk! Te egyetlen jóemberem, hogy elenyészett minden vígság, s hogy elműla szép szavad s értelmed! Csak az emlékezés lebeg immár, mint az erdő tömött csendje az éccakában, csak a szűvemet járja átal a nagy fájdalom s kedvemet a bűnak szele... Vén szemem már nyugtán vagyon, nyomodban terűl az út nekem is, mert esztendeimet lejártattam, mint malom lejárja a búzát. Ég a tűz e világ s az örökelet határkövinél, elválasztott minket s most felém lebben a lángja s felette ereszkedik az én elenyésző időm is, és már elindult a szél, ami hammainkat össze fogja keverni, hogy azok is barátkozzanak, míglen ég s föld meg fognak hasadni s lángba borulván a világ, megtartatik az ítélet... — Nyugosson meg a Nagyisten!

CSORJA ÁDÁM: Eleven a fájdalom s a bú.

BOTÁR MÁRTON: Csak a hamu nem lesz eleven.

CSORJA ÁDÁM: Sem a kedvűnk. Az enyém bizonyosan nem. *(Arcát tenyerébe hajtja.)*

BOTÁR MÁRTON: Teccsent egyet az életűnk szekere.

CSORJA ÁDÁM: S így esteledett reánk.

BOTÁR MÁRTON: Mire virjad, a ke-rekek alól húzhatnak ki.

CSORJA ÁDÁM: Ha lesz ki.

BOTÁR MÁRTON: Romjainkon az ifiak felnőnek.
CSORJA ÁDÁM: Hogy a hírünk el ne vesszen.
BOTÁR MÁRTON: S hogy a hitünk el ne vesszen.
CSORJA ÁDÁM: Ők lobogjanak s titokban ne maradjanak.
BOTÁR MÁRTON: Mint a mi sok erőnk: el ne száradjanak.
CSORJA ÁDÁM: Mert mi elhanyagódunk, s nem volt ki szeressen.
BOTÁR MÁRTON: Az élet javait enmagunkkal fizettük ki.
CSORJA ÁDÁM: Szomorú javait.
BOTÁR MÁRTON: Csak ő nem fizetett nekünk, pedig ő élt le minket s nem mi őt.
CSORJA ÁDÁM: Igassággal, mondására, megtelt a levegő.

(Csend.)

BOTÁR MÁRTON: Szomorú emlékü hamu.
CSORJA ÁDÁM: Meggazdagítottál.
BOTÁR MÁRTON: Aranyembernek aranypora.
CSORJA ÁDÁM: Mint a hóharmat: reámhulltál.
BOTÁR MÁRTON: Becsülendő örökség.
CSORJA ÁDÁM: A kacagástól megváltottál.
BOTÁR MÁRTON: Csendes fájdalom apróra törve.
CSORJA ÁDÁM: Mégis az én legfőbb javam.
BOTÁR MÁRTON: Halálod után elörökli tőled a szél.
CSORJA ÁDÁM: Madarak fognak ferden benne.
BOTÁR MÁRTON: Égi madarak.
CSORJA ÁDÁM: S azalatt litániát olvas az angyal. *(Eléveszi a könyvet.)*
BOTÁR MÁRTON: Az övét, mit lóhátról is sokszor mondogatott.
CSORJA ÁDÁM: Egy régi világból való angyal. *(Feláll, a fazakat a csutakra teszi, a lámpa alatt leül a földre, hátát a falhoz megveti, forgat a könyvvben.)*
BOTÁR MÁRTON *(Ádám mellé leül. — A csutak kettőjük előtt áll.)*
CSORJA ÁDÁM *(olvassa):* A Minden-ségnek általános Ura.

BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Régi és örök Isten.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Magosságnak lelke.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Rendtartó Isten.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Erőnek Nagyistene.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Fénynek Istene.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Ragyogó nap Istene.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Búsuló holdnak Istene.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Csillagokat őrző Isten.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Felhőknek áldó s büntető ereje: Isten.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Vizeknek félelmetes lelke.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Tűzzel tisztító igaz Isten.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Minden elemeknek Jelképe.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Életnek örökös csodája.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Férfiaknak kedvező Isten.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Régi nagy népek Istene.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.

CSORJA ÁDÁM: El nem felejtethő ősapánk.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Bátrak és szókimondók Istene.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Igaz utat mutató eleven Jel.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Időt mérő Isten.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Titkos és tökéletes Törvény.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Ősigaz Isten.
BOTÁR MÁRTON: Emleget és áld a fiad.
CSORJA ÁDÁM: Ki ingyen szeretsz minket.
BOTÁR MÁRTON: Áldunk.
CSORJA ÁDÁM: Ki életünknek kedvet adsz.
BOTÁR MÁRTON: Dicsérünk.
CSORJA ÁDÁM: Ki népünket megtartottad.
BOTÁR MÁRTON: Szeretünk.
CSORJA ÁDÁM: Ki barátoktatsz idegen nemzeteket.
BOTÁR MÁRTON: Becsülünk.
CSORJA ÁDÁM: Ki elrendelted a halált.
BOTÁR MÁRTON: Félünk.
CSORJA ÁDÁM: Ki azután Magadhoz váltasz minket.
BOTÁR MÁRTON: Reménylünk.
CSORJA ÁDÁM: Ki a legfőbb Jó vagy.
BOTÁR MÁRTON: Légy a mi segédelmünkre.
CSORJA ÁDÁM: És a Te erőd harmatozzon bé minket, hogy szégyent ne vallj velünk, hanem Veled együtt maradjunk minden népek előtt példátlan megbecsülésben.
BOTÁR MÁRTON: Hallgasd meg! Hallgasd meg! Ámen.
CSORJA ÁDÁM *(kebelébe visszat teszi a könyvet.)*
BOTÁR MÁRTON *(egészen halkán fűni kezdi az ismert halottaséneket):* Ments meg, Uram, minket az örök

haláltól. Ama rettenetes napon minden bajtól. Midőn az ég és föld meg fognak indulni s eljössz a világot lángokban itélni...

CSORJA ÁDÁM *(maga elé mered s éneklő is.)*

BOTÁR MÁRTON: Reszket minden tagom, borzadok és félek: földi pályát végzett szegény bűnös lélek. Félek a naptól, mely vizsgálni fog s dúlni, midőn az ég és föld meg fognak indulni.

(Erősödik a szél. Távolról mélyen dörög.)

CSORJA ÁDÁM: Ó, be jólesett a lel kemnek!

BOTÁR MÁRTON: Tisztességnél egyebet úgysem adhatunk.

CSORJA ÁDÁM: Érdeme akaratomkat felülmúlja.

BOTÁR MÁRTON: Az egész vármegyét gyászba kéne húzni!

CSORJA ÁDÁM: Csak mi ketten s az ég borul.

BOTÁR MÁRTON: Hét falu harangjait zúgatni kéne!

CSORJA ÁDÁM: Csak a mi keservünk s a homály zúg.

BOTÁR MÁRTON: Nagy sereg siratóasszonyt érdemelne!

CSORJA ÁDÁM: Mi férfiakul vérrel siratunk —: nagyapám az ősidőkből így beszélt.

BOTÁR MÁRTON: Vért a tűzre s boldondul hiszünk felette.

(Távolról dörög.)

CSORJA ÁDÁM: Népünk gyökere mégis szakadozik, s hogy újak verődjenek, nem jár reá az idő.

BOTÁR MÁRTON: Bizon, nem járt se reád, se reám —: nagy erőnk nyugtalanul lobogott, mint az őscifraság.

KISPÁL JULA *(szinte futva jön. Lenge ruhában, mezitláb. Még az ajtónál kezdi, félénken, kérve):* Kedves nevelőapám, nyugot felé zeng az ég, s én félek.

BOTÁR MÁRTON *(kezét kinyújtja):* Gyere hozzám. édes leánkám.

KISPÁL JULA *(odaáll. Az apja haját simogatja.)*

BOTÁR MÁRTON: Napjaimban már csak te hullatsz egy-egy kicsi fényt...

CSORJA ÁDÁM *(Julához)*: Ha téged látunk, legalább eszünkbe jut az öröm.

KISPÁL JULA *(maga elé néz s elgondolkozik)*: Eddig már a csillagokon is túl jár...

BOTÁR MÁRTON: Elbúcsúztunk a jó-zú beszédétől.

CSORJA ÁDÁM *(Julához)*: Be szépen elsirattad... Látod-é, nekem könnyem sincs: én vagyok az igazi árva...

KISPÁL JULA *(odamegy Ádámhoz. Végtelen gyengéden simogatja őt)*: Meglátja: én megenyhítem a kend árvaságát: ételünkéből örökké hozok, inget is szövök, veteményezek s még a házat is kisépreml... *(Botárhoz)*: Úgy-é, kedves apám, egy családba olvadtunk?

BOTÁR MÁRTON: Úgy fiam, úgy.

CSORJA ÁDÁM: Mi megérett virágok vagyunk immár: hull a levelünk, s a fejünk lekonyul. Te vagy a megmaradó illat.

BOTÁR MÁRTON: Ő a madarak éneke hajnalhasadáskor, ő a felkelő nap, minek világánál látjuk elfutni az örömet... Ő a csillag, s mi vagyunk a pásztor.

CSORJA ÁDÁM: A síró pásztor kiül a mezőbe, karjait a csillag felé nyújtja s megindul. *(A Jula fejét magához húzza, csókolja a haját.)* Te vigasztalás — te remény —, te meleg aranyház...

BOTÁR MÁRTON *(odamegy, hozzuk hajol, a fejük csokorban van)*: Ádám, mi ketten két mohás kő vagyunk a tiszta víz fenekén... Kicsi Julám, te vagy a csillogó fény felettünk a vízben — úgy-é, nem hagysz el soha?

KISPÁL JULA: Soha... Ameddig szívem melege tart, addig van az én országom — kívánni se tudnék többet.

CSORJA ÁDÁM: Kicsi Jula; te pogányságunknak gyógyító vesszeje... Ő, be jó külön világban élni!

KISPÁL JULA *(halkan sír.)*

(Csend.)

(Fák mozognak, messziről villámlik s dörög.)

BOTÁR MÁRTON *(feláll, figyel az ablakon, a Jula kezét megfogja)*:

Gyere édes leánkám, mert készül az üdö.

CSORJA ÁDÁM: Mégis én vagyok az igazi árva!

KISPÁL JULA: Maradjunk itt, kedves apám!

BOTÁR MÁRTON: Hajlékunkat ne hagyjuk el. A bárányokat valami nehogy érje.

CSORJA ÁDÁM: Mintha csak most jöttem volna ez új országba messziről...

BOTÁR MÁRTON: Vigasztalódj, Ádám ecsém!

CSORJA ÁDÁM: Csendes nyugodalmat!

(Botár Márton s Kispál Jula elmennek.)

CSORJA ÁDÁM *(az ajtót retesszel bezárja. Visszaül a földre)*: Most jöttem át a nagy hegyeken, Keletről. Széles országból szomorú országba... Csak egy jelem van immár ezen árvaságban: te vagy a jelem, hamu, s benned mindenem, mit föld, ember és tűz adott. Te vagy a világ s te vagy hazámnak határa: őrizni foglak öröklött erőmmel s áldani hittel... Te vagy hazámnak határa. Alugyál velem, éljél velem, örökké maradj velem! *(Az ászokból idehoz egy hosszú barna posztószokmánt, a fal mellé leteríti, a fazakat ráteszi, maga is ráfekszik, arcával szembe a fazékkal.)*

(Jobban zúg a szél. Már közelebről (dörög.)

CSORJA ÁDÁM: A madarak is elültek. — Nem vigyáz senki a földre. — Csak a fák lengenek, mint a zászlók. — Szél lengeti, föld megöleli. Megöleli, mert ő táplálta s az övé. — Madarak elültek, emberek alusznak. — Föld termi a vizet s virágot. — Föld termi a tövist, Isten termi az embert. — A tövis s az ember együtt termik a bért. — A halál csendességet terem. — Így múlik az idő. — S aztán a csendességben megajdul az asszony s termik a gyermek, aki ismét elrontja a csendet. — Azután járnai kezd s megy azoney irányba, ahogy világrajött, s elejébe érkezik a halálnak. — S akkor átalmege a tűzön, s nyomában termik ismét a

csend... — *(Felül. Nagy haja összevissza.)* Hajlékomban elszáradt a hang, s kiszikkadt a tűz. Én vagyok a bujdosó hegedűs, ki járok a hunnalottak felett s akit elsorvaszt enmaga halottaséneke. — Én vagyok a száradó mag a tűzzel s vízzel barátkozó nemzetségem sírján, mert nincsen asszony, ki értem belejajduljon a csendbe, teremvén gyümölcsöt nekem, az én nevemre... *(Arca szenedőn vágyakozó, karjait kinyújtja.)* Asszony! Asszony! Jaj, már én maradtam egyedül a Csorják közül! Ó, ad-é nekem valaki asszonyt, aki megáldjon engem egy legénkegyermekkel?! Ó, be erős vagyok, ki ad? ki ad?! *(Feláll térdre, és könyörögni kezd):*

Örökké élő Isten, ki ülsz az égben, adj nekem asszonyt, aki megáldjon!

Hatalmas Isten, aki gondozod mindenek életét, adj nekem asszonyt, aki engemet megáldjon!

Énistenem, tűznek királya, napnak és csillagoknak hordozója, vizeknek ereje, régi Csorjáknak Istene, adj nekem asszonyt, ki egy legénkegyermekkel megáldjon!

(Az eső megered.)

Benned bízom, népem Istene, ki a hadakat is életre vezérel, ki néped elültetett erejét öntözöd és kitermeszted gonddal, kinek nincs szándéka gyönyörködni a pusztulásban. Már gyermekkoromban a Te nevedet hirdettem társaimnak, kedvedért szakadtam el a világtól, s követtelek a vizek forrása felé, hogy Veled együtt lakjam s búsongásodban részem legyen. Te vagy a szikla, mely erejében megnyílik s életet hirdet. Az erdők csendje a Te lelked, záporok szemedből hullnak, Neked áldoznak harmattal az egek, vadak ereje Téged dicsér, virágok illata nem hagyott el. Forrásvízzel mosom le az új világ mocskát magamról, hogy meg ne vess. A szálló madarakat tiszteletedre tanítom, s bejárok hosszú földeket s hirdetek Téged, mint egy árva tálto, csak adj nekem asszonyt, kinek vére találjon az enyémmel, s adhasson nekem egy

fiat, hogy tisztelő néped ki ne veszzen!

Benned reményelek s áldozok Neked igaz természetem szerint, s Te adj nekem egy ősszékely asszonyt, ki a csendet jajszóval felvirágozza, oltalmad alatt megszületvén kicsi Csorja Ádám, s apjának értelmére fakadva tiszteletedet terjessze tovább szóval, cselekedettel s vérével fiai útján...

Ó, adj nekem egy ősvérű asszonyt, mert csak Téged szeretlek Tünemények igaz Istene, s hűségemet Neked őrzöm erdei lakomban...

Ó, adj erőmnek ősszékely asszonyt, én régi, igaz Istenem!

(Hátradól a falhoz. Mintha tenger vágygual hívna.)

Kispál Jula, te édes leánkám! — gyere, légy te az ősszékely asszony! Gyere, áldj meg engemet s népemet!

(A fazakat kezébe veszi.)

Véremnek fele: bátyám, Csorja Ambrus, hammadon keresztül kérlek, járd közbe a mi Istenünknel, hogy ne vesszünk el utód nélkül mind a ketten. Kispál Julát szállja meg a lelked, s ébresszen benne vágyat erőm után, hogy fusson hozzám, s áldjon meg engem egy legénkegyermekkel! — Jóságodért megsiratlak a véremmel, csak hallgass meg! hallgass meg!, s légy segedelmemre! *(Karján felszakasztja az inget.)* Hammadra véremet eresztém... *(Körül néz, feláll, az ászoknál megtalál egy kést: veszi, s visszamegy. Leül, a fazakat maga elé teszi, karját föléje tartja.)* Így sírtunk mi eddig is az igaz Isten tetszése szerint. *(Karját megvágja: sűrű cseppekben jön a vér, mit a hamura ereszt...)* Ó, be jó sírni...!

(Döngetik az ajtót.)

CSORJA ÁDÁM *(a kést a falba üti.)*

(Jegyző, kösségi bíró, három hajtólegényke: Gazsi, Dénkó, Gergő az ajtón kívül.)

JEGYZŐ *(döngeti az ajtót):* Csorja Ambrus, eressz bé!

CSORJA ÁDÁM *(odanéz, de még mindig csorgatja a vérét.)*

FALUSI BÍRÓ (*üti az ajtót*): Csorja Ambrus, eressz bé! Ereszd bé a komádót!

CSORJA ÁDÁM: Csorja Ambrus elköltözött.

FALUSI BÍRÓ: Hát ki van benn?

CSORJA ÁDÁM (*karján az inget lehúzza. Fazakat a fal mellé teszi*): Itt az öccse: Ádám.

FALUSI BÍRÓ: Hát eressz bé, Ádám! Súj egyen meg, ehejt az eső üt agyon!

CSORJA ÁDÁM (*az ajtóhoz megy*): Ki van ott?

FALUSI BÍRÓ: Tán ma születél, hogy nem ümersz, Ádám? Hát éppen Albert Zsiga, a bíró: S főleg a jegyző úr is.

JEGYZŐ: Én vagyok, Csorja Ádám: a kösségi jegyző, de felerészben elvitt már a víz.

CSORJA ÁDÁM (*karján az inget igazgatja*): Nyitom, hogyne nyitnám!

FALUSI BÍRÓ (*Gazsit feddi künn*): Fogd a lábát, te kecskebéka, mert elszakad a füle, s osztán suta lesz.

GAZSI: Vajon álmában nem rüg-é még?

CSORJA ÁDÁM (*csattantja a reteszt, s kinyitja az ajtót*).

JEGYZŐ (*bélépik*): Jó estét, Csorja Ádám! Vendégeket hajt az eső. (*Kezet fog. Rázza magáról a vizet.*)

FALUSI BÍRÓ (*még künn*): Úgy no, a lábát. S húzzátok ide bé, a házba. (*Bélépik.*) Jestét, Ádám. Egy pillantásra jól megszapula az idő. (*Kezet fog. Ruházatjáról csorog a víz. Kalapját leveszi s karimájáról eresztí a vizet.*)

(*Gazsi s Dénkó egy lött vadkant húznak a szobába.*)

GERGŐ (*hátulról biztatja*): Húzzátok, mert nekünk hizlalta a mennyei gazda.

CSORJA ÁDÁM (*készíti a két csutakot*): Üljön le, jegyző úr, s szegény hajlékomért ne vessen meg. (*A bíróhoz*): Kend is telepedjék le, Zsiga bácsi.

DÉNKÓ: Ennye, ne te, né!

FALUSI BÍRÓ: Mi a, hé?

DÉNKÓ: Pillogtat a kan.

FALUSI BÍRÓ: Akár énekeljen is, csak éppen el ne fusson.

JEGYZŐ (*fegyverét a falhoz támasztja. Kabátját leveti, s rázza róla a vizet.*)

FALUSI BÍRÓ: (*Fegyverét szintén a falhoz támasztja.*)

(*A legénykék az ajtó mellett falhoz fordítják a vadkant. — Gazsi és Dénkó ráülnek.*)

JEGYZŐ: Legén, de jókat pillantott!

FALUSI BÍRÓ: Pedig nem ígértük neki a szalonnát, mint a cigány.

GERGŐ (*furakodik, hogy ő is leüljön a kanra*): Eresszetek oda, én szenvedtem jeccséget miatta.

DÉNKÓ: Nyughass, mert felebred a kan.

FALUSI BÍRÓ (*Gergőhöz*): Majtég lövök neked is, hogy mire ülj.

DÉNKÓ (*Gergőhöz*): No hallod-é? — Zsigabá meglő egy csutakot neked.

JEGYZŐ (*a tűzhelyhez megy, s fázódzik*): Egy kicsi tűz jó lesz vala...

CSORJA ÁDÁM: Engedelmet kérek, de ma este eszembe se jutott.

FALUSI BÍRÓ: Szomorúnak látszol, Ádám.

CSORJA ÁDÁM: Elhagytam biza minden kedvemet.

FALUSI BÍRÓ (*rosszat sejtve*): Ambrus komám hol van ilyen rusnya üdőben?

CSORJA ÁDÁM: Messze van... igen messze...

GAZSI (*Gergőhöz*): Mondj egy „messzé”-t!

FALUSI BÍRÓ: Ádám, titeket találá valami!?

CSORJA ÁDÁM: Minket a nagy Valami találá meg.

GAZSI: Hát én jobbat tudok: a csillag háta megett ami hely van: azt.

JEGYZŐ: Hát add elé, hadd segítsünk rajta.

DÉNKÓ: Nem tuttok semmit.

FALUSI BÍRÓ: Mégis furcsa a dollog... Beszédedet mért sajnálad?

GAZSI (*Dénkóhoz*): Hát tuggy te, lám?!

CSORJA ÁDÁM: Itthagya ezt a világot.

DÉNKÓ: Hát a mennyország túlsó szegeletje van a legmesszébb: onnét telefonyálni se lehet, még a főkapuhoz se.

JEGYZŐ (*bután néz.*)

(*Legénykék kacagnak.*)

FALUSI BÍRÓ (megütődve): Meghót-é?!

CSORJA ADÁM (fejével felel.)

GAZSI (a „Mehót-é” szót elkapja, s kíváncsian a férfiak felé jön. Aztán Dénkó s utána Gergő is. — Bámulva lesik a szót.)

FALUSI BÍRÓ: Ó, mit ejtél ki, Adám!

CSORJA ADÁM: Csak a szomorú emlékezés maradt utána.

DÉNKÓ (a jegyzőt féltékeni oldalból megérinti): Ki hót meg, instálom?

FALUSI BÍRÓ: Még a napokban kaszálni látták...

JEGYZŐ (Dénkóhoz bosszúsán): A vén pék! Most hallgass!

FALUSI BÍRÓ: S még vén se volt, csak velem egykorú...

JEGYZŐ: Furcsa halál az egész.

FALUSI BÍRÓ: S még tudunkra se essen eddig!

DÉNKÓ (az arcáját fintorgatja a jegyzőnek hátulról.)

CSORJA ADÁM: Ma este hagyta itt a világot...

GAZSI (Ádámhoz megy): Ádám bácsi, ki?

CSORJA ADÁM (Gazsit megsimogatja): Az én bátyám, fiam — Csorja Ambrus.

(Legénykék igen elszomoródnak.)

JEGYZŐ (keresi a holtat.)

FALUSI BÍRÓ: S hol fekszik, Adám?

CSORJA ADÁM: Nem fekszik sehol...

JEGYZŐ: Furcsa halál az egész.

CSORJA ADÁM (felveszi a fazakat, egyik kezével belenyúl s a vért a hamuval összekeveri, hogy észre ne vegyék, azután a bíróhoz viszi): Ez az ő kopossója...

FALUSI BÍRÓ (nézi Ádámot értelmetlenül.)

JEGYZŐ (hol Ádámot, hol a fazakat nézi): Ennek az esze meghibádozott...

(A három legényke száját tátva bámul.)

CSORJA ADÁM: Ez testének maradvéka.

FALUSI BÍRÓ: Csakugyan eszeden vagy-é, Adám?!

CSORJA ADÁM: Elhammasztottam...

FALUSI BÍRÓ (kezzeit összecsapja): Szent Úristen! (Mindenkibe beléreked a szó.)

(Szünet.)

CSORJA ADÁM: Egy órával ezelőtt.

— Itt, a tisztáson. — Egységünk szerint.

FALUSI BÍRÓ (maga elé hullatja): Elégette... A komámot...! Nagytudós embert... Tegnap ember, ma csontjának hamma egy fazékban... Mint a törökbuzaliszt... vaj a köménmag... vaj a szitált füveny...

(A legénykék naiv csodálkozással a fazakat bámulják.)

CSORJA ADÁM: A tűz a kiváltságosok temetője.

JEGYZŐ (félrefordul): Ilyent ember nem hallott. A mai világban...

FALUSI BÍRÓ: Különös ember vót...

CSORJA ADÁM: A tűz a visszatérésnek dicsőséges útja.

JEGYZŐ (különvélva, magában): A szívem a torkomba jött. — Az eszemet nem tudom kézhez kapni.

DÉNKÓ: Én jól üsmertem Csorja Ambrus bácsit — a papnál is szebb szavú ember volt.

FALUSI BÍRÓ: Nagy dolgot cselekedtél, Adám.

DÉNKÓ: De én még jobban üsmertem. Sokszor háltunk egy tűz mellett. (Gergőhöz): Úgy-é te is ott voltál, Gergő?

JEGYZŐ (kezeivel is nyugtalanodik): A pogány vér kiütött...

GERGŐ: Éppen ott. (Gazsihoz): S hadd el, milyen közel tartotta a fejét a tűzhöz. Mondtuk neki, hogy: eccer langba borul, Ambrusbá, a nagy haja! — s ő azt mondta rea, hogy: neféjete, mert én jóbarátos vagyok a tűzzel.

FALUSI BÍRÓ (a fazakat elveszi, a lámpához viszi s nézi.)

JEGYZŐ: Úgy-é no, mire jutott a keresztelő víz!

GAZSI: Nem gyermekjáték!

CSORJA ADÁM (leül a csutákrá.)

FALUSI BÍRÓ (nézi a hamut): Ambrus komám — ő irgalmas Isten! —, szép szavadot bélepte a hamu... Arcád esszeromlott, nem süti már többet a kelő fény.

GERGŐ (nagy szomorán elgondolkodik): Ambrus bácsit eltüzeltek, mint a bükkfát...

JEGYZŐ (hümget): No, most légy jegyző!

GAZSI: Immár bizonyosan nem tudja senki, hogy mi, székeleyek, honnét eredtünk... Jaj, be szépen tudta ő, s nem fogyott ki soha a szóból...

DÉNKÓ (*önérzetesen ütögeti a homlokát*): Neféj, mett nekem még a fejemben van.

FALUSI BÍRÓ (*a fazakat visszaadja Ádámnak*): Nem e világba való ember volt. Nyugossa meg kivételesen az Isten.

CSORJA ÁDÁM (*a fazakat a fal mellé teszi a szokmánra. — Visszaül a csutakra.*)

JEGYZŐ (*sétálni kezd a szobában. Vesbe-vesbe megáll s gondolkozik*): Bé sem volt jelentve. — Meg sem kémlették a holtat. — Pedig törvény is van.

FALUSI BÍRÓ (*félrevonul. Búsong*): Velem egykorú volt... Még utolérhetem... — Ma vagyunk, s holnap nincsünk.

(*A három legényke Csorja Ádámot közrefogja.*)

GAZSI (*kíváncsian. Szeretettel*): Ádám bácsi, magik elegyezték szépen a dolgot?

CSORJA ÁDÁM: Mi el, édes fiam.

HÁROM LEGÉNYKE (*egyszerre*): Ó, bár hallottuk vóna!

DÉNKÓ: Legalább tanótunk volna belőle.

GAZSI: Hogy égette el, Ádám bácsi? Nagy-nagy tüzet rakott?

CSORJA ÁDÁM: Nagyot biza, édes fiam.

GERGŐ: Bükkfából-é, vaj cserefából?

CSORJA ÁDÁM: Bükkfából, fiam, hosszú kaszajfából. Mint az oltárt, úgy.

HÁROM LEGÉNYKE (*egyszerre*): Ó, be szép lehetett!

DÉNKÓ: Még annál is szebb, barátom!

JEGYZŐ (*vizsgálja a fazakat*): Tiszta hamu. — Meleg hamu. — Ilyen hamu nem égett mostanában a környéken.

DÉNKÓ (*a másik kettőhöz*): A má halál, lássátok-é?! Nem belé a mocskos földbe, hanem a szép piros tűzbe! Úgy sem érzi az ember, még annyit se, mint a bolhacsípést...

CSORJA ÁDÁM (*megöleli s megcsókolja Dénkót. A másik kettő is odabúvik: azokat is meg.*)

FALUSI BÍRÓ (*búsong*): Elszállunk a világból, mint a tünemény. — Kivirjad s bésétetedik. — A nap kurta.

GAZSI: Csak vénülhessek meg, neféj-jetek, mert én is úgy hagyományozok.

DÉNKÓ s GERGŐ (*egyszerre*): Én is!

GAZSI: Én a testem hammát anyámnak hagyományozom.

FALUSI BÍRÓ (*jön feléjük*): Ne beszélj, fiam, ilyeneket. Jut még idő arra. — Meghótnak földben a helye.

(*Három legényke továbbhúzódik a szóra.*)

DÉNKÓ: Aki fél a tűztől, annak ott is jó.

FALUSI BÍRÓ: Béka legénkéje, ne tudószkodj. (*Ádámhoz*): Látod-é, már bennük van?!

JEGYZŐ (*Ádámhoz jön*): Nem hagyhatom szó nélkül a dolgot, Csorja Ádám. (*Viselkedése hivatalos.*) Ebből baj lesz, mert a halott embernek is törvénye van.

CSORJA ÁDÁM: Elmulás a törvénye. HÁROM LEGÉNYKE (*a szokmánra telepedik.*)

FALUSI BÍRÓ: Jó, jó, Ádám écsém, de a könyveket is igazítani kell.

CSORJA ÁDÁM: Éltiben nem sokat gondoltak véle. Most egyszerre becsús lett.

(*A legénykék sorra nézegetik a fazakat, szagolgatják is. Közben puszognak.*)

GAZSI: Lássátok-é, mi lesz az embertől? — mint a puskapor, csak éppen, hogy bé nem gyúl, hanem inkább aszalódik össze.

JEGYZŐ: A falu az én kezem alá tartozik. Nekem mindenről számot kell adnom.

GERGŐ: Hát biza, ilyen az ember: a fazékból táplálja fel magát, s viszszerkerül oda.

CSORJA ÁDÁM: A mi életünket senki nem tudakolta.

JEGYZŐ: Akárhogy s mint van, de vizsgálat alá kell vennem a dolgot.

CSORJA ÁDÁM (*hirtelen feláll*): Hát vizsgálják! Fel a császárig! Én az Istennek adok számot, s nem embernek, s nem jegyzőnek s még nagyobb úrnak sem. — S egyébként is: éltiben nem kedveskedtek neki, nagy

esze itt száradott el az erdő között. Most már nyugalomra tért, s ne bojgassa senki.

HÁROM LEGÉNYKE (közösen a „*Mi-
atyánk*”-ot mondja.)

FALUSI BÍRÓ: Annyi igaz, hogy esze volt jócskán.

JEGYZŐ: Csakhogy külön Istent tartott, s a jámborokra azt mondta nyíltan, hogy azokat a sok kétszínű pap s a cudarul hazug betűvetők letérengették az igaz útról. (*Önérzetesen Ádámhoz*): Úgy igaz-é, vagy nem?

CSORJA ÁDÁM: Úgy igaz, mert úgy mondta. S úgy igaz, mert úgy mondom én is.

JEGYZŐ: Hát jól van. Ennyi elég volt. (*Papirosat, ceruzát vesz elé, a bírót megfordítja, papirosat a hátára teszi, írásra készen.*) Csorja Ádám, ezenel hivatalosan felszólítlak, hogy fületől farkáig mondd el e halálesetet.

CSORJA ÁDÁM: Az én hajlékom hivatalos szavakat nem tűr.

FALUSI BÍRÓ: Mondd el, Ádám ecsém, hát a jegyző: jegyző, s mi emberek vagyunk.

JEGYZŐ (*ír s közbeszól*): Valaki halotta-é?

CSORJA ÁDÁM: Hallotta az Isten.

JEGYZŐ: Tanú kellett volna. Így ki hiszi s ki nem.

CSORJA ÁDÁM: Amit én mondok, az igazság, mint reggel a fény.

FALUSI BÍRÓ: Azt merem én is állítani, hogy igaz a fajtád.

JEGYZŐ (*bíróhoz*): Ne mozogjon, maga Zsigabá, mert nem tudok írni.

FALUSI BÍRÓ (*nyugodtan megfordul*): Hát tanóljon meg az úr.

JEGYZŐ: Jól van, jól. Nekem a törvény parancsol. (*Megfordítja ismét a bírót*): Mondd tovább, Csorja Ádám, az esetet.

CSORJA ÁDÁM: Én kívánságát bétöltöttem: hólta után mingyárt összehordtam az oltárt, kivittük, elégettem, s a hammát két markommal a fazékba raktam. Ennyi az egész.

JEGYZŐ: No no, azt a szót mondád, hogy „kivittük”. Úgy hát valaki mégis csak volt itt?!

CSORJA ÁDÁM: Kispál Julia s én vittük ki.

(*Három legényke idegyül.*)

JEGYZŐ (*ír*): Ez egy. — A Botár fogadott leánya, úgy-é?

CSORJA ÁDÁM: Ehejt laknak a veres fedelű házban.

FALUSI BÍRÓ (*megfordul*): Micsa leány az, jegyző úr. Csak Marci nem adja férjhez, mert fejérnép nélkül díztelen a ház.

JEGYZŐ: Az mind nem tartozik ide. Csak a számítódik, hogy az leány, Ádám még legény, s ketten titkon égették el a holtat.

CSORJA ÁDÁM (*a vér előnti*): Hej, hogy az a Jóisten le nem száll az ilyen beszédre! De nekem nincs jegyző, nincs úr s nincs irgalmam, ha így elfacsarja a szót.

FALUSI BÍRÓ: Csillapodj, Ádám ecsém, a jegyző úr a törvény embere, s annak csak esze kéne legyen, de szíve nincs.

JEGYZŐ (*bíróhoz*): Maga ne tudós-kodjék, hanem tartsa szem előtt a törvényt.

CSORJA ÁDÁM (*kesergőn*): A Csorják emberek voltak örökké. Nem nadrágos ördögök, csak emberek, Albert Zsiga bíró. (*Mutatóujját fenyegetve lógatja.*) Becsületben társai az igaz Istennek, mezítláb s ehezve is egyes úton járók. — Vigyázz, ember, ki ítélni akarsz az utolsó Csorja felett!

(*A három legényke Csorja Ádám körül húzódik, tüntetőleg a jegyző ellen.*)

JEGYZŐ: No no, megértem én csendesebben is a szót. S osztán még eddig ok sincs patvarkodni, mert amit mondtam is, csak enyhén tettem.

CSORJA ÁDÁM: Enyhén, úgy-é? — Hogy szakadjon a ház az ilyen enyheségre.

FALUSI BÍRÓ: Jegyző úr, s te is, Ádám ecsém: ne rontsuk egyikamást, ügyis csak vajegyen vagyunk. Legyen eszünk s ne rontsuk egymást!

JEGYZŐ (*megy tovafelé*): Ne rontsuk, ne rontsuk! Szép oktalan beszéd! De hát a törvénytél mi lesz?, megtipodjuk a lábunkkal?

FALUSI BÍRÓ (*pipáját tölti*): Törvény, törvény... Nem kúsasszon a törvény, hogy ha kell, ha nem, hát kedvibe járjon az ember. (*Csihol.*)

- CSORJA ADÁM *(visszaül a csutakra. Mellére mutat):* Itt kéne lenni a törvénynek, s nem száraz papiroson.
- JEGYZŐ *(újravizsgál mindent. Körül a szobában, itt is, ott is nézeget. Még az ászkot is felkutatja.)*
- DÉNKÓ *(látván, hogy a bíró nem tud kiütni, felajánlkozik):* Adja ide, Zsiga bácsi, én egy hoppa kiütök.
- FALUSI BÍRÓ: Bajosan hiszem. *(Veri jobban.)* Ha már az én kezemben nem fog szikra, mehetünk nárittyenbe zsákkal levegőt hordani.
- GERGŐ: Keritek én bakszenet hamarébb. *(A tűzhelyhez megy, a hamut vájni kezdí széjjel, a pityókára rekap, s a szemet felejtí.)*
- FALUSI BÍRÓ *(Dénkónak mégis odaadja a szerelékét):* No hadd lám: milyen legény vagy.
- GAZSI *(észreveszi, hogy Gergő mire kapott, ő is odamegy.)*
- DÉNKÓ *(ütni kezdí a szikrát, de hirtelen abbahagyja, s a másik kettőhöz megy):* Ezt meg ne egyétek, ez legyen az enyém.
- FALUSI BÍRÓ *(Dénkóhoz):* Hitván békája, add ide azt a szerelékét.
- DÉNKÓ *(egyre kiüt):* Hopp, belékapott, mint Istvánbá az ivásba. *(Odaadja.)*
- JEGYZŐ *(itt-ott a falra teszi a papírost, s jegyez.)*
- GAZSI *(egy pityókával a kezében Csorja Ádámhoz megy):* Ádám bácsi, vajegy pityóka van a hamuban, nekünk adja-é?
- CSORJA ADÁM: Egyétek meg mind, édes fiaim.
- DÉNKÓ *(a köcsöggel Csorja Ádám elé áll):* Ádám bácsi, ezt a tejet megihatjuk-é?
- CSORJA ADÁM: Osszátok el, s igyátok meg, fiaim.
- FALUSI BÍRÓ *(a vadkanon ül, s búsan pipál.)*
- HÁROM LEGÉNYKE *(a tűzhely körül ellegeti a pityókát, s sorra iszik a köcsögből.)*
- JEGYZŐ *(ismét a fazakat vizsgálja. Amint leteszi, megpillantja a falba ütött kést: kihúzza, vizsgálja.)*
- CSORJA ADÁM *(háttal a jegyzőnek ül a csutakon. Allát. keze fejére támasztja.)*
- JEGYZŐ *(hol a késre, hol Csorja Ádámra vigyorog.)*
- GAZSI *(issza a tejet):* Úgy esik, mint leánnak a csiklítás. *(Köcsögöt Dénkónak adja.)*
- JEGYZŐ: Csorja Ádám!
- CSORJA ADÁM *(meg se mozdul.)*
- JEGYZŐ: Csorja Ádám, e miféle kés?!
- CSORJA ADÁM *(oda se néz):* Nyilván cigánykés.
- JEGYZŐ: Mert ez egy véres kés.
- CSORJA ADÁM *(kisvártatva):* Az is van rajta.
- JEGYZŐ: Meg sincs száradva.
- CSORJA ADÁM: Mind igaz.
- FALUSI BÍRÓ *(jegyzőhöz megy: sunyin, mint a varjú, nézegeti a kést, el akarja venni, de a jegyző nem adja.)*
- HÁROM LEGÉNYKE *(szintén odamennek, kíváncsiskodnak, közben ellegetnek.)*
- CSORJA ADÁM *(ül nyugodtan, meg se mozdul.)*
- JEGYZŐ *(fegyverét kézbe veszi.)*
- FALUSI BÍRÓ *(várakozva pislog.)*
- HÁROM LEGÉNYKE *(az evést abbahagyja s lesi, hogy mi lesz.)*
- JEGYZŐ *(Csorja Ádámhoz közelít, oldalt megáll mellette, puskát lábhoz eresztí, kést tartja):* Ezen perctől kezdve én a törvény embere vagyok. Örizedetet elrendelem, s e véres késsel együtt a törvény kezibe adlak. Ha nem engedelmeskedel, fegyveremmel magam hajtom végre rajtad a törvény ítéletét. Most kövess engem!
- CSORJA ADÁM *(féloldalt, szúrósan, összeszorított szájjal a jegyző arcába néz, aztán végig rajta, s szemét rebbenés nélkül egy pillanatig a puskán tartja — akkor lassan feláll: gögösen, gúnnyal a jegyző szemébe kacag, mint a villám, mellen ragadja, jegyző emeli a puskát, Dénkó a köcsögöt elveti s a puska agyát hátulról megragadja.)*
- JEGYZŐ *(nyekkenve a fal mellé suppan. Puska, kés kihull a kezéből.)*
- FALUSI BÍRÓ *(helyben megkövül.)*
- HÁROM LEGÉNYKE *(gúnyosan vigyorog a jegyzőn.)*
- CSORJA ADÁM *(a fegyvert felveszi, ravaszát felhúzza, gögösen egyenesre feszül):* Én Csorja Ádám vagyok. Apám Csorja Béni volt.

JEGYZŐ (*szeme tétován rebeg, nyögve tápázkodik*): Majd a törvény... az erősebb...

GERGŐ (*lassan Csorja Ádámhoz megy, s mintha titokban csinálná, jobb kezét megsimogatja.*)

CSORJA ÁDÁM: Ebben a hajlékban egy fazék az úr. S én vagyok az ő katonája. *(A fegyvert lábhoz teszi, s feszesen áll.)*

GAZSI (*hunyorít a másik kettőnek*): Többet ért a vadkannál.

FALUSI BÍRÓ (*támogatja a jegyzőt*): Kár vala olyan erősen leülni, jegyző úr.

JEGYZŐ (*nyöszörög*): E nem marad annyiban.

FALUSI BÍRÓ: Nem véres már a kés, ügy-é?

JEGYZŐ: Majd a törvény... az erősebb...

DÉNKŐ (*önérzetesen*): Ádám bácsi azt is földhöz vágja, ha meg kell lenni!

JEGYZŐ (*Gazsihoz*): Gazsi, menj csend-er után, hamar.

GAZSI: Itt elegen vagyunk.

JEGYZŐ (*Gergőhöz*): Menj te, Gergő, ízibe.

GERGŐ: A csenderek most alusznak.

CSORJA ÁDÁM: Menjetek, hadd lám, termett-e csender, aki Csorja Ádámot megkötözzé?!

FALUSI BÍRÓ: Tán a csendernél jobb volna most a doktor, jegyző úr. —?

JEGYZŐ: Majd elmegyek én. *(Tápázkodik.)*

CSORJA ÁDÁM: Térdepeljen le! *(A fegyvert nekifogja.)*

JEGYZŐ (*reszket*): Szent Űristen! Még elszól, jaj, elszól! Feleségem, gyermekeim...

CSORJA ÁDÁM: Amíg akaratomat teljesíti, nem szól el soha. — Térdepeljen le!

JEGYZŐ (*letérdepel.*)

CSORJA ÁDÁM: Mondja ezt utánam: Tisztelet a Csorja-nemzetségnek, meghóltaknak s élőknek. Az Ősisten igaz fiai ők.

JEGYZŐ: Tisztelet a Csorja-nemzetségnek, meghóltaknak s élőknek. Az Ősisten igaz fiai ők.

CSORJA ÁDÁM (*fegyvert a jegyző kezébe adja.*)

JEGYZŐ (*félénken elveszi, s a val támaszkodva, feláll.*)

CSORJA ÁDÁM (*a kést felveszi s a csidmája szárába dugja. Ujjasát felveszi, kalapját fejébe nyomja, a fazekat ölébe veszi, s a szoba közepén kihívóan megáll*): Én az Ősisten igaz fia vagyok. Egy fazék hamu s a becsület minden kincsem. *(Keserűen kacag.)* Minek ide a csender? Hát, félek én embertől?! Vagy félek a törvénytől?! — Menjünk!

(Megindulnak. Elöl sántít a jegyző, utána megy a bíró s a három legényke.)

CSORJA ÁDÁM (*az utolsó legénykéhez*): Fúdd el, Gergő fiam, a lámpát..

GERGŐ (*visszalépek s elfújja a lámpát.*)

(A sötétben kibaktatnak az ajtón.)

CSORJA ÁDÁM (*az ajtónál hangzik a szava*): Hadd lám azt a törvényt, amit urak termettek, mert én idáig csak az Isten igaz törvényét űsmer-tem.

GAZSI (*kívül, csodálkozással*): Zsigabá, jaj, hát itt hagyjuk a vadkant?!

FALUSI BÍRÓ: Haggy békét neki, fiam, még törvényre vinne az is, hogy meglóttük.

(Függöny lemegy)

(Folytatjuk)

FARKAS ÁRPÁD

A szivárgásban

*Hívatlan ülve tivornyán, józan férfikor jobbán,
csömörös lakomákon — szomorún fejem csak szegem föl,
emelem ki a küdből, míg dőzsöl az isten,
s álmok bőre is marjul — bévül
az alvó gyermekkor belekékül,
ha szivárványujjal veri a ritmust,
s dobol koponyán, hátgerincen.*

*Hívatlan ülve tivornyán, csömörös lakomákon,
szomorú fejem csak szegem föl, s jelentem
amit gyulladt, alvatlan szemmel látok —:
zsibongó pórusokon, zsibbadt szemeken át
a Csodák Csodája csöndben
belőlünk elszivárog —*

*Tűnik halkán, mint szél a huzatban,
szivárog láthatatlan, mint megdobott
madarak tollai közt serkedező vér,
elillan, elároklik, s tündöklük száz alakban,
nem állja útját kő, se költemény —*

*S míg szegem szomorú fejem föl, jonhomat mossa,
nyaldossa sóim, fenséget kiold, sodor lázat,
szent tartalmaimból kiforgat,
mossa nyelv alól
az ezeréves, barlangfényű szókat,
s a megtartó, illő igéket,
mint sava fémet,
hűs égéssel kikezdi-*

*Nem kapkodok-
míg e tivornya tart, legyen hát úr a szivárgás,
tapasz se jöjjön részre, sebre.
Víg nedvei odakint vidítsanak páfrányt,
kapjon zöld lángra árokfű, ménta, langyos terje,*

bozsogjon élet! — — s ha száradna is ránk
zörgőn a bőrünk,

higgyünk, hogy belőlünk
piroslik égen egy bolygó, ágon a savanyú som.
Nem óvok már — s nem alkuszom!

Állok munkába itt, tivornyán, józan férfikor
jobbján, hol a szivárgás kél s elered,
sürgetek sajtó igéket, lázítok velőt, verőereket!
S mi belőlünk loppal illan el, már újratermelik
működő álmaink és „szorgos szerveink”,
s fogyunk — nővünk, fogyunk — nővünk,
de vagyunk, részt veszünk
e lakomán — s májfoltok jelöljék bár testem —:
légzünk!, élünk!, im
— Csodák Csodáját —
újra és újra megjelentem!

Hol az eső összeér a havazással

E monoton esőben esdekelve
hány ezer éve csörtetek nyomotokban?
Telebeszéltem már a földet riadozó
állatokkal, hogy ti ne féljeteK,
didergő erdőkkel, hogy ti megmelegedjeteK,
s a fogalmak felhagyott tisztásain,
mögöttünk messze,
már hiába harsan fel zölden a fű —
O, hány ezer éve csörtetünk e monoton zokogásban,
az ég szemöldöke alatt?
Félrehajtogatjátok, lám, magatok előtt
az
eső
szálait,
visszacsap arcomba élük, hidegük.
Miféle menetelés ez,
miféle mágia,
hogy nem vághatok magamnak új csapást,
mielőtt elérnők azt a Kort,
hol az eső összeér a havazással,
s tejfehér ködökben úsznak el
álmodott kontinenseim,
s fehérré havazva be őket
én is örökre
elalszom? —

Vadászat

O. S.-nek

*Ezt az erdőt megtartjuk, barátom!
Fenn, itt fenn szabadon, mélyen
lélekezik a tisztás, emelget;
lábhoz eresztett puskával állunk be
fának, hajunk a Holdra lobog.
Szürkület után Európa s Ázsia
fényei arcunkba közelről sütnek,
térdünkig érnek a suttogó árnyak,
ágroppanások, vadmorranások
térdünkig csak, barátom.
Valahol itt legelészget a csodaszarvas,
eltunyul, agancsa hull,
hogyha nem űzik!
Hol vannak hát a hajtók, barátom?!
Puffadjon vörösbe arcuk,
pattanjon szemgolyójuk —:
hadd fújják, csak fújják
itt körben
azokat a kürtöket!*
Komandó, 1973. január

Szerelem, kiscsikó

*Kössünk nyakába csengőt, kiscsengőt nyakába,
s hadd nyargalásszék, futkosson bennünk —
hatalmas rétjeink vannak.*

*Pányván én nem tartom, nem tartom pányván,
tenyeremből néki harmadfű nem nő —:
villámot fogdosok csonttörő szélben.*

*S ha elver időnként, messzire elver
tőled a zápor, mély lélegzettel,
föltartott ujjal hallgatom: mélyzöld
rétjeink mélyén
csönget-e még?*

Asszonyok ringnak

*Lépdel egy asszony átal a pallón,
fehéren lengve, mintha csak ének,
mintha víz fölé búcsúzón, lassún
mennyei kendőt lengetnének.*

*Asszonyok ringanak évek óta
partjaimról egy másik nyárba,
mintha a nyárnak ott tüze volna,
mintha melegeből a párolgásba —*

SERFŐZŐ SIMON

Hol vannak öregeim?

*A kéményből kieresztem
a ház mögé a füstöt.
Tyúkkal sétálok.
Elengedem tekintetem
a határba nyíló ajtóból,
amerre vakond megy
a töppedt föld alatt:
mozog végig
a szűnyoglábnymos kanálispart.*

*Magam vagyok.
Flangérozva a gazban
lúd mosolyog.
Pirosra kifestve a szája,
mint a dámáknak.
S a fűben tócsa lubickol.
Itthon vagyok,
mint valamikor.
Ahol a sas legényfiával
összebarátkoztam
a magas nyárfánkon.
S a földeken:
a szerszámok gatyára levetkeztek
a melegben.*

*Macska horkol most.
Hallgatózásom kint fülel a csutkahalmon.
Hol vannak öregeim?
Nem szoknak le a dolgról.*

*Már az alkonyattal
elfirhangolom az ablakot,
mikor látom:
magukat a hátukra vetve jönnek.
Nyílik a gacsos kapu.
Kutyarikkantás fogadja őket.*

Visszaemlékszem

*Egy-egy szóban visszaemlékszem,
mintha a hold-viharlámpás tájakon túlra,
messzire az időben; s egy-egy
mozdulatban az első lényre,
ahogy mozdulhatott valahol,
a kitért partok combtövéénél
kimászva a tengerből:
meleg magzatvízből,
valamikor.*

Helyettünk

*Ebben az országhatárral
körülkerített tanyában: hazámban
ki lakik majd?
A lehullott, félérett,
férges nyarakat is
ki takarítja be Dunántúlról:
a kerthátuljából?
S a süldő dombot ki őrzi majd
bottal az árokparton?
A kíváncsiság benézve majd
az ablakon: a láthatáron,
kit lát idebent, ahogy a kalapját,
kint a karón hagyta az eget?
Helyettünk ki élhet?
A hidegben is ki virraszt majd
a vacogó szilvafánknál füsttel?
Helyettünk ki végzi el a munkát,
a fogytában is gyarapodót?
amit nekünk kell!*

HORVÁTH ISTVÁN

Ők, a sugarasak

*Jönnek porosan.
Fülükben még a cséplő vunnogása:
gereblyés, villás asszonyi csapat.
Mint a zizegő mérges darazsak*

raja zsibongóz járadt izmaikban
a napi munka fullánkos szúrása.

S lám, önmaguktól oly sugarasak,
hogy léptük nyomán a szellő is lágyan
círóka lesz a port termő utcában.
Ringó keblük, mint évezredek óta,
rezgi a legszebb ősi ütemet,
melyben örök a teremtet és temet,
s legfőbb törvénye a folytonosság.

E szerint osztják
anyai mosolyuk,
s a pofont, ha kell,
teszik az ételt az ember elé,
s lángban cicomás éjfelek felé,
édes-kínokra megnyílt térdekkel,
piros remegés lombjai alatt
ölelik a hős mellbimbók közé
lebukó, bűvő férfiaikat.

Ne fagyjon vér az oltókésre

Ne lásson, ami vagyok, senki,
lüktető nyitott sebnek.
Kisebbednek
úgy is a csillagok már,
melyek homlokom körülzsongják.
Ujjam között az aranypohár
tompá olommá feketül.
Fejem fölött egy fehér csontág
jégkék levelén vak nap ül.
Ki nem mondatott szavaim
hessentik: Borulj le előttük.
Ők a keresztrefeszítettek,
kiktől a bérenclélek reszket.
Igaszág máglyahamvain
mezítláb jöttek. Körülöttük
áruló fejszék irtották a
magasba törő ezüstoffenyőt,
hogy a bokrokknak silánysága
érezze, fel az egekbe nőtt.

Béna galambok fagyott röptük
könnyezték s emberárulók
között az igaz meghajolt ...
Seb létem nyitott tüzelése
korunk vöröslő, gyötrő lázát
lükteti. Nem a halál mellett,
de a boldogabb földgolyóért.
Ne fagyjon vér az oltókésre,
mely alól dúsabb rügyek nőnek,
amely nemesebb virágzását
készíti ma a jövődönnek ...
Kínok hercege, sírom felett
nyíljon az öröm piros babért,
s akik poromon átrobognak
ismerjék meg a harmatoknak
hatalmát s csillogásuk mélyén
ott lássák tiszta fénné válva
a nyitott sebként égő költőt,
ki sajgott parázs izzásával,
de farkasokkal nem üvöltött.

Egymásba kapaszkodva

Rázott a szekér. Zakotája
rikácsolt szét az esti tájra.
S mely a lármáját kiváltotta,
villant a néma út alatta.

Földszag, izzadság kesernyéje
lengett rólunk, mint kacor éle
fénylett az újhold égre vetve
s beült az éj a hegy keretbe.

Városon rám forrt bilincseim
pityókás zsákok döröncsein
szakadva törtek, hulltak rólam.
Enyéim között, otthon voltam.

Ültünk egymásba kapaszkodva.
Fogóztunk löcsbe, csatlásokba.

Egymást kereste markunk, markom,
hogy fenn tartson és összetartson.

Futott a szekér. Lovak farán
lengett, ütemet vert a farhám.
Fogunk koccant s az elharapott
szó az ajkunkon szétszakadott.

De az ujjaink, vállunk, karunk
továbbadták, hogy mit akarunk.
Beszéltünk néma, ős-jelekben.
Megértettek és megértettem.

Patacsattogás, szekérlárma . . .
Körülengett az ősök árnya.
S szívemig ért a messzi távol.
Ezer év szólt az éjszakából.

TAKÁCS IMRE

A mohai tikverőn

Vénülök, és mindegyre jobb szimattal
érezem a robbanó tavasz izgulását,
sarjadó termékenységi vágyát
Héliosz sugarára.

A párától homályos mező fölött
fátyolos ég szakasztja fénytarsolyát.
A faluban rongyszalagokkal ékes fiúk
a földből nőnek.

Férfiak, a rongyszalag-istenségek
pálinkát isznak, bort isznak, fánkot esznek,
húsoskolbászt harapnak, lányt hajszolnak,
vagy hosszú furkósboton

*guggolva megtermékenyítik az anyaföldet.
Én ősi szövetség hitét érzem belül.
Vénülök, de mindegyre jobb szimattal
az élet életszagát*

*érezem, a Föld vegetációillatát.
Pöfögések öntisztulását vélő remény
együgyűségével már bizakodom —
mint bortól virág.*

Napló

*Megáll a szívem — rozoga
pokolgép — hervadt-arany
lomb alatt, levél alatt vagy lepkeszárny-
emlékezetű sátor árnyékában.*

*Fém-szövet-ernyő alatt, mint odahullt
csonthéjas aszalt gyümölcs megégetett
csírája, csíráképtelen magva, mint megkukult
remény az eljövendő sarjadáshoz.*

*Mint lezuhant levél — már fémesen.
Mint a száraz, lepattant gally a szélben.
Vagy mint a vén fa odva — porladozik,
míg fönt a fél-koronát a háncs élteti...*

ACZÉL GÉZA

Öreg bokréta

1

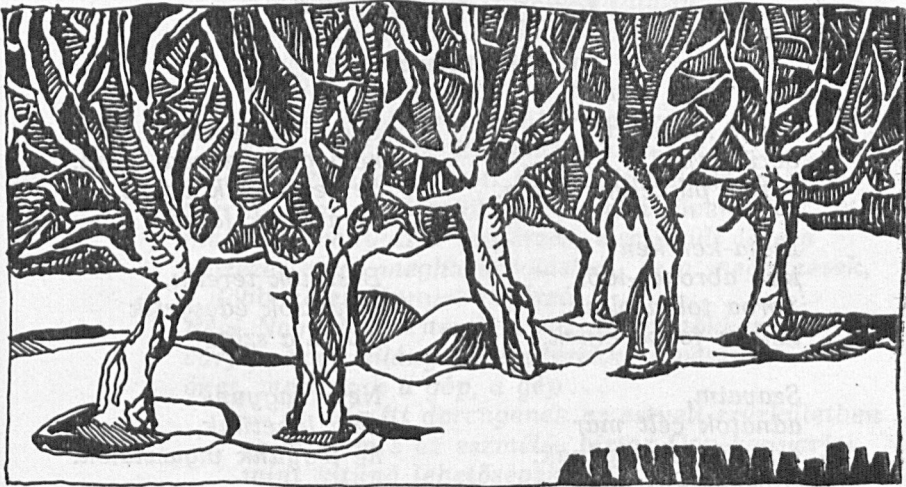
*súlyosat lép
aki nem siet
lórúgásoktól döng a kerítés
zsíros föld
zsíros kalap
szeplős gyermekkorát dobálja az ég
indulatok a cséplést túlkiáltják
don quijote kopogtat süppedt ablakon
bikafejekben kiáltványok lógnak
hagyja könyveit a magyar parasztságra*

frissen locsolt templomok virága
szívja a port
öregék szemét
menne ki maradna
mert egymást gyűrik betonutak sodra
kertek alá kapó tavaszi szelek
van a tejpor
s megvető magány húzza vissza
legelni szemek alá a jámbor tehenet
gyökerek reménye újra megfogon
,ha a föld isten kalapja'
perspektívát lök a nyelvek alá
városból partizánok
egy kocsmá is elég
csak az nagy legyen
hagyja könyveit a magyar parasztságra
szarva szúrjon
és vad legyen a falu bikája
koma ipa nászom
szeresd a hazát

2

düh
kiloccsan két köpés közt megáll
az alkony óriás kaszája
vigyázó szemek szúrnak át a csöndön
elküldött fiakon kéreg puhul
bizalmatlan macskák hátán kakasok
,az a legény aki állja'
dörgések a nagy terek felé
csizmán szalonna
gyomorban leves
betegre szikkadt önérzetek mögül
felgőzöl a trágya
rázöldül fű és szomszédokra les
rácok hosszában mert keresztben már nem fér
sebekre újat kaparnak
piRKadati piacozáskor
még sosem rakták saroglyára a hazát
kis bűnök át a kerítésen
dal bentről szakadva
padokon fajemberek és korcs kutyák
halottsirató kamerák közt cifrál
villanydrótokig tűzoltó egylet
százéves fölénye
gép jön ló pisil
mikrogondokkal ősi vágyak laza
kontúrjai ülnek a szekérre

zsigerek mélyvizében
 megüledett hordalék
 városokból kiutált kétlábú zászlók
 sorsa mindig ugyanaz
 hetyke gesztusok öreg bokkrétája
 csillagot virít az asztalok alatt
 hiányok sokadik dimenzióját
 forgatja föl a tegnapi élet
 állnak ősi dachban lemerevedve
 az egykori cselédek
 csak a szalmakazlak vannak mindig úton
 galamb a verandára odatoj
 valami mindig búzlik
 valahol mindig nyit virág
 nagyra nőtt legények zsebében
 magyar falu
 merre nézzen a tehének szarva?
 az eperfáról hull még a levél?
 hűségük beledől szemével az éjszakába
 köldökzsinór véknyúl
 s a gyermek nem remél
 mérnök elfogult
 felezővonalakat nem körzöz a vér
 szarvas nyolcadik bőrét nyúzza
 kanyaroknál dózsa visszanéz
 még mindig szép bikafejékből madár
 hagyja könyveit a magyar parasztságra
 csizmákból kérdőjelek
 menne ki maradna

Anyanyelv

O, mit mondjak rólad, mit szólhatnék
 én rólad, miként nevessek, miként sóhajtsak
 rólad, csodaváró hangszer, melyen
 mélyen kipengethető, sötéten billentyűzhető
 gyönyörűn szállni küldhető a mintha
 pásztortűz ég őszi éjszakákon izzó
 parázsakba meredő mítosza,
 melyen fölsikongható, tépett lobogóként
 világ fölé bontható az elindultam
 szép hazámból vérnél vörösebb,
 véremnél éltetőbb sikolya,
 mit mondhatnék én rólad, mit kiálthatnék
 rólad, bujtató barlangom, én legvégső vackom,
 szajhám, utcasarkon váró gyilkosom,
 szálló testem alatt hullámzó csodatáj,
 legtisztább álmom, szerelem,
 nyeregbe kényszerítő kengyelem,
 sorvasztó kínom a végtelenség
 megmászhatatlan falain — halottaim,
 egyetlen óvóm, egyetlen nem-árulóm,
 egyetlen kétélű fegyverem — —
 halotti menetek fölé fekete lepelként
 kúszó siratóim,
 fogyó életem — énekem.

Dózsa imája 1514

Kósa Ferencnek

Török magukat,
 vérük apad,
 bőrük pikkelyes kéreg.

Előja-keréken
 izzó abroncs-idő.
 Sorba toloncoltak:
 láncba fogva élnek.

Szavaim,
 adnátok célt már
 nyílnak, szablyának,
 egyenes kászának.

Könyörgő szemük
 nem győz napba nézni,
 de reményük vakul,
 de a hitük fárad.

Beszélők terelik,
 pennások édesgetik
 másra a szót.

Nem vagyunk,
 nem lehetünk,
 ne legyünk vigasztalók.

Bevarrva bizalmuk szózott
száradó bivalybőreibe,
roppan a csont,
húsba lövi magát a szilánk —
igazulhat az Ige.

Ha kinek hangja van
ordítson —!
Mire tartja?!

Legyen egy tekintet
legalább,
rásugarazó ennyi arcra,
melytől idegen
a bádog-agyakban
kotyvasztott értelem.

Hiszen falvakat
sorolhatnék,
és városokat,
s a számuk végtelen.

Halljátok-e

Halljátok-e az éneket, szomorú szeretteim?

Halljátok-e az éneket, megnyílik-e még
előtte a lélek a békétlen őszülésben?

Halljátok-e az éneket, melyből

Kényszerűn kivész, savakkal az érzelem
kimaratik? — s csak száll, csapkodva
köröz az értelmet kutató zengés,
mert dal azért és száll, mert mi mást tehetne?

De nem röppen többé vele a mámor, az elveszett,
a békességgel tündöklő virághasonlatokban,
s nem gyönyöríti a szót édes ritmusa sem:

— Ingó-bingó zöld fűszál Szépen felöltözik

Liliom rózsával Meg is törülközik —

csak a szándék él mégis, vasszorítások,
pengehasogatások, megvakíttatások,
fojtva-elnémítások ellenére is, csak a szándék,
az egyetlen emberi, a derű
emlékét — legalább! — feledni nem akaró,
a derű emlékével is túlélni akaró,
csak a szándék él; csontra aszottan is.

Mert a Kétségek Között Önmagát Fölfaló: a lélek
már csak az értelemről vár minden jövődölést,
mert elhitványult a megérezés, elsatnyult lassan
százezerszeres meghazudtolásban, és a megsejtések,
a döbbenetes fénnel sugárzó

Régi Nagy Megsejtések a rozsdatemetőkben
várják, hogy silány komputerékké olvassák
őket, mert csak a gép, a gép...

— és már itt derengenek az estveli szürkületben
az értelem s az eszmélés biztos Don-kanyarjai,
mint kitűnő lehetőségek,

és mit tehetünk...

Ó, halljátok-e az éneket, szeretteim,
a nyelvet, mely csoda mégis, és megmenthet
bennünket, hinnünk kell fegyvereiben —
hisz hadsereg, erő, biztonság, becsület, kitartás,
minden őbenne van, és őbenne
madarak csőre nyílhat dalra bármikor szelíden,
jókedvű nemzedékeknek, ha lesznek ilyenek,
és rétek vannak — terülnek, ringnak, hullámsanak,
párállnak, zöldellnek, táruznak —,
pipacsos rétek szerelmesekkel,
szeretők véréből szökkent pipacsokkal,
és visszatért, nyugalom van, csönd, egészség,
értelmes munka, érdemes munka, minden . . . —
és énekelni fogunk egyszer, én tudom, énekelni
fogunk, majd asztal köré
ülünk a télikonyhában, összegyűlünk,
és mondjuk tél lesz, hogy pattogjon a fenyő
a tűzben, és adja vissza elveszett melegünk
a bükk . . . —

énekelni fogunk, jaj, csak ezt el ne felejtsük
valamiképpen, énekeljünk — Este jó,
szürkül bé, Tűzhelyeket seperj bé. Mert nem tudod,
ki jön bé, mert nem tudod, ki jön bé . . . —
szürkület legyen hát,
nagypelyhű téli szürkület, ingó fényű,
besepert tűzhelyekkel, és
ott várjuk mind megilletődve, lassú
pálinkák között, régi, vastag pohárban
gyöngyöt vető pálinkák között, igen hinni kell
ebben, hogy ott várjuk mind
a Nem Tudjuk Kit, akiért besöpörve már a tűzhelyek,
s akít az ének minékünk megígért —
s aki az ünnepi csöncsbe majd belép,
a havat magáról letopogja,
a szent, a gyémánt, az ezüst, a hűs havat
magáról letopogja,
és leprüszköli magáról, mint csikó, a havat,
és isten hozta — a gyönyörű havat,
s most már nem hiányzik közülünk senki,
isten hozta — ó, beázott posztó illata, álmok:
most — mindnyájan — végleg — boldogan
e g y ü t t v a g y u n k !

Halljátok-e még az éneket, szomorú szeretteim?

Janicsártemető

Allahtól áldott, aki ezt kitalálta.
Prófétaelme, fényes nagyság.

Jutalmat neki. A legnagyobbat.
Mázsányi aranyat. Drágakövet.

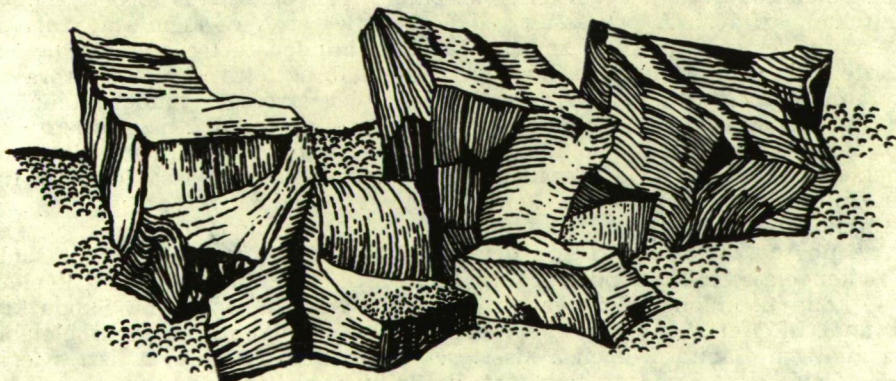
Utána — selyemzsinórt.
Föl ne támadhasson
veszett ebként a lelkiismeret.

Megölni.
Rögtön.

— A fiúknak címert.
Fegyvert s címet. Címert.

Félholdat. Valami égi jelet.
Lófarkas zászlót.
Megadni mindent.

És ölje mind a sajátját.
Ez jó.
Örökké él a birodalom.

Egyszeri kaland

Kéklila, nehézkes, formájukat lassan változtató s folyton mozgó vonulatok húztak végig a láthatár peremén, hegyoldaltól hegyoldalig terjeszkedve, mintha valami hirtelen tákolmányon kelne át a völgyek felett egy arc nélküli, megvert hadsereg maradéka zilált csoportokká foszlottan, fegyvertelenül. A metszón tiszta, hideg levegő távol tartotta párásan gomolygó foltjaikat az emberlakta, puhának és csalogatónak tűnő lejtőktől, s azok földpárnákat duzzasztva feszítették a hegyek gerincét egyre hátrább, hosszú lesikló pályát domborítva a délutáni, gyengécske, szórt fényeknek.

A betonút középső, megszaggatott fehér húrja erőlködve loholt a magaslatok felé, oldalára rendelte a jellegtelené porosodott gépkocsit, a csontszínű Skodát, melyet csontkeménységgel vádolni alig lehetett. Negyedik éve nyargalta keresztül-kasul az országot s főként a hegyvidék bújócskázó kaptatóit. Eresztékei a jóvátehetetlen hézagokat panaszták egyhangúan, szakadatlan sírámmal.

Az útpadka sorvadásos inye elszántan tartotta meg hanyatt hőkölő szemfogait — a kocsiban ülő férfi időnként oldalra pillantott s némi elfogódottsággal olvasta le a kurta fehér oszlopok számjegyeit, bár a következőt elérve már megfeledezett a korábbiról. Egészen más természetű mennyiség alaki értéke kísértette makacsul és kivédhetetlenül.

A férfi, noha széleseben üzte el negyvenhat éves elméjéből a minden bizonnyal elkövetkező egy-két esztendő kérdéses káprázatát, a továbbiakra véletlenül se gondolt, mint ahogyan önnön sirvermére se gondol az ember.

És természetesen Ilonára se gondol. A feleségre, aki, szombat délután lévén, odahaza suvickolja a parkettet az ember két, váratlanul toronyra növekedett kamaszfiával. A pontosság kedvéért ferde toronyra kéne szavaznia, ha figyelembe veszi az örökös farmernadrágot és minden tartozékát: nyegleséget és tiszteletlenséget, a mutáló röhögcsélést a családi asztalra kerülő, s vitára bocsátott minden téma felett. De az ember lehetőleg erre sem gondol, különösen pedig ha elemőziával és vadászpuskával felszerelten indul a hegyekben megbújó, barlangüres vállalati üdülője felé, mint többszörösen kitüntetett igazgató, akinek egy hétvégre terjedő szabadság tökéletes kikapcsolódása legalább úgy kijár, mint üzeme gépeinek a kenőolaj. Mert az ember korántsem gép, de amennyit kibír, azt elmesélni egy második élet se volna elég, csak hogy ezt már az űb se szavazhatja meg érdemei jutalmául. Egy második életet senki.

A kenőolajat inkább, noha a sárga kenceficét balzsammá bűvölni képletesen se könnyű, különösen ha valaki — jelen esetben a csontszínű Skoda kormányánál ülő férfiú — soha nem próbálta. De amiként mindenki életében előszámlálja a csábítás perceit a kísértések órája, nem kerüli el a tisztos férjet és családapát sem. S még jobbik eset, ha az huszonkét feddhetetlen becsú há-

zastársi együttélésben letöltött év után kondit rá az emberre — ha már mindenképpen kondítania kell, miként a fáma tartja.

Az útpadka szemfogai elképesztően megszapordtak, a férfi óvatosan emelte meg a talpát, csökkentvén a sebességet, mivel a tempót csak felajzott ösztönei diktálhatták.

Végre megpillantotta a lányt.

Ott állt könnyedén, lezseren a várost követő második autóbusszmegállón túl, a harminchármas kilométerkőnél, amint megbeszélték. Akkor ugyan a számok esetleges szimbolikája meg sem fordult a férfi fejében. Most a harminchármas csupa-csupa kerekedsége mégis jobb kedvre hangolta, mint elmúlt éveinek minden eddigi öröme.

Olyan széles ajtót nyitott, amelyet csak lehetővé tettek a gépkocsi tervezői és kivitelezői együttesen, bár a leányzó ötvenkét kilója (bruttó) akár a lecsavart ablaküveg helyén betornázhatta volna magát.

Am ő természetből megáldottan, mutatósan kigyózott be az első ülésre, le-huppant, fekete nadrágját feljebb csippentette a térdén, ugyancsak fekete garbóját csipője körül húzgálta meg kicsit — ahogyan Ilona szokta. A mozdulat azonossága zavarta a férfit, s újra rányomakodott a gázpedálra.

A lány sárga-kék, könnyű selyemsálat viselt a nyakán, azt babrálgatta, azután térdeire könyökölt s láthatóan az utat figyelte. Szót se szólt. Vállra dobható, inkább divatos, mint hasznos, kisméretű sporttáskája lábánál hevert. Lapos volt, formáját is alig tartó, harsány kockái félvakon hunyorogtak az egyre növekvő homályban.

A férfi többször is meg akart szólalni, ám szájúrege, akár valami meghibásodott nedvességelvonó készülék, se nyílt, se mozdult, pergamenné szárította önnön tartozékait.

A széles betonút most elfintorodott, kétágú nyelvet öltött a tájra. A Skoda a jobb oldali ágra fordult, s eltűnt a hegy félreacsapott, görbén megereszkedő vállán.

A férfi most már megkönnyebbült, hosszan engedte ki teste titokzatos tömlőjéből a rejtett hólyagocskákba szorult levegőt.

— Túl könnyen öltöztél — mondta végre.

A lány ránézett.

— Atyai aggodalmak?

Hangja idegennek tűnt, se fénye, se melege, még csak pajzánkodó humora se, a csonttörő kötözködési szándékon túl semmit nem jelzett.

— Köszönöm — mondta a férfi csüggedten.

A lány teste egy pillanatra megmerevedett, azután álla alól mint egy törékeny, sápadtfehér kaucsukcöveket emelte ki bal kézfejét, s könnyedén a férfi térdére ejtette.

— Nem úgy gondoltam — mondta engesztelően.

A fék megszikordult, a férfi a hátrapillantó tükörről tépte le tekintetét, hogy elbújtassa fáradtan engedékeny szemhéja alá. Vakon tapogatott a lány után.

— Ne! Bárki jöhet. Ne! — hallotta ijedelemmel színeződni az előbbi rideg hangot, de a vékonyka testet mellére döntötte, s belefúrta fejét a keskeny váll, s a szívós inakkal megfeszített nyak testaromájú szakadékába.

— Örült — nyögte a lány. — Örült! — sípolta rémülten, s a férfi vállait markolta, hogy öleléséből szabadulni tudjon. S hogy hasztalan huzakodott, könyökét a kormánykerék közepébe nyomta vadul, eszelősen. A duda harsány rianásokat szaggatott a kristálytisza levegőbe, az erdő s a hegy falán megbicsaklott a lendület, elutasítottan, dühödten fordult vissza, a kocsitető fölött süvített el, vakon lódult a szűkre szabott hegyi világ másík peremének.

A férfi hirtelen kijózanodott: elengedte a lányt. Kurta pillantással mérte fel a piros foltos arc iszonyatról árulkodó, rendezetlen rajzát, a konok árkokkal keretezett állat és ajkat, s indított. Már csak az utat figyelte újra, a léleg-

zetet gyorsító bukkanókat, a kanyarok gondolatokat szabályozó, kíméletlenül önző hurkait. A levegő feszessége ernyed, fokozatosan kopott, amint az alkoholt szemcséit magába fogadta, de a fák gallyai fölött néhány kósza, révete- gen felfénylő pászmában a mindenségnek felmutatta még a múlt nap porrá tört hordalékát.

Az épület nehézkes tömbje mozdulatlanul várt. Fénytelen ólom folyta be ablakait. A kötörmelékkal hintett bejárati út mélysárga záport fröccsentett az örökzöld szegély sötét bőrleveleire s a kocsis alvázára. A gyors és hirtelen kopogáson kívül nesz nem hallatszott, a Skoda megállt.

A férfi a lányra nézett, a lány az üdülőre vetett egy szorongó pillantást, majd váratlan gyorsan kiszállt. Szatyrát vállára dobta, s ott állt didergő-vékonyan, tétován, félszegen. A férfi egyszerre valóságértelmennek s ostobának találta a helyzetet, hirtelen támadt rossz érzését igyekezett széles mozdulatokkal elűzni, csinált jókedvvel mászott ki a kocsis fedele alól, erőteljesen csapta be az ajtót, a csomagtartót heherészgetve nyitotta s rámolta ki:

— No lássuk, no lássuk! Mit visz a kishajó, mit visz? — kérdezgette mon- dókaszzerűen, bárgyún, s közben szeme sarkából a lányt leste, aki, ha már el- csábította őt erre a kiruccanásra, remélhetőleg gyakorlottabbnak bizonyul nála.

De a lány nem mozdult, a fenyők borzas, lejtős lépcsőin járatta meg szemét, mintha mesebeli vándorútra készülődne, a kopaszodó törzsek csupasz foltjairól azután akaratlanul is a férfira tekintett.

A házigazdás, invitáló kedélyeskedés, az egy karra fűzött sok csomaggal buzgólkodás groteszkül hatott. A lány könnyedén hajolt le, fölszedegette a földre lerakott többi holmit, s futott a lépcsőkön a bejáratig. Hallotta maga mögött a megkönnyebbült lélegzést, a siető trappot, a kulcsok zörgését.

A nyáron kellemes, tágas, csupa napfény hall most megtorpanásra kény- szerítette őket. A férfi lassan engedte le karjáról a csomagok sokaságát, azok nem is koppantak, valami surrogó, szolid hangot hallattak csupán, amint he- lyet vacoltak maguknak a porban. A lány a villanykapcsoló felé tapogatózott, a férfi ijedten mondta:

— A függönyök!

A lány magasra emelt térddel járta körül a helyiséget, mintha víztócsá- kat kerülgetne, s besötétített.

S hogy a fény a vizsgszobában valószínűségét feltakarta, ők ketten most néztek egymásra kutakodva először. A lány halványan elmosolyodott, az egyik székéről leemelte a védőhuzatot, sebtében feltörölte vele a parkettet. A férfi megelégnékül, begyűjtötte az olajkályhát, s hevesen fosztotta meg porlepte vá- szonburkától a bútordarabokat. Csomagjait a széles heverőre dobálta, s papír- szalvéták után matatott.

A lány tanácstalanul topogott, majd lassú ritmusban himbálózni kezdett, sarkáról lábujjaira s onnan visszadöccentve testsúlyát.

— Még... még soha nem akadt hasonló kis kalandja? — kérdezte várat- lanul. A mennyezeti égő kosaras burája alatt állt, árnyéka lehullatott, bő, abróncsos szoknya koszorújának tűnt, amint bokáját körülfonta.

— Nem. Nem akadt — mondta a férfi kurtán.

A lány elmosolyodott.

— De ha akarja... akadhatott volna.

A férfi újra a csomagok megtöppedt bugyrai fölé hajolt.

— Lehetséges.

— Valóban még soha...

— Segítenél? — kérdezte a férfi.

— Miért ne — mondta könnyedén a lány. — Ha kapok egy cigit... — s közelebb óvakodott.

A férfi felnézett, s a lány felé nyújtotta a papírdobozt.

— Minden emberi tevékenységnek ára van — próbált mókázni. — Én ne tudnám?

A lány rágyújtott.

— Magasra értékelt, jóuram. Örök életben utáltam a szimfóniát, ha nem emlékezne rá. De azért kösz.

— Nem nagyon virgonckodtál, ne panaszkodj. A csomagok egyikében akad más is.

A lány beletúrt a feltépett hasú szatyorba.

— Frankón becsomagolt az asszony ... adja át neki az összes szívből jövőmet — húzta el a száját. — A precizitás magasiskolája! — A tömérdék apró zacskót akkurátusan egymás mellé rakosgatta az asztalon. — Konzervek és házi készítmények!

— Ízléstelen vagy — szólt rá a férfi kedvetlenül.

— Azt elhiszem — hagyta rá a lány. — Ital nincs? — nézett körül tanács-talanul.

A férfi megkönnyebbült.

— De mennyire van! — húzta ki magát. — Egész kulacsal! S tudod mi-féle? Eredeti, hamisítatlan gönci szilvapálinka.

— Micsoda?

— Szilvapálinka. Vadászatra mindig ... azaz, ha otthonról kijövök ide ... — A férfi nem tudta befejezni a mondatot, a lány a heverőre huppant, s dü-löngélt kacagtában.

— Szilva! Szilva! A sóher, fantáziátlan, röghöztapadt ...

A férfi süketen hajolt föléje.

— Te!

A lány fogai hiánytalanul, teljes sorozatban kapaszkodtak a rózsaszín ínyme, a szájúreg nyálkahártyája nedvesen fénylett. A férfi a kiürült táskákat könyöke néhány tétova mozdulatával bökdöste le a heverőről, a lány arcát figyelte, amint fellazult, a hunyt szemek alól kigördülő könnyceppet, a nevetés görcseiben hullámozó-rázkódó kebleket. Lassan melléje ereszkedett, átfogta a két merev karral megtámasztott, hanyatt dőlőben is rugalmas híd ívének tűnő testet, s újra a váll gödrébe buktatta fejét.

A lány váratlanul elcsendesedett, alsó karjai reszketni kezdtek, de hősie-sen tartották a megnövekedett súlyt. Alla vonalát kegyetlenül keménynek érezte a férfi, saját, érhálós halántékát puha testű állatnak, amint lüktetve a másik merev csontjának feszült. A lány állkapcsa lehetett volna akár élettelen tárgy is — karosszék tölgyből faragott karfája, műanyagból formált ajtókilincs —, de sem pihentetett, sem nyitott — a nyak lágy hengere alázatosan, majd elszántan szolgálta a magasra emelt makacs akarnokságot: az arc szigorú elutasításba fagyott csontrendszerét.

A férfi vakon zárta le szemhéját, s mintha eleven szelence érzékeny-forró fedele borult volna rég rejtegetett, önnön titkaira, a képekkel-vágyakkal-em-lékekkel terhes, elzárt vak világ egyszerre megfényesedett: kamaszkori álmo-kat idézett. Duzzadt lányajkak szivacstestét hamvasan rőt pára futotta be, a hullámvonalban érintkező peremek szétnyíltak — selyemlila bélésük lakkja foltokban villózott. A tündökletes domborulatok arannyal ötvözött orgonaszí-nét, ízét kóstolgatta a képzelet, felfedve a nagypénteki sötétséget ígérő bar-langok meleg, véraromás mélyeit is.

A férfi nem mozdult. A lányra kulcsolt nehéz test megőrizte odaborulása ösztönös, egyszeri lendületét, nem egy vadidegen testet, valamikor álmait ölelte. Érett-fehér porckötegeket, csipőurnákat, bordák lépcsős kaptatóit, s hát-gerincek imádságos, bütykös füzérét, sokat, számtalant. Minden ismerni vá-gyott ismeretlen egyazon vázát — a vázát, a rejtelmekbe burkoltat s áttört, csipkézett csészéjében rejtelmeket hordozót.

A lány rugalmas inakkal pántolt könyöküzlete megbillent, néhány másod-percig reszketett még, majd összecsuklott. A férfi súlyosan dőlt vele, öntudat-lanságban megmerülten, kábán.

A lány riadtan figyelt az oldalán elfekvő testre, súlya meghökkentette, mozdíthatatlanságán elrémült. Lélegzését ügyelte — a forró pára nem bántotta meg-megrebbenő hajszálai tövén a bőrt, nem keltett iszonyatot: egyenletesen áramlott, szinte személytelenül. A test egésze ugyancsak melegítette, mintegy kiegyenlítve a másik oldalról, a folytonos légvonattól halkan, ütemesen fel-felburukkoló kályha szétsugárzó hőjét — a lány gypajúholmija meglangyult, ellazult, erőtlenül-kellemes göngyöleggé vált. Az olcsó mokasszin egyre keményedő műbőr kalodáját lassan kínzóeszközzé bővölte a lecsüngő, elkényelmesedő lábfej dombja, a sarok csuklói erőlködve rugóztak, sikertelenül, végül az egész testnek mozdulnia kellett.

A férfi félkönyökre emelkedett, tétova szemmel súrolta a leheletfinom kelmében nyújtózó lábakat, a térdek kihangsúlyozott rajzára odafeledkezett, s két nagy ugrással hagyott ki minden mást a fekete, kötött blúz erezetéig. A bordás minta, a mell alatt szétartó vonulatok egymástól eltávolodó csikja akár a szétkalapált, erőszakosan megbontott rend, akár saját rendhagyó vágya, ábrándja — elszánása: maga sem tudta, miként határozza meg. Hanyatt dőlt, s máris elszigetelődött a lánytól. Hagyta magára zuhogni a fényt a fenti, kosaras bura nyitott torkából, s az önnön hevéhez mérten hűsnek tetsző, természetes légáramlást.

— Nem nyitnál ablakot? — kérte csendesen a lányt.

Az felugrott, eltűnt a férfi látóteréből. A sötétítő függöny mögé lopakodva szellőztetett, a lenvászon mintái egymásba gabalyodtak, majd szétfutottak, elcsitulak a kelme korcolt rendbe csapódó ráncain — mit sem sejtetve a vékonyka test rejtekéről.

Az eget nem lehetett látni. Ezen az oldalon a fenyves a ház eresze alá vonult méltósággal, tömény illatot árasztva. A levegő nedvesen, megsokszorozva továbbította a tülevelek gyantaszagú páráját. Köd szitált sűrűn, hidegen, permete itt-ott kemény daraszemcsékké állt össze, s az alkalmi szövetkezések ártatlan súlya alig hallható zizergéssel huppant a fákra.

A lány borzongva kémelette a sötétet, s valami ostoba reménység éledezett benne: egy arc halvány foltját leste várakozva az ablakszárny résében, egyetlen elmosódó, erre settenkedő, mégis örködő árnyékra várt. Fél törzsét feltornázta a párkányra, kihajolt. Láta a foltokban terjeszkedő, lassan megüledő fehérséget — a sűrű, vattaszzerű ködöt és a fákat. S mindenek fölött a csend uralkodott — a feltörhetetlen, megrepesztetetlen... semmi más, sehol semmi — egyetlen elsurranó lépésnyi neszt sem hallani. Magára marad tehát.

Most már nem ügyelt a külvilágra, fesztelenül lépett el az ablaktól, a függönyt félrerántotta, s hagyta szabadon függeszkedve lengeni. A légvonatban is lustán csapkodott a színes vászon, akár egy óriás trópusi madár — a férfi megborzongott.

A lány a parkett mintáira szegezte pillantását, csúcsokra és merev, lefele fordított élek ártalmatlan szögeire. Azokon lépkedett határozatlanul, csak a távok egyenletességére ügyelve. A heverőn ott tudta a másikat, noha nem nézett rá, önnön recehártáján vibrált a pihenő test rajza. A halszálkás, vastag szövet gyűrődései, a zsebpátnik sajátos formája, s a zárkózott ember, akit még most is alig ismer, akiről voltaképpen semmit nem tud nevéől, rangjától, családi állapotától eltekintve. No meg a külsejét ismeri — azt igen, azt alaposan szemrevételezte már.

A férfi időközben éppen csak annyit fordított a fején, hogy látóterébe lépkedjen be a lány — s ő jött ruganyosan, fiatalosan, könnyedén. Mozgása báján újra elámult — a térdízületek pompás illeszkedése, törése, eggyé állása a természet bejáratta kecses vadakéra emlékeztette. S hogy a férfi félkönyökre támaszkodott a látvány teljességében gyönyörködni, a lány megtorpant. Karjai gazdátlanul és üresen csüngtek a két hegyes vállat megroskasztva, a törzs felső része előredőlt kissé, mintha a test nekilendülését sűrű közeg akadályozná.

— Gyere ide — mondta a férfi —, gyere hát.

A lány kiegyenesedett.

— Nyitva az ablak — hátrált.

— Csukd be — sürgette a férfi. — Becsukhatod már.

A lány az ablakhoz sietett, újra a függöny védelmébe menekült. Kétségbeesetten, nagy lendülettel dobta magát a párkányra. Kikémlelt. Senkit nem látott. A hó igen lassan, apró fehér porként, inkább szitált, mint szállingózott. Ő hirtelen örömmel fordult meg hírül adni az est-varázslatos ajándékát, de azután szó nélkül hajolt ki újra, játékosan a hóhullásba billegtette ujjait, hogy a reggelre várható nagy fehérség titkának tudójaként, némán zárja be a reteszt, igazgassa helyére a függönyt. Szeliden mosolygott, s már nem érezte a halvány, az alkonyatba álmódott arc hiányát.

Csaknem futott a heverőig, végigdőlt rajta, kezeit tarkója alá kulcsolta, s most valahogyan nagyon szeretett élni, tizennyolc évesen, bele a tél eleji éjszakába, felelőtlenül, csak lenni, más alig számít — az összevisszaság elrendeződik, minden rossz érzés elmúlik, az egyenetlenségeket belepi a feledés, ha semmi hóhullás be nem lepheti — megkönnyebbült. Ösztönei és érzései adták fel — ernyedten feküdt hát, elengedte magát —, az apró állatkák ugráskész-sége tovatűnt.

De amint a férfi lomha mozdulását érzékelte, szemhéja megrebbent.

— Iszunk valamit? — kérdezte óvatosan, majd engesztelően tette hozzá: — Vagy a híres-nevezetes gönci szilvóriumot csalétekként emlegette az előbb?

A férfi féltettel fölbe hajolt.

— Az imént füttyültél rá.

— Az imént igen — mondta a lány.

A férfi kutakodva nézte az arcát.

— Valóban inni szeretnél?

A lány nem állta a pillantást.

— Maga nem? — kérdezte csöndesen, s lehunyta a szemét.

A férfi föltápáskodott, csoszogott, papírral, üveggel, fémmel zörgött. A tárgyak bejelentkeztek, fősorakoztak, cinkosságot vállaltak — a folyadék alig hallhatóan kotyogott, s kicsordult.

A lány fölemelkedett, megnyúlt, akár az íj, apró poharát a férfiéhoz érintette — s mintha fogak kocódtak volna össze. A férfi vonásaiban a húsz év előtti, fiatal férfit kereste, belemélyedt a sötét és árkos szempárba kíváncsi pillantással, amikor a szeszt hörpintette ki hátraszegett nyakkal, akkor is, mindvégig, egyfolytában — makacsul és kíméletlenül. S látta, amint a vizsgált szembogarak mélyülnek és tágulnak, a csontfehér, ovális lejtőkről vérszínű póklábak igyekeznek a domb érett barnája felé, akár fúrge, céltudatos ösvényké — s a lány nem kegyelmezett. Hagyta, hogy ujjai kosarából idegen, érdes ujjak emeljék ki a megüresedett kelyhet, s hogy vakon tapogassanak, hogy a másik törzs hanyatt dőlni — ereszkedni kényszerüljön a cinkos tárgyacskák szolgálatában, feltakarva, s a mozdulat irgalmából egyúttal kisimítva a nyak barázdált, enyhén borostás ívét, hogy egyensúlyozva legyen kénytelen talpára állni a férfi, gerincét ropogtatva, kora reggeli, kényszerű testgyakorlatokra emlékezve minden ízével.

S a szemek elviselték egymást, egymásba kapaszkodtak legyőzetlenül. Egyszerre keskenyedtek, s egyszerre vibráltak szögleteik félkomoly mosolygást. A férfi lassan emelte két üres kezét kérve inkább, mint követelően, s a lány szinte akaratlanul nyújtotta a magáét. Végül is ő engedte el a férfi pillantását, rémület futott végig a testén, erőltetetten kaccantott egyet, s a heverőre huppant újra.

De tudta már: fogságba esett.

A másik közellétét elfogadta: el kellett fogadnia.

A mellkas meleg súlyát felső karján, a törzsére tapogató kezét, melyet védekezésül megragadott, hogy csípőcsontjára tapassza.

A férfi feje ismét a lány vállgödrébe mélyedt, pihent, várakozott, egyre melegebb párával becézve a tarkó hajpíhéinek tövét.

A lány riadtan feküdt, elkábult, nem kereste már az egyetlen kicsi törést, melyen kicsusszanhat, menekülhet. Amint bőre a másik leheletétől bizseregni, nem csupán melegedni kezdett, tudta, nincs menekvés. Valamivel szorosabban szedte a levegőt, félig nyílt ajakkal, maga sem vette észre, mikor veszítette el teste összezárt egységét. Csipője akaratlanul moccant a kettős tenyér-fék ellenére, sikoltani szeretett volna, sikoltania kellett volna — s már képtelen volt rá.

Óvatosan emelte le csipőjéről a másik kezét, s gyengéd mozdulattal hengerítette tovább válla dombján át a férfifejet, félig felült, s laza, kötött fekete blúzára egy hirtelen mozdulattal dobta le magáról. Az engedelmesen hullott a parkettra, önnön árnyékát eltakarva, sötétben, puhán.

*

A kályha parányi lyukszeme rozsdavörös foltot remegtetett föl a mennyezetre.

A lány hanyatt feküdt, moccanatlanul, nézte a fölötte táncoló fényt.

A férfi oldalára fordulva figyelte a lány fiatal, tiszta arcát, amely most bezártnak, nagyon idegennek tűnt.

A lány érezte magán a másik tapogatózó tekintetét, várt, s amint a férfi keze megremegett, ő hirtelen felült.

— Rágyújtunk? — kérdezte, s ruhátlan vállalai köré csavarta a takarót.

A férfi szótlanul kecmergett a heverő szélére, fürdőköpenyt kanyarított magára. A törékeny pálcika lángját gondosan tenyere barlangjába rejtette, félt arca gyűrődéseit megmutatni a lánynak.

A két füstcsík elrajzolt hurkokban egyesült, foszlott szét, szemlátomást az ablak rései felé igyekezett.

A férfi kellemesen bágyadtnak érezte a testét, könnyűnek, felszabadultnak. Tudta: semmire sem szabad gondolnia, a lassan elnyugvó bőrébe zárt világban túl semmire. Hallgatta mellében az egyenletes, mértéktartó lökötéseket, a könnyű füstöt mellkasából puhán kiáramlani, s talpa motozását a papucs melegében, amint fészkelődve oltalmat keres.

A lány kurtát, hangosat sóhajtott.

— Fázol? — kérdezte a férfi a félig meztelen vállak felé fordulva.

— Nem is tudom — húzta feljebb magán a takarót a lány. — Most már nem — támaszkodott háttal a vastag faliszőnyegnek.

A férfi keze tanácstalanul állt meg a levegőben, félúton a lány s maga között, azután visszahúzódt.

— Megbántad? — hallotta tulajdon hangját kicsit bosszankodva, amint akaratától függetlenül kért bebocsátást egy számára voltaképpen még mindig idegen — de milyen idegen világba.

A lány nem felelt, előrehajolt, belenyomta a cigarettavéget a hamutartóba, s nem látszott tudomásul venni, hogy közben a férfi karjához ért, fél hátának dőlt, nyugodt ingamozdulattal dobta magát hanyatt, újra a falig. De maga is érezhette a csend hidegét.

— Megbántam-e? Ugyan, tizezer éves szöveg — mondta karcosan. S hogy a férfi nem válaszolt, nem fordult feléje, megbicsaklott a hangja: — Nincs igazam?

— Te tudod — mondta a férfi.

A lány beharapta az ajkát.

— Én aztán igen — bökte ki végül nyersen. — Én csak tudhatom!

A férfi meghökkenett. A lány meleg, lágy, engedelmes és elveszettnek tűnő kis testére gondolt, a csaknem gyámoltalan ölelésre... elkomolyodott.

— Nem akartalak bántani. Nem úgy értettem.

A lány nem válaszolt. A férfi áthajolt a heverőn, ujjait a lány hajába mélyesztette, kitapogatta a tarkót, a finom kis fülkagylókat.

— Köszönöm neked — mondta lágyan.

Lassan melléje húzódott, hogy arcát arcához érinthesse, de a lány a bolyhos faliszőnyeghez tapadt féloldalt, s kezével eltakarta arcát és szemét.

A férfi felsóhajtott, elheveredett, s a maradék takaró alá bújt. Talpai felől elszántan kúszott a nyirkos hűvösség egyre feljebb, s már a térdeit kocogtatta. A fal menedékében kuporgó, makacs gombolyaggá összeszedett kicsi test konok, érvényes, megbonthatatlan szemrehányásgubancnak tűnt, ő tehetetlenül nézte, s mi több: tapasztalatlanul. Ijedten kutatott emlékezetében, ám hasztalan: Ilona más volt. Nem egyszeri, alkalmi kaland — s anélkül, hogy ő maga gondolkozott, határozott volna, rádöbben, hogy ösztönei döntöttek az ügyben; amint első kis kalandja elé az egyszerűt, mint jelzőt odaillesztették. Megszánta a lányt. Egyetlen mozdulattal, váratlanul ült fel, átfogta a keskeny vállakat, s maga mellé vonta az elárvult gyereklányt a takarók és önteste melegébe. Felső karján a köpeny bolyhai rövidesen átnedvesedtek.

— Sírsz? — kérdezte csaknem hangtalanul. — Ne sírj...

— Eszembe se jut — merevedett meg a lány, arcát elfordítva. — Mit képzelsz?

A férfi kamasz fiaira gondolt, az erőltetetten lezser tartásra, a kiszámítottan érdektelenné mesterkéltségre, a sajátos közönnyel hivalkodó, nevetésgépesen kevéské szóra, melyet egyáltalán használni méltóztatnak — s elmosolyodott.

A lány fölérzett a váratlan derűre, s feléje fordult.

— Én kezdtem ki magával, nem maga velem. Igaz?

— Bizony igaz — helyeselt a férfi, s hangjában nevetés bujkált.

— Nahát — mondta a lány elégedetten, s a férfi hónaljába vackolta magát. — Észre se vett volna, ha nem akarom.

— De akartad.

— Igenis, akartam.

— Mégis bőgsz.

— Azt már nem.

— Ha nem, hát nem.

A lány pofikáját a férfi oldalához dörzsölte.

— Magának mindegy, nem igaz?

— Aludj, te számár — csillapította a férfi, amint megérezte hangjában a kötőzködési szándékot. — Szamárka — tette hozzá gyengéden.

— Mindegy, ugye? — makacskodott a lány. — Hogy bőgtem, vagy nem bőgtem... Hogy mit érzek és... és egyáltalán.

A férfi megadással sóhajtott.

— Nem. Nem mindegy.

— Miért?

— Nem tudom — válaszolt a férfi kelletlenül.

— Akkor pedig lódít. Az ember mindig tudja, miért igen, miért nem. —

Rövid szünet után nyűgösködni kezdett: — Miért nem mindegy?

— Ne légy már gyerek — mondta a férfi. — Senkinek se közömbös, hogy a... a partnere jó- vagy rosszkedvű.

A lány hirtelen felült s nevetni kezdett.

— Partnere?! Na ne mondja. Partnere!

A férfi meghökkent.

— Jó, jó, jó. Mondjuk: kicsi szerelme.

— Mondjuk?!

— Feküdj le, megfázol — türelmetlenkedett a férfi. — Gyere vissza szépen ide a jó melegbe. No... kis... kis cicuska.

— Az tetszenék magának, igaz?

A férfi az ellenséges, kemény hang hallatára fölkapta a fejét, s indulatosan mondta:

— Tessék, üldögéljen a kisasszony — s beletekerte zsibbadó testét a maradék takarókba.

Szemhéjaira mintha elmúlt negyvenhat esztendejének súlya ereszkedett volna lompos, laza szövésű egyvelegként, hogy magába rejtse ezt az esztelen, rendhagyó éjszakát is, amely már csak langyos bizsergésekkel s álomtalan álommal teheti gazdagabbá.

A lány mocorgására még fölérzett, hallotta egy újabb gyufaszál hersegését a doboz oldalán, durva, erőszakos, tolakodó csendháborítássá erősödve, azután minden átmenet nélkül puha sötétség zárult össze a világ fölött békésen, ringatón.

*

Apró tűszúrásokra ébredt: egész jobb oldala elzsibbadt. Lassan eszmélt. Érezte a hátához tapadt másik test melegét, igyekezett óvatosan fordulni, kinyújtott karjával a heverő szélébe kapaszkodott. A köréje bonyolódott takaró fogságban tartotta, sarkai parányi lökéseivel mesterkedett, hogy helyzetén lehetőleg észrevétlenül változtasson, amikor a lány csendesen megszólalt:

— Nem alszom.

A férfi feldobta magát, kitekeredett a langyos burokból.

— Nem? — kérdezte csodálkozva.

— Nem is aludtam — mondta a lány, s hangja győzelemittas volt.

— Te jó ég! — szégyenkezett a férfi. — Így cserbenhagytalak, szegénykém... — s gyengéden mellére vonta a lány fejét.

— Nem kell engem dajkálni — húzódozott a lány. — Őriztem az álmát.

A férfi róla is lehántotta a takarókat, s együtt burkolta újra kettőjüket. A fiatal kis test hajlékony volt, engedelmes, alkalmazkodó s könnyű is.

— Hűséges kislányom — mondta halkán, s hálásan ölelte magához — hűséges kicsikém.

A lány lélegzése szünetelt egy másodpercig, s csaknem sóhajtássá erősödve áradt a férfi nyakát, mellkasát befelhőzni.

— Haragszol? — csókolt a hajába. — Nos. Haragszol rám?

— Dehogy — mondta a lány. — Magára?

— Nem?

— Nem — súgta, s vékony ujjait sétáltatni kezdte a férfi oldalán — nem, nem, nem.

Mintha megemelkedett volna a szoba, hintázni, fortyogni kezdett. A férfit jóleső meleg öntötte el, de várt még, várt, amíg minden idegszála úgy feszült meg, mint amikor nemes vad jöttét jelezte vadászatokon, a várakozás türelmével megszentelt leshelyen — csak azután hajolt a lány fölé éhesen, s most már gátlástalanul mohón.

„Drága vagy” — mondta később, hogy cigarettát dugott ajkai közé. „Drágaságom” — s a gyufa tétova lángját a lány arca előtt tartotta, amíg körmére égett. „Drágám, drágám, drágám” — ringatta magához ölelve, hálásan, mert sohasem hitte volna, hogy még egyszer, s ennyi boldogságot kaphat valakitől.

Most a lány fészkelődött, míg föléje nem hajolt.

— Szeret egy kicsit?

— Nagyon-nagyon.

— Nagyon?

— Kimondhatatlanul. Drága vagy. Nem is tudod...

— Dehogynem, dehogynem, dehogynem — suttogta a lány; s apró kis érintésekkel járatta meg gyűrűbe fogott ajkait a férfi arcán. — Dehogynem. Igenis tudom.

— Majd ha így megöregszel, megérted...

— Ostobaság! — tiltakozott a lány hevesen.
— Bizony nem ostobaság...
— Maga igazán...
— Mondjad.
— Nem gondoltam volna...
— Mit nem gondoltál?
— Hogy ilyen... hogy maga ennyire...
A férfi nevetett, s belecsókolt a lány nyakába.
— Megfojt! Jaj, istenem, most fojt meg. Ez a hála? — kuncogott a lány, s megpróbált szabadulni. — Halljam. Ez a hála?
— Hála, hála! Szeretlek — mondta a férfi, s lazább hámban ringatta a lányt. — Szeretlek.

Hallotta a mély lélegzetvételt, s érezte a másik test hirtelen, percnyi mozdulatlanságát, az alázatossá vékonyodott hangocska mégis váratlan kegyetlenséggel érte:

— Ugye, kérhetek valamit?
Lehunyta a szemét, ő is mozdulatlaná vált, s karjaiban a másik súlya egyszerre növekedni kezdett.

— Természetesen — mondta végre. — Kérhetsz.
A lány gyanakodva hallgatott, s hogy az ölelés üres keretté dermedt, ijedten gördült el, s a férfi hónaljába vackolta magát újra.
— Jaj, ne így — panaszolta.
— Hanem? — s a férfi újra cigarettáért tapogatózott. — Hanem hogyan?
— Ó, maga mindent elront. Most már meg se említem.
— Jó — mondta a férfi. — Kérsz egy cigarettát?
— Kérek. Nem... nem kérek — tette hozzá gyorsan. — Most inkább nem.

A férfi hosszan hallgatott. Minden idegszálával érezte, mennyire riadtan figyelte őt a lány. Megszánta.

— Bátorság — próbálkozott könnyű hanggal. — Halljam, mi a kívánságod?

A lány lenyelte kibuggyanni kész könnyeit.
— Egy... icipici kis lakás — mondta nagy lélegzettel. — Egészen kicsi. — A csönd sűrű lett, nehéz. — Ha nem lehet... én igazában nem is bánom... én...

— Tudod, hogy nem lehet — mondta a férfi fáradtan —, jól tudod.
— De én...
— Munkásszálláson laksz... iszonyú. Elismerem. De házaspárok, családok se kapnak csak úgy, isten irgalmából, egyszerre!

— Férjhez megyek... legföljebb férjhez megyek — mondta a lány gondolkodás nélkül, gyorsan. — Akkor sem lehet? Maga beszél az én igazgatómmal és... — könyörgésre fogta — nna... ha szépen megkérem... beszél vele? Éppen munkáslakásokat épít a vállalatunk... egész utcátömböt... nekem jó lesz a legkisebb szoba.

A férfi vacogni kezdett, de nem bújt már a takaró alá. Felállt, kiegyenesítette a hátát, némán sétálgatott. Alig kapott levegőt, mégsem jutott eszébe, hogy ablakot nyisson. A gyomra tájékát s a torkát szorongató görcs ismerős volt — mennyire ismerős! Csakhogy eddig tisztább ügyek dzsungelében tört rá, fogta marokra, csakhogy eddig... Csapdába esett volna? S ha igen: gyenge kis tákolmány ez, gyengécske emberpalánta kezdetleges tákolmánya. Neki pedig csak az elmúlt órákra nem szabad emlékeznie — megszedült magára nem, a negyvenhat év súlyára nem, s most kell vigyáznia. Ha nevetségessé válik — elveszett.

Az állólámpa gombja hűvös volt, kijózanító. Pusztán egy tárgy része, kellem, de a férfi mutatójja csak éppen megpöccintette, s az árnyak a szoba

egyharmadába menekedtek, félkörívben szorongtak, egymásnak dőltek hallgatólagon. A lány orra hegyéig rántotta magára a takarót: láthatóan megszeppent.

— Üzleti tárgyalást nem folytatok vakon — mondta a férfi.

A lány dacosan vont vállat.

— Felőlem!

A férfi most feléje fordult, figyelmesen nézte.

— Férjhez mennél, ha jól hallottam.

A lány korábban gyengéd ajka megfeszült, párnái csaknem eltűntek, hogy cakkossá biggyeszkedjenek újra.

— Magának is jobb lenne.

— Aha — mondta a férfi. — Lehetséges. Látod, ez eszembe se jutott — s tekintete nem engedte el a lány felderengő arcát. — És... ki a boldog jelölt?

A hangocska elszabadult.

— Boldog?! Nevettesen már! Boldog! Csóró az, akárcsak én. — Sóhajtott.

— Gépkocsivezető a vállalatnál. Nem a magáénál, ne ijedjen meg — tette hozzá gyorsan, azután kivárt, kényelembe helyezte magát ráérősen, lustán, elégedetten —, viszont a... maga Lacijának jó haverja. Testi, lelki.

A férfi fegyelmezett mozdulatokkal gyűjtött újabb cigarettára, s elégedetten vette tudomásul, hogy a keze nem reszket.

— Értem — mondta.

Tehát nem csupán a lány szánalmas kis ügyeskedéséről van szó. Jóbarátok összeesküvése. Hiszen Laci, a tulajdon pilótája állt meg egyszer Pestre utaztukban, s könyörgött: „Vegyük fel, főnök, csak ezt az egyet vegyük fel...” — amikor meglátta az út mentén várakozó lányt. S attól kezdve ahányszor útjukba akadt... milyen egyszerű! S milyen nevetségesen kisszerű az egész... ahogyan ő gyanútlanul lépre ment!

— Értem — ismételte —, értem. Te vagy az áldozati bárány.

— Nem egészen — vidámodott meg a lány. — Én se gondoltam, hogy a végén maga igazán megtetszik nekem... jobban. mint bárki más. Úgy, hogy tulajdonképpen fütyülök a lakásra és...

A férfi nevetett.

— Rossz trükk — legyintett. — Ne folytasd.

A lány feltérdelt a heverőn.

— Ha nem akarja, én akár férjhez se megyek...

— Ne folytasd!

A lány arca megtört.

— De hiszen... éreznie kellett... igenis, jó nálam! Igenis!

A férfi szemrése összeszűkül, koponyájában a kíméletes lüktetés felforrósult.

— Öltözz — mondta keményen. — Rajta!

A lány megrémült.

— Nem hiszi? Nem hisz nekem? Tudnia kell... Igazat mondok! Igazat! Igazat!

A férfi a heverőhöz lépett, egyetlen mozdulattal rántotta fel a lányt. A ruhátlan test soványka volt, csupa lüdbőr.

— Öltözz! — sziszegte, s elfordult.

A lány vinnyogva magyarázkodott még, érthetetlen, félig megformált szavakat préselt ki reszkető ajkai közül, sebtében bújt bele olcsó, mutatós holmijába, s amint táskájáért lehajolt, feje az elutasítóan egyhelyt álló férfi hátát súrolta.

— Bocsásson meg — fogta át a lány az idegenné vált, kíméletlenül merev testet —, nagyon kérem, legalább megbocsásson.

— Takarodj — mondta a férfi keményen, s nem mozdult.

A lány ajkára szorította tenyerét, hogy nyöszörgése ne hallatsszék — s

egy másodperc töredéke alatt megéledt bőrén a férfi alázatos, könyörgő tapintásainak emléke: ez kijózanította. Összeszedte magát, kiegyenesedett.

— Rendben van — mondta hidegen —, elmegyek. Miért is maradnék? Maga... — s hangja már nem könyörgött, bántott: — maga pedig érje be a bé-ötvenkettes feleségével, nagyfőnök. Sok szerencsét hozzá.

A férfi csak akkor mozdult, amikor a külső ajtót is becsapódni hallotta. Vakon botorkált az állólámpáig, a szolgálatkész pöcköt lenyomta, s a heverőre dobta magát — a lány testének maradék melegébe. Akár a meghajszolt állatok: minden tagját külön-külön érezte, de vállalai adták föl először; egyszerre kifosztott, elesett emberré vált — hangtalan, könnytelen rázkódás remegtette kíméletlenül.

*

Az úttest betonjára maszatosfehér, fényes, göcsörtös burkolatot sikált a szél, a hó s a fagy együttese — de kétoldalt, a hegyek hajlatain puhán, kísérletes kékfehéren, megrendíthetetlen méltósággal uralkodott a mocsoktalan hó.

A férfi mereven ült a biztonságos, meleg Volgában, térdein tartva vékony aktatáskáját, s összekulcsolt kezeit a sima, elegáns marhabőrön nyugtatva. Hallotta sziszegni hirtelen kanyarokban a balján ülő fiatalembert, de nem fordult feléje — az a dolga, hogy biztonságban eljuttassa őt a megyeszékhelyre, se több, se kevesebb. A mesterségét pedig érti. S ha megesne is valami váratlan, jóvátehetetlen...

A férfi vállat vont, s végigjáratta tekintetét a habos hótól megmagasodott, s a szélhordta, jelentéktelen változásokkal együtt is változatlanul ismerős tájon. A töretlen, már-már jeltelen fehérségtől most ugyanúgy iszonyodott, mint azon a reggelen.

Hogy a nyaraló ajtaját kinyitotta, a hó már térdig ért. És nyom sehol — a szürke magasságból pedig aláporzott sűrűn, mindent rettenetes függönyébe takarva a folytatás, és hullott estig megállás nélkül. Ő talán kiáltozott is — bizonyára kétségbeesetten kiabált, amint kifulladásig rohant esztelenül hol ebbe, hol abba az irányba, de — fölöslegesen, hiábavalóan.

A fék csikorgott, a Volga megfarolt a sikos úttesten.

Az autóbuszmegállónál négy-öt ember várakozott, most valamennyien feléjük fordultak. A sofőr a gázpedálra lépett.

— Bocsánat, főnök — mentegetőzött —, egy pillanatra úgy tűnt, hogy Klárit látom.

— Klárit? — hökkent meg a férfi.

A fiatalember alsó ajka megfeszült.

— A kislányt, akit régebben mindig fölveltünk.

A férfi hallgatott. Ügyelt, hogy lélegzése egyenletes, keze mozdulatlan maradjon. Nagy sokára megszólalt:

— Á, Klári! A... a maga kis barátnője, ugyebár?

A másik kézfejen kifehéredtek a bütykök.

— Nem az én kis barátnőm. A cimborám menyasszonya.

A férfi mereven bámult az útpadka elsorakozó szemfogaira, de a számok vibráltak, leolvashatatlaná váltak.

— Nos, ha nem a magáé — próbálkozott könnyű hanggal —, előbb is bevallhatta volna.

A fiatalember arca elsápadt, a borosták tuspettyekként feketedtek az állán.

— Eltűnt — mondta kurtán.

A férfi nem reagált, tette, hogy elmerülten vizslatja a tájat.

A fiatalember gyors oldalpillantással mérte föl a másik mozdíthatatlanságát, s megdühödött.

— A lány eltűnt — ismételte kihívóan. — Eltűnt nyomtalanul.

A férfiarc látszólagos, egyöntésű nyugalma megtört, egyik szemöldöke felkúszott a homlokközépig, csokorba szedve az ernyedt bőrfelületet.

— Eltűnt? — visszhangozta a szót szájuvégében megforgatva, már-már úgy tűnt, élvezettel. — Eltűnt... — s legyintett. — Ne beszéljen számárságot! Nálunk nem tűnek el az emberek csak úgy.

A fiatalember láthatóan elbizonytalanodott.

— Mikor az első hó esett... az az irdatlan sok hó. Éppen tíz napja.

— Igen? — erőltette a férfi a közönyt, de a feszes figyelem már árulkodón vibrált a hangjában.

— A cimborám írt a lány nagyanyjának, merthogy rajta kívül senkije nincs a lánynak... de ott sincs. Sehol sincs.

A férfi torka összeszorult.

— Nagykorú a kisasszony. Vagy tévedek?

— Minden holmija a szálláson maradt. A kabátja is — folytatta a fiú magára lelve, ismét könnyörtelenül.

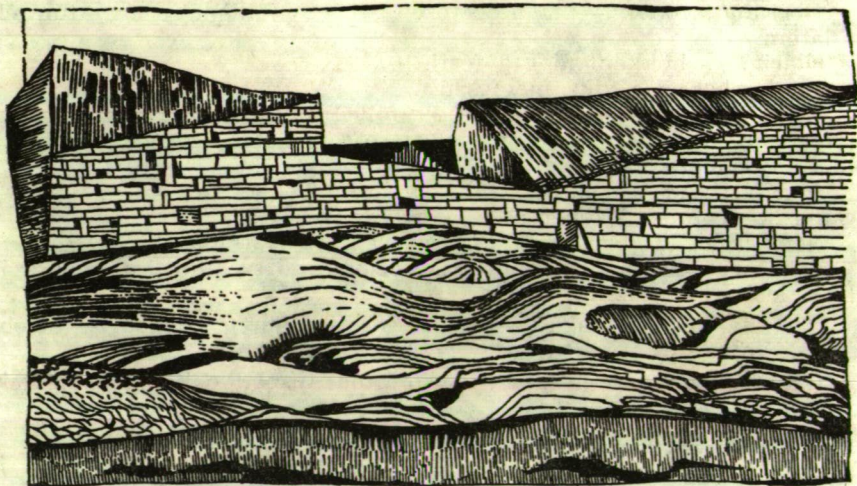
— Jelenteni kéne a rendőrségen — mondta a férfi, s cigarettára gyújtott. A láng hideglelősen táncolt a gyufaszál végén: dühhel fújta el.

— Tegnap jelentette a cimborám — mondta a fiú.

— Helyes.

A széles betonút elfintorodott, kétágú, síkos nyelvet öltött a tájra. A férfi nem nézett a jobb oldali ágra, ahol a hegy félrekapott válla mögött keskeny út kapaszkodik feljebb, egyre feljebb, a hétvégi pihenők, izgalmas vadászatok most már örökre múltba veszett örömei felé.

A férfi, bár egész testében érezte az egyszери, hasonlíthatatlan reszketést, mereven ült, keményen, elszántan, s előrenézett — időnként lassan, megfoltoltan emelve ajkához egyenletesen, hibátlanul elfüstölgő cigarettáját.

Budapest vagy a „vidék”?

FIATAL DIPLOMÁSOK ELHELYEZKEDÉSE

FELSŐOKTATÁS ÉS TÁRSADALOM

Egy felsőoktatási intézmény társadalmi szerepét végzett és munkába álló szakembereinek a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyén és szakmai, emberi helytállásán mérhetjük elsősorban. Funkciójának akkor tesz eleget, ha a falai közül kikerült hallgatók azokra a munkahelyekre pályáznak, ahol a legnagyobb szükség van rájuk és ahol képességeiket, szerzett tudásukat a társadalom számára leggyümölcsözőbben tudják kamatoztatni. Közismert tény, hogy olyan országok, mint az NSZK, Svájc, Svédország vagy Japán gazdasági előrehaladásukat jelentős részben a szakképzett munkaerő bevándorlásának, illetve a képzés fokozásának, kiterjesztésének és a végzettek jó elhelyezésének köszönhetik. Ennél is mérhetőbb az a gazdasági és társadalmi fejlődés, ami a szocialista országokban — köztük hazánkban — a felszabadulással kezdődött, s amely a hatvanas évek végén új szakaszához érkezett. Az új szakaszban számtalan olyan gondot kell megoldanunk, amelyek jelenleg a továbbfejlődés akadályai. Ezek nagy részét a párt és a kormány különböző dokumentumaiban, irányelveiben és határozataiban feltárta s intézkedéseket is hozott leküzdésükre. Többségük azonban csak évtizedek tervszerű és kitartó munkájával és következetes politikával szüntethető meg. Ilyennek látszik a kultúra demokratizálása, a mindenki számára egyenlő esélyek biztosítása az oktatásban, a vidék-főváros szellemi integrációja, a vidék dinamikusabb iparosítása, civilizációs feltételeinek javítása, a szélesebb körű, többirányú mobilizáció, a hatékonyabb társadalmi ellenőrzés kialakítása, a szociális és társadalmi juttatások arányosabb elosztása stb. Mindezek elérését nagymértékben befolyásolja, hogy a felsőfokú tanintézetekben végzett és végzendő szakemberek e feladatokra való felkészítése és egyenletesebb területi és ágazati eloszlása hogyan történik, mennyire teremt alapot a szakszerűbb gazdasági és társadalmi vezetésre.

Időnként ugyanis az a disszonancia, amely a végzett hallgatók elhelyezkedése iránti társadalmi elvárás és a valóságos elhelyezkedés között mutatkozik, olyan méreteket ölthet, amelynek feloldása már csak drámai eseményeken keresztül következhet be.

A felsőszinten képzett szakemberek tartós társadalmi „felhasználatlansága” egyrészt a képzés túlzott arányaira és felesleges pénzkidobásra utalhat, másrészt olyan strukturális problémákra, amelyek egyre kevésbé teszik lehetővé a harmonikus fejlődést, és anarchisztikussá formálják mind a gazdasági, mind a társadalmi-politikai életet. Az elégtelen arányú képzés viszont minden téren akadályozza a fejlődést. Ezért látjuk fontosnak a felsőoktatás állapotának, a végzett hallgatók elhelyezkedésének, munkahelyi beilleszkedésének vizsgálatát és a fiatal értelmiség helyzetének kritikai értékelését.

Tanulmányunk erre kísérlet, bár előre kell bocsátanunk, hogy elégséges adatok és megfelelő vizsgálatok hiányában a megírásra azért vállalkoztunk, hogy további elmélyedtebb vizsgálatokra és vitákra ösztönözzük az olvasót. Írásunkban a vidék felsőszintű szakemberellátottsági nehézségeit állítjuk középpontba, s ennek okait

kutatjuk, szem előtt tartva az országon belüli egyenlőtlen fejlődés veszélyeit és az ebből adódó feszültségeket, ezek kiküszöbölését.

Példáinkat elsősorban a tanári és kutatói pályáról választottuk, mert a bősé-
gebb információk és a személyes tapasztalat olyan korlátokat állított elénk, amit
átlépni nehezen tudnánk. De biztatni szeretnénk mindenkit, hogy ne fogadja el a
maga számára a mi korlátainkat.

GÁTAK ÉS TÖREKVÉSEK

Induljunk ki egy általános jellegű statisztikai táblázatból, amely elénk tárja,
hogymilyen összefüggés volt az 1969-ben végzett fiatal diplomások eredeti lakó-
helye és munkahelyének földrajzi területe között.

Munkahelye földrajzi területe	Tanulmányai megkezdésekor állandó lakóhelye				Százalékos átlag
	Budapest	Megyeszékhely	Város	Község	
Budapest	85,6	17,8	23,1	22,1	37,15
Megyeszékhely	5,3	61,1	20,6	29,9	29,23
Város	3,9	8,7	40,8	17,3	17,67
Község	5,2	12,4	15,5	30,7	15,95
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,00

Igazság szerint nem következtethetnénk semmire egyetlen év adatából, ha nem tud-
nánk, hogy ez évek óta ismétlődő tendenciát jelez, s így egyszerűségében is értékes
adalekül szolgál a probléma felvázolásához.

Évről évre növekvő panaszként halljuk, hogy „a vidék” óriási szakemberhiány-
nyal küszködik. Több vidéki községben nincs orvos, nincs felsőfokon végzett agrár-
szakember, és sok helyütt a pedagógusok között is inkább nőtt mint csökkent a
képesítés nélküliek aránya. A fenti táblázat is azt mutatja, hogy a főváros vonzása
minden másnál erősebb, hiszen amíg szakemberekkel amúgy is rosszul ellátott
községekbe, ahol az ország lakosságának még ma is több mint a fele él, a végzett
felsőfokú szakembereknek mindössze 15,95 százaléka kerül, addig az ország lakossá-
gának egyötödét kitevő — diplomásokkal amúgy is kitűnően ellátott — fővárosra jut
a fiatal végzettek 37,15 százaléka, azaz két és félszer annyi, mint a falvakban. Külö-
nös jelentőségű lesz ez az adat, ha tudjuk, hogy — éppen iskolarendszerünk hiá-
nyosságai miatt — egy azonos korú fővárosi, nagyvárosi fiatalnak közel háromszor
akkora az esélye arra, hogy felsőfokú tanintézetbe kerüljön, mint egy vidékinek.
Ezt a növekvő differenciát a falusi és városi iskolák képzésében és a végzett hall-
gatók felkészültségében igen nehéz lenne pontosan kimutatni, annyit azonban a
meglévő adatok birtokában is elmondhatunk, hogy ez a tendencia a felszabadulás
előtt kialakult kettős oktatási rendszer változott formájú továbbélésére utal.

Hogy egy konkrét példát is mutassunk, érdemes a budapesti Eötvös Loránd
Tudományegyetem adatait áttekinteni, ahol kb. három fővárosi hallgatóra jut egy
vidéki, és a vidékieknek alig több mint az egyharmada falusi. Ha ehhez hozzátesz-
szük, hogy az egyetem felvevőkörzetébe tartozó megyékben az azonos korúak száma
összesen közel kétszerese a fővárosiakénak, és a vidékiek között a falusiak aránya
háromszorosa a vidéki városiakénak, akkor válik igen szembetűnővé, hogy a fővá-
rosi fiataloknak több mint tízszer-tizenötöszer akkora esélyük van, hogy az ELTE-re
kerüljenek, mint a környező megyék falusi fiataljainak.

A táblázatból láttuk, hogy még a kevés falusi továbbtanulónak is több mint
kétharmada a városokban marad, s alig több mint 30 százaléka helyezkedik el
falun. Ugyanakkor a fővárosi fiatal diplomások 85,6%-a a fővárosban marad.

Természetesnek látszik, hogy az ország gazdasági, szellemi és politikai életének
jelenlegi centralizáltsága mellett a vidéki fiatalok viszonylag magas számban igye-
keznek a fővárosban maradni. Ily módon segítik elő, hogy a mobilizáció különböző

csatornáinak gátjai ellenére is szélesebb körből válogatódjék az irányítás, a felsőszintű gazdasági, kulturális és politikai apparátus, a tudományos kutatás, a kultúrá- és az információközvetítés (rádió, tévé, sajtó, könyvkiadás stb.) központi szakember-állománya, akik közé vidékről „felkerülni” ma még szinte lehetetlenség. Ha nem így történne, az ország és társadalmi fejlődésünk szenvedné kárát, hiszen ahhoz, hogy valaki valamilyen érdeket és értékeket felelősen tudjon képviselni, szükség van egyfajta kötődésre és bizonyos társadalmi tapasztalatra is az illető környezetből.

Ezért látjuk igen veszélyesnek azt a tendenciát, amely a felsőszintű vezetés belső újratermelődésére utal. Ismeretes, hogy a fizikai dolgozók gyermekeinek továbbtanulási aránya milyen nagymértékben csökkent az utóbbi 5-6 évben. Arra azonban még kevesen figyeltek fel, hogy a végzett munkás-paraszt származásúak közül milyen kevesen kerültek országos szintű irányító szervhez, minisztériumokba, kutatóintézetekbe vagy a kulturális élet és a tájékoztatás (rádió, tévé, sajtó, könyvkiadás) központi szerveihez.

Elegendő talán példaként egy szűkebb körű vizsgálatra hivatkozunk, mely szerint az 1967-ben végzett és vizsgálatba bevont minden 100 parasztszármazású fiatal diplomás közül minisztériumokba, illetve országos irányító szervekhez egyetlen fő sem került, 100 munkásszármazású és értelmiségi közül is csupán 3, illetve 2 fő, míg az ún. egyéb értelmiségi kategóriából kikerült 100 fiatal diplomás közül 5, a nyugdíjasok 100 diplomás gyereke közül 7 fő. Kutatóintézetekbe 4 paraszt, 12 munkás és ugyanakkor 16 értelmiségi és 16 egyéb értelmiségi kategóriából származó fiatal diplomás került 100—100 végzett közül. (Ifjú diplomások 1970. 48. old. A Fővárosi Pályaválasztási Intézet és a Felsőoktatási Pedagógiai Kutató Központ közös kiadványa.)

Még szomorúbb lenne a kép, ha hozzátennénk a kulturális élet és a tájékoztatás központi intézményeinek szakember-állományi megoszlását és azt, hogy az utóbbi években milyen arányban „kerültek be” ide fizikai dolgozók diplomás gyerekei. Hozzá kell tennünk, hogy tapasztalataink és a különböző statisztikai adatok alapján a fizikai dolgozók gyermekeinek diplomaeredménye semmivel sem marad a többi rétegek gyermekeié mögött. Ha visszatekintünk a táblázatra, a további megdöbbentő jelenség az, hogy amíg a vidéki városokból és községekből kitanult fiatal diplomások alkotják a fővárosban munkába álló értelmiségiek egyharmadát, addig a budapestieknek mindössze 3,9, illetve 5,2%-a ment vidéki városba, illetve falura dolgozni. Hogy ez egészségtelen jelenség, azt talán nem kell bővebben bizonygatnunk, de hogy miért az, azt annál inkább, s ezt meg is tesszük a későbbiekben. Itt még említsük meg végezetül, hogy a csökkenő elhelyezkedési arány 85,6; 61,1; 40,8; 30,7 Budapesttől a szakemberek által legjobban ellátott körzet felől csökken, ahogy egyre közeledünk a faluhoz, ahol a szakemberellátottság a leggyérebb. Tehát a szakadék egyre mélyül. Tudnunk kell azonban, hogy itt nem mai jelenségről van szó. Hogy csak egyetlen példát hozunk fel ennek illusztrálására: említsük meg, hogy 1925-ben a praktizáló orvosok közül 2280-an laktak Budapesten és 2936-an vidéken. Így akkor Budapesten 10 000 lakosra 24,6, vidéken pedig csak 4,1 orvos jutott. Az aránytalan eloszlás tehát nem mai keletű, *de azt, hogy ezen tudatosan változtassunk, a szocialista rendszer tűzte ki célul.*

A tudatos változtatáshoz két út vezet. Az egyik, hogy a jelenlegi keretek között növeljük a felsőoktatási intézményekben továbbtanuló vidékiek arányát, akik közül láthatóan többen pályáznak és mennek vidéki munkahelyekre; a másik — és ez nem megy senki rovására —: növeljük a vidéki munkahelyek előnyét úgy, hogy többen akarjanak vidéken munkát és életet kezdeni.

A vidékiek továbbtanulási arányának növeléséhez mindenképp a vidéki általános iskolák színvonalát kellene növelni. Ehhez pedig arra lenne szükség, hogy a fiatal pedagógusok nagyobb arányban maradjanak a szakmában, és menjenek vidékre. Ha ugyanis az utóbbi évek adatait nézzük, akkor azt látjuk, hogy 1967-ben a végzeteknek még 75,4%-a, 1970-ben pedig már csak 60,8%-a helyezkedett el pedagógusként. Ugyanakkor ezen belül is csökkent a vidéken munkát vállalók száma és aránya. (Említhetünk olyan kirívó példát, mint a budapesti bölcsészekét, ahol az

1971-ben meghirdetett 222 vidéki tanári állásra mindössze 19 pályázatot nyújtottak be. A furcsa helyzetet jellemzi, hogy aztán a pályázatok egyikét sem fogadták el.)

De önmagában az is elég riasztó, hogy három év alatt 15 százalékkal csökkent a pedagógusvégzettség között a pályán elhelyezkedők aránya, amit az azóta életbe léptetett fizetésrendezés sem változtatott meg alapjaiban. Még riasztóbb lenne azonban elemezni, hogy a minőségi eloszlás hogyan alakul. Mert annak ellenére, hogy erre vonatkozó számbeli adataink nincsenek, ismereteink és tapasztalataink alapján is feltételezzük, hogy a vidéki iskolák relatív hátránya e téren hatványozódik.

Természetesen a vidék hátránya nemcsak a pedagógusok elhelyezkedésénél mutatkozik. Említhetnénk akár az orvosok elégtelen vidéki elhelyezkedési arányát, de ugyanúgy mutatkoznak még az olyan faluhoz kötött pályákról is aggasztó jelek, mint az agrármérnöki. Itt például míg 1967-ben a végzettek háromnegyed része, addig 1969-ben — tehát 2 év múlva — a végzetteknek csak a fele kezdte meg munkáját a községekben. Újabb adataink nincsenek, de feltételezzük, hogy sokat a helyzet azóta nem javult.

A főváros és a megyeszékhelyek bizonyos preferáltságát indokoltnak tartjuk, hiszen gazdasági, politikai, kulturális és közigazgatási szempontból is központok, s így több értelmiségi szakembert kell foglalkoztatniuk, különösen a jogi, közgazdasági, ipari és kereskedelmi pályákon. Indokolatlan viszont a tanárok, orvosok, agrárvégzettségük körében. Mégis az utóbbiaknál — ha lehet — még nagyobb tartózkodással találkozunk a vidéki állásvállalás iránt. Ennek az egyre erősödő tendenciának okait kutatva, három, egymáshoz szorosan kapcsolódó területen folytattuk vizsgálódásunkat tovább. Kerestük, összehasonlítottuk és elemeztük a vidék és főváros nyújtotta különböző előnyöket és hátrányokat, s próbáltuk azokat a lehetőségeket feltárni, amelyek nehézségeinken túlvezetnek. (Itt jegyezzük meg, hogy a hibák gyökerét mi egyáltalán nem a pályázati rendszer bevezetésében kerestük, amely erőteljesebben felszínre hozta, de nem kiváltotta a fenti konfliktust.)

AZ ÉRTELMSÉG ELTÉRŐ SZEREPE

Az értelmiség szerepét körvonalazni csak igen vázlatosan tudnánk, elsősorban a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye és egyedein — csoportjain keresztül jelentkező társadalmi szerepe, hatása alapján. A főváros — és részben a megyeszékhelyek — kialakultabb, körülhatároltabb munkamegosztásuk révén, a szakosított képzésnek jobban megfelelő munkahelyeket kínálnak a végzetteknek. Itt az egyén az urbanizációs civilizációs előnyeit is élvezve, előnyösebben tud alkalmazkodni az értelmiségi közösségek kialakított normáihoz, és bizonyos mértékig függetleníteni is tudja magát azoktól. Ez a környezet nagyobb lehetőséget hagy az egyén függetlenebb életmódjának kialakítására, és kedvezőbb körülményt teremt az egyén társadalmi szerepében és megítélésében időnként jelentkező konfliktusok és feszültségek feloldására. Mivel a munkamegosztás kiforrottabb, a szakmai feladatok és követelmények is egyértelműbbek, a munka értékelésében kevesebb a bizonytalansági tényező, és kedvezőbbek a feltételek a munkával való elégedettség érzetének kialakításához. Itt a környezet állandó szakmai-szellemi készenlétet követel, de adottak is az egyéni és szakmai fejlődéshez, öntovábbképzéshez nélkülözhetetlen intézmények és információs források (könyvtárak, színházak, múzeumok, szakmai-baráti társaságok, vitapartnerek; publikációs lehetőségek stb.). A munkaidő kötöttebb, a szabad idő szabadabb, mint pl. falun.

A vidék, elsősorban a falvak értelmiségének helyzete, jóval behatároltabb és szerepe jóval szélesebb körűbb, mint fővárosi társaiké. Az értelmiség központi és közvetlenebbül érvényesülő irányító-szervező szerepe képlékenyebb és sokoldalúbb szakmai-emberi magatartást igényel. Itt nem lehet pusztán szakember, társadalmi szerepet is vállalnia kell. Ugyanakkor lépten-nyomon érzékeli tevékenységének kontrollját, tehát bizonyos elvárásokat is kénytelen figyelembe venni. Vagyis jóval kiszolgáltatottabb a helyi körülményeknek és normáknak, mint fővárosi társa. Például

ugyanannak a tanárnak más lehet a megítélése a szakvezetés, a tanári vagy iskolai közösség, a szülők, a községi pártszervezet, a tanács és a lakosság részéről. És helyzete mindig bizonytalan, mert nem tudni, hogy adott pillanatban melyik vélemény válik döntővé. A vidéken munkát vállaló fiatal értelmiségiek munkahelyi beilleszkedése tehát jóval nehezebb, mint a fővárosiaké, nagyvárosiaké, mivel itt nemcsak a munkahelyi és szakmai, hanem a helyi normákhoz való célszerű alkalmazkodáshoz is meg kell találni a legjobb utat. Erre vonatkozó tapasztalatuk nincsen, mivel a felsőoktatási intézmények szintén a fővárosban, nagyvárosokban vannak, a hallgatók e környezetben alakítják ki azt az új életmód- és értékrendmodellt, amelynek alapján mint értelmiségiek kívánnak élni. Tartózkodásuk a vidéki környezettől tehát egyrészt egy, még alakuló értelmiségi életforma féltéséből fakad, másrészt az ismeretlen világ is riasztja őket. Tudják, hogy vidéken a személyiség szerepe és közösségi hatása nagyobb, közvetlenebbül és szemmel láthatóbban érvényesülhet, mint másutt, de arról is hallottak, hogy az értelmiség függősége erősebb, és sokan emiatt a helyi kiskirályok korteseivé alacsonyodnak, olyan eszközberekké, akik már régen nem a jövőndő moráljának és magatartásának, hanem konzervatív vezetőik „eszméinek” hordozói. Tapasztalják, hogy ennek következtében sok értelmiséginél valamiféle „kettős tudat” alakult ki, olyan kispolgári mentalitás, amelyben az egyénnek külön lehet nézete és külön kötelessége. Érthető módon ez a magatartás nem vonzza a fiatal értelmiségieket, de a vidéki munkahelyek nagyobb része is szívesebben alkalmaz „befejezett” szakembereket, akik már néhány éve dolgoznak, s akiknek beilleszkedése kevesebb gonddal jár.

AZ ÉRTELMSÉGI LÉT FELTÉTELEI

Mindazokat a környezeti, kulturális, szociális, emberi és munkakörülményeket, amelyek léte lehetővé teszi, hogy az értelmiség társadalmi szerepét optimálisan betöltse, az „értelmiségi lét feltételei” közé soroljuk. A fentiekben már érintettük ezek némelyikét, de nem árt, ha tételesen is felsorolunk néhányat. A környezeti feltételek közé sorolunk olyan urbanizációs-civilizációs tényezőket mint például: a jó (komfortos-összskomfortos) lakásviszonyok és lakásellátás; a széles körű szolgáltatás; az irányító hatóságok, kereskedelmi centrumok elérhetősége; a jó közlekedés stb. A kulturális feltételek közé: a színház, hangverseny, könyvtár és más kulturális igény kielégítésének jó lehetősége; a gondolatok születésének és az egyén alkotásának, jó közlésének lehetősége, viták és eszmecserek lehetősége stb. A szociális feltételek közé: az egészséges életvitelhez, családalapításhoz szükséges lakást és fizetést.. Az emberi és munkakörülmények közé a munka jó elvégzéséhez szükséges tárgyi feltételeket, azonos vagy hasonló képzettségű kollégákat, a jó munkahelyi légkört, a közélet demokratizmusát stb.

Talán szükségtelen, hogy lépésről lépésre elemezzük, mely területen van előnyben, illetve hátrányban a vidékre kerülő fiatal diplomás. Köztudott, hogy a felsoroltak nagy többségében a vidékiek helyzete hátrányosabb, mint a fővárosban, illetve a megyeszékhelyeken munkába álló társaiké. Meglepő talán, de még szociális téren is például a vidéki értelmiség legjelentősebb rétege — a tanárok — elmaradnak fővárosi, nagyvárosi kollégáiktól. Nemcsak azért, mert a fővárosban és a nagyvárosokban jóval nagyobb a megfizetett különórák és a szakértelmet igénylő különmunkák aránya, hanem azért is, mert a területi pótlék ellenére jobb az átlagfizetés. Például az 1969-ben végzett bölcsésztanárok 69,9⁰/₀-a, a természettudományi karokon végzett és tanárként elhelyezkedett diplomások 82,2⁰/₀-a kezdett 1550 Ft alatti fizetéssel, míg ezek aránya a fővárosban elhelyezkedettek között csak 60,3⁰/₀, illetve 70⁰/₀.

Egy 1970-es vizsgálat alapján az értelmiségi pályák fizetési rangsora a következőképpen alakult az 1967-ben végzett fiatal értelmiségiek vizsgált tömegében: (Ifjú diplomások 1970. 50. old.)

	Átlagos havi munkabér Ft	Átlagos havi össz-jövedelem (munkahelyi + egyéb) Ft
1. Mezőgazdász	2275	2750
2. Építésmérnök	2022	2533
3. Egyéb mérnök	2103	2488
4. Művész	2089	2480
5. Közgazdász	1980	2367
6. Gépésmérnök	1997	2300
7. Vegyészmérnök	1887	2270
8. Villamosmérnök	1951	2233
9. Orvos, gyógyszerész	1819	2180
10. TTK-n végzett	1758	2029
11. Bölcsész	1835	1969
12. Felsőfokú szakiskolai végzettségű	1706	1965
13. Jogász	1842	1956
14. Tanár	1655	1891
15. Felsőfokú mezőgazdasági technikai végzettségű	1629	1857
16. Felsőfokú ipari technikai végzettségű	1680	1856
17. Tanító, óvónő	1400	1600
Összesen:	1873 Ft	2169 Ft

A munkabér átlaga tehát hozzávetőlegesen a szakmunkások kereseti átlagával egyezik. Ami szembetűnik, az a gyakorlati hasznot hozó — prakticista jellegű — értelmiségi pályák kiemelt anyagi helyzete a többiekkel szemben; a másik, hogy szinte valamennyi pályakezdő értelmiségi kiegészítő jövedelemre szorul. Ezt mutatja az átlagos havi munkabér és a havi összjövedelem közötti eltérés. Érdekes módon azonban, ez a munkabérrel arányos. Tehát akinek magasabb a munkabére, annak többnyire a kiegészítő jövedelme is magasabb, sőt feltételezhető, hogy ezt a magasabb kiegészítő jövedelmet kisebb szellemi és szabadidő-ráfordítással szerzi meg, mint az alacsonyabb fizetési kategóriába tartozók.

Ha tovább nézzük a táblázatot, akkor látjuk, hogy kétéves munkaviszonyt tekintve az átlagos havi munkabér tehát 1800 Ft, a havi jövedelem 2000-2200 Ft körül mozog a pályakezdő értelmiségieknél. Tudjuk viszont, hogy lényegesebb ennél a lakáshelyzet alakulása, amelyet jelenlegi körülményeink között az értelmiségi lét szociális kondicionálásának legalapvetőbb feltételeként kell értékelnünk. Amíg ez megoldatlan, addig az értelmiségi lét maga is megkérdőjelezhető, mivel ez ad alapot a szellemi kondicionálásra. Addig ugyanis, amíg valaki nem rendelkezik önálló lakással, fizetésének jelentős részét albérletre kell áldoznia, ahol általában dolgozni sem tud normálisan. helyzetet bizonytalan, egészséges társas kapcsolatokat sem tud kialakítani, nem tud könyveket vásárolni, állandó függőségi viszonyban van főbérlijével, családalapításra nem gondolhat, vagy ha igen, akkor állandóan nyomasztó teherként nehezedik rá a család megoldatlan lakáshelyzete stb. Az 1800 Ft-os havi jövedelem a megélhetést biztosítja, de nem ad alapot a családalapításhoz, tartós fogyasztási cikkek (pl. könyvtárgyújtás, bútor, hűtőszekrény, autó stb.) vásárlásához, és különösen nem a lakásvásárláshoz. Tehát az értelmiségi lét szociális alapjainak megteremtése manapság általában csak a szülők vagy a család nagymértékű anyagi támogatása révén érhető el, vagy hosszú évek olyan áldozatos különmunkái árán, amely feltétlenül a szakmai fejlődés rovására megy.

Munkája és fejlődése szempontjából hasznos tehát az, ha a pályakezdő értelmiségi a kezdeti időszakban a szülőkre támaszkodik, vagyis otthon marad. A fővárosi, nagyvárosi fiatalok többsége — mint láttuk — így is tesz. De mi van a vidékiekkel? Egy vidéki számára — ha hazamegy — az otthoni szociális feltételek szintén kedvezőbbek. Hazatérése ellen szól viszont, hogy egyrészt vidéken a szellemi kondicionálás feltételei jóval rosszabbak, másrészt nehezebb a beilleszkedés. A vi-

déki (kisvárosi, falusi) társadalmi környezet az egyetemi (és nagyvárosi) élettől eltérő magatartást és életvitelt kíván, amelyet szinte meg kell vagy újra kell tanulni, ha a bekerülő nem akar magányos kívülállóvá vagy kirekesztetté válni. Itt az orvos nemcsak a beteggel, a tanár nemcsak a diákkal tart kapcsolatot, hanem családokkal, rokonságokkal és barátok, ismerősök bonyolult hálózatával. Ebben a sűrű emberi és társas kapcsolatrendszerben nagyobb a lehetősége annak is, hogy az egyén objektív ítélőképességét elveszíti, s teljesen alárendeli magát a helyi normáknak. Így adódhat, hogy például az iskolában a jobb tanulók csak a helyi vezetők és értelmiségiek gyerekei lesznek, az iskolában a gondosabb vizsgálat szintén a „barátok” előjoga lesz. Természetesen ilyesmi a nagyvárosi (fővárosi) körülmények között is előadódhat, de ott a nagyobb személyes függetlenség nagyobb objektivitást is enged. (Ám zárójelben itt kell megjegyeznünk, hogy a vezető rétegek belső újratermelődé- sének veszélyét elsősorban nem a vidéki kapcsolat és hierarchiarendszer termelte ki, bár mint jelenség összefügg azzal.) Ahogy az értelmiségi lét szociális feltételeit elemeztük és összehasonlítottuk, ugyanúgy vehetnénk sorra a környezeti, kulturális, emberi és munkahelyi körülményeket, s láthatnánk, hogy a vidék elmaradása e területeken jóval nagyobb, mint szociális téren.

Érdemes lenne a továbbiakban azt is elemezni, hogy milyen veszélyekkel jár, ha az értelmiséget sokszor a napi megélhetés gondolai gyötrik, s ezért nem tudja — viszonylag független létfeltétel mellett — az értelmiségi feladatokat ellátni, a köz- ügyekkel törődni úgy, ahogy arra valójában igényt tarthatna a közösség. S ha mind- ehhez szakmai ambíciói kibontásának gátjai is hárulnak, s ha egyéni perspektívákat is nehezen talál, mit tehet?...

Érdemes lenne arról is szólni, hogy milyen sérelmek érik ezen keresztül a kö- zösségi szellemet, a közmorált, a közgondolkodást, a szocialista demokráciát és egyáltalán a közéletet.

AZ EGYÉNI PÁLYA, ILLETVE KARRIERLEHETŐSÉGEK

Az elképzelések és törekvések, amelyeket az egyének a felsőoktatás által kíván- nak megvalósítani, társadalmi rétegektől, osztályoktól, foglalkozási kategóriáktól és helyi közösségek értékrendjétől függően különböznek egymástól. Amíg az értelmiség egyes foglalkozási kategóriái számára ez egy természetes módja annak, hogy a gyermekek a szülők státuszát örököljék, addig az alacsonyabb képzettségűek gyer- mekei számára a felsőfokú iskola olyan felfelé vezető utat jelent, ami együttjár bizonyos gazdasági, társadalmi és kulturális előmenetellel és egy másik társadalmi rétegbe kerüléssel. Szociológusok által megállapított tény, hogy ma az iskola a leg- jelentősebb, szinte az egyetlen mobilizációs tényező társadalmunkban. Az iskolának ez a túl exponált szerepe, sajnos, nem mondható egyértelműen pozitív jelenségnek, mivel ez a mobilizáció más csatornáinak eldugulását is jelzi. Ennek tulajdonítható az a görcsös ragaszkodás és kapaszkodás a felsőoktatási intézményekhez, ami ma a szülőket és részben a diákokat annyira jellemzi. Igaz, hogy a jobb kiválogatódást, szelekciót ez segíti, de az, sajnos, nem itt kezdődik, hanem jóval előbb, és már a középiskolába sem mindig a legtehetségesebbek jutnak el.

Az egyéni pálya és karrierlehetőségeket a személyi adottságokon és képzettsé- gen túl nagymértékben meghatározza az egész foglalkozási kategória elért társa- dalmi helyzete és perspektívája, dinamikus struktúrája és szakemberekkel való el- látottsága. A karrierlehetőség a beilleszkedés folyamatában bontakozik ki, amelynek kezdete az egyetemig nyúlik vissza. Az egyetemre kerülés ugyanis lakóhelyi és kör- nyezeti változással jár együtt, s így ott nemcsak szakmára, hanem új életmódra is felkészül az egyén, amely különbözik az addig számára elfogadott életmódtól, érték- rendtől és moráltól is. Attól függően, hogy ebből mennyit tesz magáévá, és aztán mennyire tud új munka- és lakóhelyének elfogadott normáihoz idomulni, lehet könny- nyebb vagy nehezebb beilleszkedése, mint erről fentebb már szoltunk. Egy pálya társadalmi megbecsültségét és helyzetét elsősorban olyan objektív adatok jelzik,

mint az ott dolgozók fizetése, lakáskörülményei, és egyéb anyagi-szociális juttatásai. Természetesen figyelembe kell venni olyan szubjektív megítélésen alapuló értékelést is, mint az ott dolgozók társadalmi-politikai hatása, részvétele a vezetésben, irányításban. Aztán olyan mutatói is vannak, mint az, hogy rendelkezik-e egyetemi katedrával, milyen arányban jelentkezik rá a fiatalok, utánpótlása milyen, a szakmai művelésének lehetőségei, ellátottsága; s szakmai szervezetei, közösségei milyenek stb.

Az előzőekből látjuk, hogy a műszaki-gazdasági pályák, a közvetlen termeléshez kapcsolódó munkakörök és a fővárosi, nagyvárosi munkahelyek előnyösek a fiatal diplomások számára. Itt már a diplomaeredmény sem számít, hiszen a preferáltságot figyelembe vevő elégséges eredménnyel végzetek elhelyezkedése, majd fizetési átlaga pár évvel a végzés után messze fölülmúlja kitűnően és jelesen végzett évfolyamtársaikét. Vannak olyan értelmiségi pályák, ahol a munkakörülmények közé tartozik az, hogy művelje lakással rendelkezzen. Ilyen például a tudományos kutatás, az orvosi és a tanári pálya stb. Ezek mindegyike majdnem ugyanannyi vagy néha több otthoni munkát, felkészülést igényel, mint munkahelyit. Mégis azt látjuk, hogy például a pedagógusok esetében 1972-ben a vidéki pályázati felhívások alig egyötöde kínált lakást az állás mellé. Egy helyi adat szerint pl. Hajdú megye összes nevelőinek 20 százaléka lakásgondokkal küszködött, 35 százaléka rendelkezett saját lakással, s evvel Hajdú az ország megyéi között a negyedik helyen állt. Hasonló körülményeket mutat a kutatók esetében az MTA intézeteiben végzett vizsgálat, amely szerint a 30 év alatti fiatal kutatóknak több mint kétharmada él együtt szüleivel, albérletben vagy szükségszálláson. Pedig jelentős hányaduk nős és családos ember.

A társadalmi megbecsülés nem kellő érvényesülése vagy hiánya hosszabb távon negatív szelekcióhoz vezet, s eredményezi, hogy a szakma képviselői még kevésbé tesznek eleget feladatuknak és a társadalmi elvárásoknak, ami a pálya presztízsének újabb csökkenéséhez vezet. E hatások következményének tartom én például a pedagóguspálya elnöiesedését. Az ugyanis semmiképp sem tekinthető egészséges jelenségnek, hogy a század elején még szinte teljesen férfiakból álló pedagógus-társadalomnak ma háromnegyed része nő. A nőknél ugyanis az egyéni karrier és a társadalmi hatás eléréséhez a szakmai út és eredmény többnyire csak másodlagos szerepet játszik. A nő családban betöltött funkciója is gyakran gátolja a hivatástudat és a szakmai elkötelezettség teljesebb érvényesülését. (Például egy nő munkahelyileg általában a férjhez kötött, tehát ha az másik városban vállal munkát s ott kap lakást, a feleség is vele megy.)

Az egyéni karriert a választott pályán belül is igen nagy mértékben megszabja az, hogy ki hol vállal állást. A fővárosban és a nagyvárosokban ugyanis a sokféle szakmai közösségben az egyén jóval előbb megtalálhatja a szakmai továbbfejlődésre legalkalmasabb terepet, orientáló közösségeket, tanácsadó és vitapartnereket. A sokféle szakmai kapcsolattartás azt is biztosítja, hogy az illető bármilyen elért eredménye azonnal publicitást kap és széles körben ismertté válik, sőt a tömegkommunikációs központok közelsége, az ottani szakemberekkel kialakult kapcsolatok, és az információáramlás egyenetlensége folytán ez az eredmény jóval előbb kaphat országos hangot, mint egy-egy vidéken elért nagyobb volumenű kísérlet vagy munka. Valahogy az egész kialakult struktúrából fakad, hogy egy vidéki értelmiséginek, különösen tanárnak, az is nagy előrelépés, ha azonos beosztásban faluról kisvárosba, kisvárosból nagyobb városba, nagyobb városból a fővárosba kerülhet. Igaz, hogy ez szakmailag ténylegesen is jobb feltételeket jelenthet. Az egyén szakmán belüli perspektívája — mint említettük — a szakma dinamikus struktúrájának függvénye. Ha tehát egy pálya nyitott, tele lehetőségekkel, munkával elérhető üres helyekkel és az előrehaladás különböző lépcsőivel, akkor az egyének megtalálhatják benne az elvárásaiknak megfelelő helyet, rangot és pozíciót. Nagyobb a baj akkor, ha ezek nincsenek meg vagy hosszabb időre le vannak még foglalva.

Elbizonytalanodásra és dezorientációra okot adó tényező a szakmai eredmény megítélésének problémája és ennek következményeként az ún. „szakmai előrehala-

dás" véletlenszerűsége. Amely így gyakorta csak a kor szerint, vagy a feletteseknek tett „jőszolgálatok” szerint történhet. A másik gond, hogy az egyre több magasabb kvalifikációjú számára nincs elegendő — szakképzettségének megfelelő — hely. Például amíg régebben a kutatóintézetekben minden kandidátus számára külön osztályt létesítettek, amelynek ő lett a vezetője, ma a kandidátusi fokozat megszerzése már sok esetben arra sem elég, hogy az illető plusz egy segítséget kapjon munkája folytatásához. Nincs a szakmán belül a rétegek között elegendő kapcsolat és mobilitás. Például aligha fordul elő olyan pályagörbe, amelyik az általános iskolai tanárságtól az egyetemi katedráig vezet, mivel kevés a példa arra, hogy középiskolák az általános iskolákra, egyetemek a középiskolákra figyeljenek tanári utánpótlásuk biztosításakor. Kimagasló egyéni karrierek természetesen mindenütt minden szakmában vannak, de ezek a vázolt társadalmi érvényű folyamatban nagyobbrészt véletlenszerű jelenségek.

HOGYAN TOVÁBB?

A vidék elmaradottságát jelző urbanizációs és civilizációs mutatók, valamint az a tény, hogy a vidéki népesség iskolázottsági szintje átlagosan feleakkora sincs mint a fővárosié, következtetni engednek a hosszabb távú feladatokra. Ezen feladatok nagy része szerepel is az ország távlati fejlesztési tervei között, s részben ennek következménye az utóbbi időben egyre nagyobb hangsúlyt kapott decentralizálás. Sajnos — több okból — ez sem megy harmonikusan végbe, és jelenlegi szakaszában inkább dekoncentráció valósult meg mint decentralizáció. Másrészt eléggé egyoldalú is, mert jobbára csak az anyagi termelés közvetlen szféráiban jelentkezik, amelynek egyik hatása a vidéki ipartelepítés. Ugyanakkor a vidék — vidékek — önálló karakterű szellemi élete csak csírázóban van, s egy-egy demonstratív jellegű megnyilvánulás jut csupán felszínre. Pedig ahhoz, hogy egy-egy vidék az ország életében megérdemelt helyét elnyerje, szellemi és gazdasági energiáinak állandó kifejtésére van szükség. Viszont, hogy ezt megtegye, állandó társadalmi elvárást kell éreznie, szűkebb közösségén belül és országosan is. Ahhoz, hogy a vidék vonzóbbá váljon a fiatal végzett szakemberek szemében, az önálló, alkotó szellemi légkör kialakításának több lehetőségét és fórumát kell megteremtteni.

Feszítő társadalmi igény és érett közvélemény kell ahhoz, hogy a relatíve növekvő elmaradást felszámoljuk, és egyre több, szakképzett és elhivatott értelmiségit nyerjünk meg e feladatra. Szellemi organizációs központok kellene, amelyek szinte szívják magukhoz az új embereket, amelyek munkában tartják a szellemi energiákat, amellyel önálló karakterű folyóiratot vagy napilapot tudnak formálni, ami új szint ad és valamit, valami sajátosan többet, mint más lapok. A szocializmus itt, ebben a közegben és most megvalósuló és megvalósulni kívánó szellemét. Amihez szükség van mindenkire: vidékire és fővárosira; munkásra, parasztra, értelmiségire; szükség van arra, hogy senki se akarjon a jelenlegi szintjén megragadni, főleg tudásban. Ezért közelebb kell vinni a falut a városhoz, a vidéket a fővároshoz; a parasztot, a munkást az értelmiséghez — mint ahogy azt a marxizmus klasszikusai megálmodták. És ebben legnagyobb feladat az értelmiségre hárul, s ezért mindenekelőtt az értelmiség szakmai továbbképzéséről kell gondoskodni. Főként a vidékiekről, ahol az önképzés megvalósítása nehezebb.

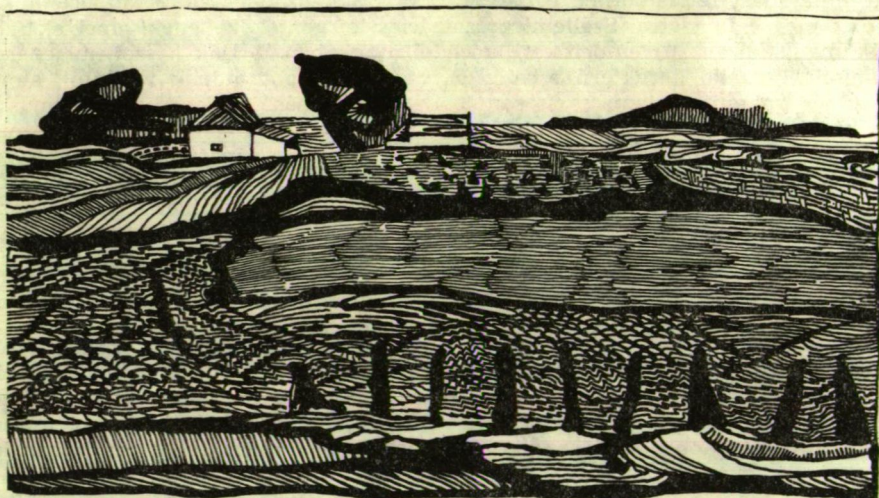
Nagy szerepe lehetne ebben az Akadémiának és a kutatóintézeteknek egyrészt a gyakorló szakemberek kutatómunkába való széles körű bevonásával, másrészt több vidéki kutatóhely és szakmai tudományos társaság létrehozásával és orientálásukkal. Legnagyobb szerep természetesen az egyetemekre hárulna, ahol a rendszeres szakmai továbbképzést szerveznék, amelyeknek informatív kapcsolatban kellene 3-5 évig maradni hallgatóikkal, s tapasztalataikat, tanácsaikat, javaslataikat meghallgatva tökéletesíteni tudnák az oktatást és a nevelőmunkát.

Szélesebb körű szakmai információs hálózatot kellene kialakítani. A városi, fővárosi kollégiumokban rövidebb időre helyet biztosítani azoknak a fiatal szakembe-

reknek, akik vidékről „kulturálódás céljából felutaznak”. Nagyobb mobilizációt és nyitottságot kellene teremteni általában az értelmiségi pályákon, elősegítve a szellemi kondicionálást és a szakmai frissülést a belső, horizontális mobilizációval is.

Az egyik legnagyobb gond a lakáshelyzet megoldása, aminek egyik előnytelen változata, hogy az értelmiségiek saját lakással rendelkezzenek. Főleg a fiatalok ne. Ugyanis, ez meggátolja a mobilizációt. Viszont jó lakásuk legyen: bérlakás, állami lakás, lakásbérlet; szóval bármi, de ennek hiánya ne hátráltassa őket szakmai fejlődésükben, feladataik ellátásában. A lakás bére lehetőleg ne haladja meg fizetésük 20⁰/₀-át, vagy ha igen, úgy „lakpénz”-zel segítsék őket. A fiatal értelmiség társadalmi szerepét és magatartását a rábízott feladatok és funkciók határozzák meg. S ettől nemcsak saját perspektívája függ, hanem a társadalomé is, amelyben él, s amelyért dolgozik.

* A szerző megjegyzése: A kézirat elkészülte után került kezembe Szelényi Iván tanulmánya a vidéki értelmiség mobilitásáról. (Társadalomtudományi Közlemények 1972/3) Ideillő eredményeit, következtetéseit már nem tudtam figyelembe venni, de örömmel ajánlom olvasásra a kérdés iránt érdeklődőknek.

FÜR LAJOS

Hazánk Kelet-Európa

Valóban az — adható ismételt nyomaték címbeli állításunknak. Hiszen a magyarság a történelem sodrása folytán — anélkül, hogy évezredes lakóhelyét elhagyta volna — e tájegység öt országának lakója lett. Kelet-Európa jelene s jövője már csak emiatt sem lehet számunkra közömbös. De éppen ezért nem lehet az a múltja sem, hiszen az út, néhol veszélyes terepeken s szakadékok szélén kanyarogva bár, de onnan, a múltból vezet el a máig, s ível át a holnapokba.

Így vannak itt e tájon mások is. Az adott országhatárokon való „túlszóródás”, tudjuk, nemcsak miránk jellemző, jóllehet a magyarság széttagoaltságának viszonylagos arányait egyik nép sem éri el. A történelem szeszélye úgy összebolgatta e táj népiségi térképét, hogy az országhatárok, a cseheket és oroszokat nem számítva, egyetlen népcsoport esetében sem zárják le az etnikai határokat. Nem zárják le, de tegyük hozzá mindjárt: nem is zárták le immáron hosszú évszázadok óta. Így hát e sajátos körülmények létrejöttét nem elegendő csak korunk, illetőleg a közelmúlt eseményeivel, változásaival magyarázni; forrásait a történelem távolabbi tájain is keresnünk kell. Többek között éppen az etnikai kuszátság az, ami a történelem során éles határvonalat húzott a kontinens két térfele közé. (Persze hasonló gondokkal küszködtek s helyel-közzel napjainkban is küszködnek azért a nyugati zóna népei és országai is.)

Am a megkülönböztető vonások csomójából ez csak egy. Igaz ugyan, hogy a legerősebbek közül való. Különösen is a térség legutóbbi félezer éves történetének volt egyik leginkább szembeötlő jellegzetessége ez. Kelet-Európa történelme azonban számos, nemegyszer alapvető ponton eltért a megelőző ötszáz, sőt ezer esztendőben is a nyugat-európaiaktól. Így hát ez az eredetét tekintve földrajzi fogalom az idők során, mondhatni: a középkor kezdetétől napjainkig komoly történelmi tartalmakkal töltődött fel. Gyorsan le kell szögeznünk azonban azt is, hogy a történelmi tartalmakkal feltöltődött földrajzi fogalom nemcsak az elkülönülést, de az egybe tartozást is magába foglalja. Ez a táj ugyanis bár keleti fele kontinensünknek, annak mégis szerves részét alkotja. És nemcsak földrajzilag. Történelmében, kultúrájában, létezésének valamennyi struktúrájában, valamennyi produkciójában az volt és ma is az; legyenek azok dologiak, vagy éppen szellemiek. Idézzük csak Arató Endre éppen idevágó sorait, hiszen eszmefuttatásunk valójában az ő könyve nyomán íródik: „Az egységes európai fejlődésen belül sajátos vonásokat mutat az Elbától az Urálig húzódó Kelet-Európa. Amikor rávilágítunk e területet jellemző speciális körülményekre, nem feledkezhetünk meg arról, hogy Kelet-Európát számos szál, azonos törvényszerűség fűzi össze Európával, az egész világgal, s ugyanakkor maga is olyan területekre osztható, amelyek az összekötő jellemvonások mellett sajátos jegekkel is rendelkeznek.”

Ha tehát egyenest húznánk az Elbától az Adriáig, s ezzel kontinensünket nyugati és keleti térfélre bontanánk, bármelyik földrajz szakos tanár kapásból és pontosan elsorolná a két földrajzi táj klímájában, hegy- és vízrajzában, faunájában,

flórájában stb. meglevő különbségeket. Hasonló esetben azonban roppant zavarban lenne az utóbbi történelem szakos kollégája, hogy a „művelt nagyközönségről” már ne is igen beszéljünk. Igaz, nem olyan régen volt, mikor az európai história művelői közül egyesek, és nem is mindig a legkiválóbbak, búvárkodásaik középpontjába táj-egységünk sajátos történelmi útját, vagy annak csak egy-egy szakaszát, szeptét állították. Az érdeklődés felkeltője ez esetben is, mint a történelemírásban annyiszor, a napirenden levő politikum volt. A keleti, ennek részeként a balkánkérdés, és ezzel szoros összefüggésben az orosz birodalom aspirációi, a Habsburg-birodalom belső bajai; a feljövő porosz-német és orosz s a hanyatló török és osztrák birodalmak közé préselődött népek (kiszépek) éledő nemzeti küzdelmei terelték a figyelem első sugarait Kelet-Európa addig meglehetősen homályban hagyott régiójára.

Az érdeklődést persze igazán a XX. század első nagy megrázkódtatása, a világháború és annak következményei ébresztették fel. Államok születtek vagy születtek újjá a térség nyugati zónájában, darabjaira hullt a 400 éves Habsburg-birodalom, maga alá temetve a történelmi Magyarországot is. A térség keleti felében pedig az orosz birodalom hatalmas területein — a Baltikum, Kelet-Lengyelország és Besz-szarábia kivételével — egy új típusú állam, a szocialista Szovjetunió jött létre. A győztes új államok létüket, a vesztesek pedig korábbi fényüket kívánták igazolni, s propagandisztikus politikájukhoz — a történetírók szorgos segítségével — a múltba kapaszkodó, valódi vagy vélt gyökereket ástak, ásattak elő. Jóllehet számtalanszor a politika szintjénél csak valamivel mélyebben, de élénkült az érdeklődés a latin, az angolzás, legfőképpen pedig a német nyelvterületeken is.

Európa keleti felétől mind zajosabb lett a világ. Tudományos intézetek, egyetemi tanszékek, egyesületek, társulatok létesültek, folyóiratok indultak, rákapcsolt a publicisztika, a zsurnalisztika pedig valósággal kultuszt űzött Kelet-Európából. A második világháborút követő újabb gyökeres fordulatok azután többszörösen felerősítették a két háború között fölzengő kórusok hangerejét, és tegyük hozzá: hangzavarát is. Nem könyvtárak, de szinte hegyek lennének rakhatók a publikált anyagokból. Közöttük szép számmal találhatók mindenféle történelmi áttekintések, analízisek, szintézisek, és ki tudja még miféle szellemi termékek. Csak éppen a nemes veretű, alapos, tárgyyszerű, a tényeket gondosan elemző munka a kevés. Az olyan, amelyet most Arató Endre újabb könyvében köszönhetünk. Vitatkoznivalónk persze vele is akadna — s akad is — szép számmal, a tények tömege azonban, amelyeket mozgat és mozgósít, az alapvető kérdések több oldalú megvilágítása, mértéktartás és józanság a konzekvenciákban, olyan ritka erényei könyvének, melyhez foghatót ebben a témakörben (ideértve a szerzőnek nem egy korábbi publikációját is) a magyar — és nemcsak a magyar — történetírás igen keveset produkált ez ideig.

Rövid írásunknak nem lehet feladata a több mint 50 íves munkát ismertetni, az sem, hogy vele az általunk vitathatónak vélt valamennyi ponton perbe szálljon. Tulajdonképpen már eddig is Arató könyve volt az elsődleges inspirátorunk. A vele kapcsolatos mondandónkat a továbbiak során is inkább néhány kérdés köré szeretnénk tömöríteni. Ezeknek egyike mindjárt a már érintett fogalomra vonatkozik: mit is jelent valójában a kelet-európaiság, melyek a földrajzi fogalmat megtöltő történelmiség alapvető kritériumai? Egyáltalán: mely népek és országok tartoztak és tartoznak máig is e fogalom alá? A kérdések már az első kísérletezők előtt is felmerültek, végleges tisztázásukhoz ma sem igen jutottunk közelebb. Ahány nézőpont — annyiféle variáns született. Nemcsak a történelemszemlélet, azaz a világnézet, de a hely, az ország, ahonnan, s a pillanat, amikor szemlélet alá vonatott e térség történelme, megannyi koncepciót kelt életre. Közülük néhányról mindenképpen szólnunk kell Arató Endre könyve nyomán.

Körvonalait nézve már a múlt században kibontakozóban volt az a — más-más formában egészen Arnold J. Toynbee-ig újjá-újjáéledő — eredetét tekintve orosz szlavofil felfogás, amely Európát egy nyugati román-germán és egy keleti bizánci-szláv kultúrkörre tagolta. Döntően tehát kulturális-vallási elemek alapján osztotta ketté kontinensünket. E koncepciót történetibb alapokra helyezte a cseh Bidlo, aki a két háború között kifejtett felfogásában elfogadva a bizánci-szláv kelet-európaiság

gondolatát, annak két nagyobb történelmi szakaszáról beszélt. Az elsőben, amely 326-tól 1453-ig, Konstantinápoly elfoglalásáig tartott, a kelet-európai civilizáció kulturális és vallási központja Bizánc volt, a másodikban, 1917-ig ugyanezt a funkciót szerinte Oroszország, Moszkva töltötte be. Az egyik lengyel polgári felfogás földrajzilag ugyancsak szűkebb térre terjesztette ki a kelet-európaiság fogalmát. O. Halecki professor szerint ugyanis Kelet-Európához csupán a keleti szlávok és balti államok tartoztak (nem sorolta tehát ide a cseheket, magyarokat, délszlávokat stb.). Az így körülhatárolt Kelet-Európának azután a XII. századtól kezdődően két központja lett: Lengyelország és Oroszország.

Igen jellemzőnek érezzük a vonatkozó román elképzelést. Annál is inkább, mivel Arató Endre azt mint „polgári felfogást” aposztrofálja. Idézzük a szerzőt: „A román polgári felfogás... a nacionalista nézőpontnak megfelelően hangzott: a román központú Délkelet-Európa szerves része Erdély, amely a Kárpátokon túl fekvő központok felé gravitál, nyugati irányú kapcsolatai természetellenesek voltak. A dákoromán elmélettel szoros összefüggésben, ... Románia a Nyugat előretolt bástyája, amely a fejlettebb román kultúrát képviseli a kelet-európai népek, a szlávok és a magyarok között.”

A magyar polgári történetírás elképzelése higgadtságát és józanságát tekintve inkább a cseh és a lengyel felfogással rokonítható. A Baráth Tibor által kifejtett koncepció szerint Kelet-Európához csupán a két nagyhatalom: Német- és Oroszország között elhelyezkedő országok és népek sorolhatók. Ezek a kis népek a történelem során mindig e nagyhatalmak — korábban mások — kétoldalú nyomása alatt éltek és szenvedtek. A velük vívott küzdelmek során alakult ki a két védekező központ: „az egyik — írja Baráth nyomán Arató — a magyar medence, a másik a Visztula középső völgye”, azaz Magyar- és Lengyelország. A táj további jellegzetességei közé sorolta Baráth — s megállapításaival nemigen lehet nem egyetérteni — e társadalmak paraszti jellegét, az új korban a polgárság, de különösen is a nemzeti polgárság hiányát, ezzel összefüggésben azt, hogy nem jöttek létre nyugati típusú kereskedő-iparos városok, a város fő típusa itt a mezőváros volt.

Igaz, nem a történészek találmánya volt, így hát érthető, ha Arató Endre könyve velük nem foglalkozik, de éppen a magyar koncepciók sorában szólni kell századunk két, immáron világhírű zeneszerzőjének, Bartóknak és Kodálynak arról a sajátos intuíciójáról, amellyel a kelet-európaiságot felfedezték, amiből azután művészetüket tudatosan megalkották. Az alávett népek zenéjében felismerték a közös, az összekötő jegyeket, s a hangsúlyt szigorú következetességgel egy életem át erre helyezték. De ezt hirdette épp a nacionalizmusok elvadult kereszt- és zárótüzében a nyomukban felnövő másik nagy nemzedék, az ún. népi íróké, közöttük is első-sorban Németh László, Illyés Gyula és Veres Péter. A táj népeit ők tejtéstvéreknak hitték, megőrzött archaizmusukból okos társadalmi forradalmak után egy új görögség fénykorát vélték eljövendőnek.

A polgári történetírás koncepciói ugyan nem egyeznek, sokszor merőben ellentétesek, de valami — állapítja meg Arató — mégis összefűzi őket: az nevezetesen, hogy valamennyi a „felépítmény”, vagy annak egy-egy eleme alapján (kultúra, vallás, állam stb.) kísérli meg a kelet-európaiság történelmi tartalmait felmutatni s magát a tájegységet körülhatárolni. A marxista történetírás viszont a gazdasági-társadalmi fejlődés egyezőségét, rokon vonásait tartja meghatározónak. Ennek alapján sorol Arató Endre könyve a fogalom alá összesen 27 népet, akik Európának az Elbától és az Alpoktól keletre az Urálig elterülő térségein találtak otthon és hazát maguknak. Két alapvető dologra mutat rá, ami szerinte, főként a középkortól kezdve leginkább közös volt bennük, pontosabban: ami elválasztotta e térséget kontinensünk nyugati felétől: 1. a Nyugat-Európához viszonyított gazdasági-társadalmi elmaradás (a szerző ez esetben igen pontosan fogalmaz: nem elmaradottságot, csupán elmaradást mond, ti. a kettő nem ugyanaz); 2. „Kelet-Európában — írja — Nyugattól eltérően *nagy, soknemzetiségű államok* jöttek létre.”

Tulajdonképpen az utóbbiból fejlik könyvének egész tematikája, bár mintegy bevezető fejezetként s eléggé nagyvonalúan, de áttekintést nyújt azokról a gazda-

sági-társadalmi viszonyokról is, amelyek a XIX. század első felében e térség országait jellemezték. Tárgyszerűen, de nem egészen pontosan „Kelet-Európa története a 19. század első felében” címet viseli a könyv, holott abban a térség nemzeti mozgalmait, a polgári átalakulást közvetlenül megelőző forrongó időket és a lezáró fordulatot tárgyalja a szerző. Röviden szólva: a nacionalizmusok megszületését és kibontakozását, a polgári átalakulást. Ez a korszak viszont, amint a tárgyalásból és az előszóból azután világosan kitetszik, nem korlátozható a múlt század első felére: egyes népeknél (a fejlettebbek esetében) a folyamat jóval korábban megindult, másoknál viszont sokkal később ért véget. A könyv tehát valójában Kelet-Európát a polgári korszak hajnalán vizsgálja.

A szóban forgó időszakban a térség valamennyi, összesen 27 népe és népcsoportja (finnek, észtek, lettek stb. egészen a görögökig és grúzokig) négy nagyhatalom: az osztrák, porosz, török és az orosz birodalom keretében élt az alávetettség különböző szintjein. Az alávetettség fokának számos összetevője volt. Közöttük a történelmi előzmények, bizonyos feudális kiváltságok éppúgy szerepet játszottak, mint a birodalmat összetartó etnikum uralkodó osztályának sajátos (gazdasági-társadalmi) helyzete, az államot alkotó nép viszonylagos és abszolút számaránya és száma, a birodalmon belül kialakult erőviszonyok stb. Mindezeket mérlegelve, a remekül alkalmazott összehasonlító módszer segítségével állapítja meg végül is Arató Endre, hogy a nemzetiségi elnyomás legbrutálisabb módszereit az orosz uralkodó osztály, a legeredményesebbet a porosz, s a legliberálisabbat, következhetséggel a legeredménytelenebbet az osztrák, ezen belül is a sajátos helyzetű magyar uralkodó körök éledő nacionalizmusa alkalmazta.

A polgári átalakulás egyik alapvető kérdésévé itt szükségképpen tehát a nemzeti függetlenség, vagy egyfajta nemzetiségi autonómia kivívása lett. A polgári társadalmak születése gazdasági-társadalmi okok folytán egyébként is mindenütt szorosan és eltipphetetlenül összefonódott a nacionalizmussal, a független és egységes nemzetállam megteremtésének igényével és programjával. Sokkal inkább így kellett tehát lennie ennek ott, ahol az egyes népek, népcsoportok más, idegen nemzetek fősege, más ajkú uralkodó osztályok hatalma alatt éltek. Arató Endre könyvében így az adott időszakasz történeti lényegét igen pontosan ragadta meg, amikor a nemzeti mozgalmak vizsgálatát állította annak tengelyébe. (Látható persze az is, hogy a szerző ebben a témakörben forog a legotthonosabban, hiszen a kérdéskört hosszú évek óta kutatja.)

A nacionalizmusban azonban nemcsak az alávetett, de az uralmon levő népek progresszív vagy éppenséggel kevésbé haladó erőit is magával ragadta, pontosabban: mind az alávetett, mind az elnyomó népeknél tömöríteni tudta a legkülönbélebb világnézetű, más és más célokért sikraszálló rétegeket-csoportokat. Így állt elő, hogy a térségben mind nagyobb lendületet vett az alávetett népek függetlenségi és egyesülési küzdelme, az a törekvésük, hogy az egy nyelvűek önálló nemzetállamot hozzanak létre. Másfelől ugyanakkor fokozódott az alávetettségükre és beolvasztásukra törő birodalmak uralkodó köreinek rájuk nehezedő nyomása.

A nacionalizmusban a térség korabeli történetének valóban a lényege fedi fel magát. Ez a nacionalizmus azonban, számos vad kinövése ellenére is, progresszív volt, a feudalizmussal szemben a polgári átalakulás jegyében fogant, ugyanúgy, mint Európa bármely más térségén. Benne többek között az volt a sajátos kelet-európai — állapítja meg Arató Endre —, hogy a kibontakozó nemzeti mozgalom itt „nyelvi-kulturális síkon indult meg”. Ennek oka részint a viszonylagos gazdasági-társadalmi elmaradás, és ezen belül a gazdaságilag erős nemzeti polgárság hiánya; legfőképpen — minthogy ez nem utolsósorban oka volt az előbbinek — a nemzeti elnyomásnak az az egész rendszere, amelybe a polgári átalakulás történelmi erői elsősorban és szükségképpen beleütköztek. A gazdasági-társadalmi-politikai mozgalmakat itt tehát majd mindenütt a nyelvi-kulturális mozgalmak előzték meg, mintegy intonálták, valósággal inspirálták azokat. Így a nemzetivé válás és a polgári átalakulás, vagyis a korabeli társadalmi haladás megfogalmazói, programadói nem a politikusok, hanem az írók-költők és a tudósok lettek. Az író, tudós és a művész így és ekkor

kényszerült elkötelezni magát szinte egész Kelet-Európában a társadalmi haladással és nemzete sorsával. Amikor már, mintegy a második fokozatban, „megindultak a modern politikai küzdelmek — írja Arató Endre (vagyis a szót a „kivitelezők”, a politikusok vették át) —, a kultúra továbbra is a nemzeti ügy jelentős része maradt”. Innen ered tehát az a Nyugaton valóban kevésbé ismert sajátos kelet-európai „fátum”, hogy az igazi írástudók felelőssége itt mindig nagyobb, szavuk hatósugara időben és térben tágabb, értelme mélyebb volt, kellett hogy az legyen.

Nem valamely magyar specialitás hát ez, ahogyan azt sokan és oly sokszor tudni vélik. A sajátosan magyar, mondhatnánk: végzettszerű az, hogy épp a múlt század eleje, a kelet-európai nacionalizmusok megszületése óta nálunk a társadalmi haladást és a nemzet sorsát együtt és őszintén vállalókra kettős nyomás nehezedett. Mint ahogy kettős nyomás alatt bontakozott ki — és roppant végül össze — a függetlenségre és polgári, sőt proletár rendre törő magyar nemzetállam is. Amikor jogosan követelte — épp a polgári átalakulás érdekében is — önmagának a nemzeti függetlenséget a Habsburg-osztrák monarchiával szemben, ugyanakkor vele megegyező eszmék és jogok nevében követelték tőle az országa területén élő nemzetiségek ugyanazokat. A reformkor, majd a forradalom és szabadságharc legjobbjai, a józanul és felelősen gondolkodók már ekkor szorongva gondolhattak, és gondoltak is arra, hogy a kettős terhelés rettenetes nyomása alatt, nem valamely fegyverekkel összetákolt birodalom, mint az osztrákoké vagy a törököké, de az ország hullhat szét szinte darabjaira. Főlrémlett hát előttük az, ami néhány évtizeddel később ugyan, de végül is bekövetkezett. De hát más dolog valaminek a kikerülhetetlen és megváltozhatatlan bekövetkezését tudomásul venni, és megint más a reánk bízott javakról gyávaságból, nagyvonalúságból, bárgyú altruizmusból vagy álhumanizmusból önként lemondani. Tulajdonképpen e térségben két birodalom hullott szét: az osztrák és a török. Mindkét birodalom fegyveresen meghódított vagy, mint itt-ott Ausztria, házasodás útján szerzett, de mindenképpen idegen, hozzá sem etnikailag, sem történelmileg nem tartozó területeket adott fel. A reformkor, majd 1848—49 magyar vezérkarának azonban, az egyetlen Horvát-Szlavonország kivételével, amelynek speciális jogait nem is igen vitatták, olyan országtestek leválásához kellett volna így vagy úgy hozzájárulnia, amely következményeit tekintve felért az öncsonkítással, morálisan az önfeladással. Hiszen az a történelmi Magyarország, amelynek egységéért és függetlenségéért a radikális baloldaltól a liberális jobboldalig mindenki egyként szállt síkra, nem a történelem során összerabolt, fegyverrel hódított területegységekből fércelődött állammá a magyar királyság égiske alatt. Éppen ellenkezőleg, nemzetiségivé a honfoglalást követő évszázadok, legfőképpen pedig a rettenetes török pusztítások nyomán vált.

Vajon ilyen önfeladó lépésre elszánhatták-e valaha és valahol is magukat a változásokra és változtatásokra készülő, hazájuk s nemzetük sorsáért valamilyen módon felelős osztályok, s azoknak legjavát alkotó politikusok és gondolkodók? Különösen vonatkoztatható mindez a magyarországi 1848—49-re. Máshol, más összefüggésben egyszer már feltettem a kérdést: az 1918—19-es magyar forradalmakat nem számítva, volt-e csak egyetlenegy olyan forradalma is az újkori emberiségnek, amelyben a haladásért küzdő osztályok — polgárok vagy proletárok —, amíg a forradalom ügye kockán forgott, önszántukból utat nyitottak volna bármiféle szeparatista törekvések előtt? Nem, a forradalmak erre az öngyilkos engedményre soha és semmikor nem voltak hajlandók.

És még valamit. A Rajnától és svájci Alpoktól keletre és délre Európa valamennyi népe és népcsoportja, akár alávetett volt, akár szabad, nemcsak az egy-, de még a hasonnyelvűek is mind-mind, a polgári fejlődésből eredően szükségképpen egyesülni, egységes nemzetet és nemzetállamot alkotni keltek fel. Vagy ha ehhez nem volt elegendő erejük, akkor csak a szavukat emelték ugyanazért. Folyik a küzdelem a német és olasz egységért, a három részre darabolt Lengyelország, a két különálló román fejedelemség egyesüléséért; a csehek a szlovákokkal, a szerbek a horvátokkal és szlovénekkal, valamennyi görög a görögséggel akar és készül közös

államot alkotni. És akkor éppen a magyar progresszióknak kellett volna ezzel homlokegyenest ellenkező programot a zászlójára írnia, az ország egyesítése és egységesítése helyett annak széttagolását és feldarabolását — azt tehát, amit addig Bécs követett — hirdetni és vallania?

Hogy a történelem most működésbe lépett erői merre hajtják-sodorják majd a népek és nemzetek közösségét, egyébként sem csak a színre lépők szubjektív szándékától függött. Pedig hányszor érte és éri vád — bentről és kintől is — épp a magyar középnemesség ún. korlátolt nacionalizmusát, amely, úgymond, valósággal kihívta, előidézte az ország területén élő nemzetiségek ellenünk való fordulását. Félreértés ne essék: nem a kiegyezés utáni, hanem 1849 augusztusa előtti összeütközésekről beszélnek. Bűnösnek mondható-e tehát a magyar nacionalizmus és annak akkori képviselői? Bűnös vagy bűntelen? — ezek nem történelmi kategóriák. Viszont a felelősség fogalma nem ismeretlen a történettudományban sem. Ide is vág Arató Endrének egyik igen fontos megállapítása, ezért is kell hosszabban idéznünk: „A polgári történetírás (általában) a nemzeti ellentétek kibontakozásában — írja — a külső (nemcsak szellemi) indítékoknak jelentős szerepet tulajdonított. Így általánossá vált az a nézet, hogy a nemzeti elnyomás váltotta ki a nemzeti mozgalmakat. E felfogásban is kétségtelenül van bizonyos igazság, az elnyomó intézkedések vitán felül hatottak a nemzeti törekvésekre, persze csak a már megindult mozgalmak befolyásáról lehetett szó. S hogy nem a politikai akció váltotta ki az elnyomott kelet-európai népek reakcióját, azt jól mutatja a gazdasági-társadalmi fejlődéssel összhangban kibontakozott nyelvi-kulturális mozgalom.”

A baj azonban ott kezdődik, hogy e fontos megállapításhoz maga a szerző sem igen tartja magát. Mert — szó szerint — néhány lappal később, és azután még hosszú oldalakon át, különös és igen gondos részletességgel tárgyalja épp a magyar köznemesség azon reformkori, majd 1848-as intézkedéseit, amelyekkel szabályszerűen kihívta a nemzetiségek ellenállását. Így lesz hát sajnálatos módon számos esetben még Arató Endre könyvében is — talán mintegy a belénk idegződött reflexszek eredményeként — ama „bizonyos” igazságból, ha rólunk, magyarokról van szó, „abzolút” igazság.

Vitathatatlan, hogy a kiegyezés után foganatosított magyar intézkedések itt a Kárpát-medencében már merőben más megítélés alá vonhatók. Még akkor is, ha a neki-nekibuzduló magyarosítás — a városokat és a zsidóságot nem számítva — számbelileg szinte semmiféle eredményt nem hozott. Az eredménytelenség azonban soha és most sem adhat feloldást a szándék erőszakos, alattomos és retrográd volta alól, mint ahogy a nemes ügyek értékét sem fokozhatja le, semmisítheti meg elbukásuk.

A távlatokból ítélő utókor szemében különösen nem. A tényeket pedig mindig tüzetes gonddal és a haladás szempontjából elemző és mérlegelő marxista történet-szemléletben egyáltalán nem. Nem dicsekvésből, de óhatatlanul ide kívánczik annak a pusztá ténynek a regisztrálása, hogy a magyar marxista történetírás az utóbbi 20-25 évben cikkeknek, tanulmányoknak, könyveknek és forráskiadványoknak tömegét hozta napvilágra elnyomó nemzetiségi politikánknak arról az ötven esztendőjéről, amelyben a monarchiához láncoltan vagy láncolódva éltünk mi is. De nemcsak erről. Könyvek, tanulmányok, forráskiadványok, regények és filmek jelentek meg, készültek arról a másik 4-5 esztendőről is, amikor a lángba borult Európa rettenetes fényében újra csendőrtollak cicáztak a történelmi Magyarország bizonyos részein. Bátor kezdeményezések vannak ugyan másutt is. Így elsősorban a román Titus Popovici s a szlovák Jurij Zvara írásaira gondolunk. Mégis nagyon lehangoló, hogy arról a másik, a mi 50 esztendőnkre rákövetkező s napjainkig tartó 50 esztendőről ott, azokban az országokban, ahol — többek között — az önhibájukon kívül odakerült magyar anyanyelvű lakossággal szemben alkalmaztak, időnként és helyenként, globálisan vagy részlegesen, de semmiképpen sem kevésbé szügyenteljes diszkriminációkat, tized annyi munka sem jelent meg, mint nálunk. Megismételjük: együttvéve tized annyi munka sem.

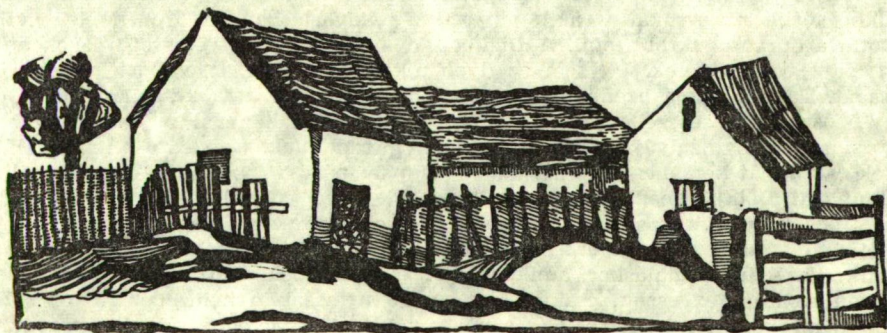
Mostanság újra egyre többet hallunk, olvasunk Kelet-Európáról. Furcsa módon azonban mintha csak a megszólni tudók száma szaporodnék, tehát a becsmérlőké. Kelet-Európa? Hiszen az maga a tömény nyomorúság! Persze csak a múltját illetően. Szedett-vedett városok, málló vakolat, földbe roppant vaksi parasztházak, de földhöz tapadt a szellem világa is. Penész- és nyomorúságszagot áraszt minden; önkény és durvaság mindenütt. Mokánybercik tanyája volt mindig is e táj; kacagányos magyarkodás, lengyelkedés, cseheskedés, horvátkodás, szerbeskedés, románkodás — ez ment itt nemzedékről nemzedékre. Még az a szerencse, hogy voltak azért itt is bolygó magányosok, akik nagy-nagy áldozatok árán, a meg nem értés fagyos légkörével viaskodva, ideloptak valamit az európaiságból, a nyugati szellem csillogásából — hajtogatják igen-igen egyoldalúan.

Hát csakugyan ez volt a világ vagy akár csak Európa legsötétebb, legnyomorúságosabb tájéka? Valóban csak hetvenkedők, kacagányos mokánybercik éltek volna itt? Hát csakugyan itt követték volna el a világtörténelem legtöbb gonosztettét? Itt tomboltak volna leginkább a szűkkeblű nacionalizmusok? Sőt, szinte csak itt?

Bár közben-közben vitakoztunk Arató Endrével, mégis jó érzéssel, nagy megnyugvással tehetjük le könyvét. Már csak amiatt is, mert zaklató kérdéseinkre higadt, mértéktartó válaszokat adott. Láttuk, hogy ő is összehasonlít, hiszen munkájának ez az alapvető módszere. De nemcsak a Nyugattal! Nem úgy tehát, ahogyan ezt máskor is tették már, s teszik mások ma is.

Nem tagadható, hogy a nyárspolgár egyoldalú háborgásaihoz is produkált egyet-mást a térség történelme. Legfeljebb csak vigaszul szolgálhatna, hogy a történelmet másutt sem angyalok csinálták. Ennél azonban sokkal fontosabb az, s ez Arató könyvéből is igen meggyőzően sugárzik, hogy Kelet-Európa ugyanakkor, épp sajátos helyzete folytán, olyan elszánt, hősi, mert az egyes népek önerejét többszörösen felülmúló, tehát fölemelő küzdelmeknek is színtere volt, amilyenekkel a világnak kevés más szöglete büszkélkedhet. S a küzdelmek hevében-tüzében, szellemi és anyagi síkon egyaránt, olyan maradandó eredmények is születtek, amelyek nélkül az európai, így az emberi civilizáció és kultúra nemcsak szegényebb, de egyenesen félkarú lenne.

Az előttünk fekvő könyv is bizonyítja: történelmi s mai hazánk, tágabban és visszavonhatatlanul ez a Kelet-Európa. S a fogalom itt nem szül szorongást és nem kelt szégyenérzetet. Ahogyan ezt nem minden célzás nélkül, már-már leplezetlenül mind sűrűbben ránk szeretnék kényszeríteni. Ellenkezőleg: méltóságot ad. Büszkeséget, ha úgy tetszik.

Illyés Gyula: Bál a pusztán – Bölcsek a fán

„Rengeteg az olyan író — magam is ezekhez tartozom —, akik haláluk napjáig elsősorban is saját okulásukra írnak” — lassan húsz éve már, hogy a nép nyelvéről, a nép színházáról szólván Illyés Gyula papírra vetette ezeket a sorokat. Azóta — szerencsénkre — gyakran támadt kedve okulásra: most is asztalunkon legújabb drámakötete, benne egy hősi komédia, a *Bál a pusztán* és egy tragédia, tréfában elbeszélve, a *Bölcsek a fán*. Ám — kedv az okulásra? Igen, az illyési recept szerint. A pesszimizmus mérge ellen. A lustaság, a gondolat restsége ellen. Az alkotó megújulásáért. A célért, amiért a mű születik. Azokért, akiknek a művet szánja. Okulás tehát — értünk. Ügyelve arra, hogy a szerző olvasóinak, „hozzátartozóinak nemcsak jövőt, hanem még múltat is gyártson”. Pótolja, amit csak a művészet tud pótolni, az élet sohasem.

E múltgyártó szenvedély és okuló szándék szülötte a *Bál a pusztán* is. Ezé volt már a több mint öt évvel ezelőtti keletkezett zenés kópé-játék, a *Bolhabál* is. Ennek világrajöttében erősebb volt még a vágy: meglepni „népünket visszamenőleg olyasmivel, amitől elütötte a mostoha sors”. A kópé-játék így tudta ősenek, példájának a francia Pathelin Prókátort, s így akart példája lenni, ösztönzője — hátha nem késő! — a magyar farce-nak. A *Bolhabál* lett is: a hagyományteremtés példája és ösztönzője: a szerzőnek magának, Illyés Gyulának. Hogy „tökéletesítse” a darabot. Javítsa? Nem. „Teljességgel” átírja. Legyen a *Bolhabál*-ból egy új munka. Új címmel, természetesen.

Mi adja mármost a *Bál a pusztán* újszerűségét? A téma semmi esetre sem. Az ugyanaz, mint az őséé: a puszták népe, a summások serege hogy fog össze, s hogy arat végül győzelmet az urak ellen. Alapvetően az írói szemlélet sem változott, noha apróbb részletekben van eltérés a kópé-játékhoz képest. Ott az úri társaságot, hogy teljes legyen a leleplezés, faragatlannak is mutatta. Olyannak, akik a kézfejükbe törlik az orrukat, s akik alpáriak az udvarlásban. Itt éppen elegendőnek tartotta a durvaságukról szólni. A Diákot sem ülteti külön a vér szerinti rokonaitól, kártyáztatja őt is velük. Úgysem az ilyen alkalmak mérik az emberségét és a bátorságát. Tanulnivalója azonban lesz még bőven. Őt, aki arra készült, „hogy Dózsa vagy Husz János seregében vagy Bolíviában kaszával, kapával menjek a tűzbe... a sors a bolhák máglyájára” fekteti. A kis forradalmak, a jelentéktelennek látszó tettek taktikáját kell megtanulnia. Hiába vágya másra: „ez van és ez a — nehéz!” A *Bolhabál* Diákját még nem nyugtalanították ilyen gondolatok. Ott a summások között is teljesebb volt az egyetértés. Most sincs széthúzás a legfontosabban: a becsületmentésben, a szerelmi erőszakoskodók ellen vívott harcban. Az ellentét másutt jelentkezik. A helyfoglaláskor, amikor az idősebbek cipekednek, a fiataloknak pedig egyében sem jár az eszük, csak a táncon. De nemcsak a nemzedékek kapcsolatát szemléli másképp Illyés. A férfi és a nő kapcsolatát is. Jelentőségüket, szerepüket a szerelemben, a munkában, az embert próbáló feladatok végzése közben. A *Bál a pusztán* Kari—Jolán szerelme kevésbé madárhangos már, a fiú sokáig nem mutatja

magát, nem próbál mindenáron közel férkőzni a lányhoz, mint aki nem akarja azonnal fölfedni céljait. Szerelmük így is tiszta szerelem, de mégsem az a perzselő, mégsem az a szárnyaló, mint a kópé-játékban volt.

A szerelemben és a házasságban a nő még kiszolgáltatott a társának. Nem így a munkában, különösen pedig az igazi feladatok során! A női leleményt megannyi férfi-erő sem pótolhatja. Többet ér Terus eszessége, ötletessége, mint a Diák és a Bandagazda minden elméleti tudása, eltökéltsége és ereje együttvéve. Mert hiába, hogy a Diák öntudatos, művelt, hiába, hogy nemcsak a dac, az elkeseredés mozgatja — az unokatestvére társasága ellen ez mind kevés. Szép szóval lehetetlen azokat meggyőzni. Mászt tanítottak nekik az Akadémián. Azt, hogy ősi joguk van a szegények szerelmére. És nem szerelheti le őket az erőszak sem. Arra még nagyobb erőszakkal válaszolnak. Ilyen helyzetekben csak a nők furfangja segíthet. Terusnak, a nőnek azonban nemcsak a szembenállók, a Segéd tiszték ellenállásával kell számolnia. A társai, a vele egyet akarók, s még szerelmese, a Bandagazda értetlenségével is. Így lesz a hősi küzdelem vezére Terus. Viszi győzelemre a puszták népét. Megsemmisíti a Segéd tisztéket, megcsúfolja aljas vágyaikat. Hogy becsület-, tisztaságmentő álmai beteljesüljenek. De nemcsak azok. Önmaga szerelmi vágyai is. Mert ez a Terus saját maga formálásában, élete alakításában is tudatos ember. Mintegy elszökik a banda után, csakhogy a gazdával együtt lehessen, csakhogy mindketten le tudják magukban győzni a szemérmet, a tartózkodást. Nem azért kell küzdenie, hogy rádöbentse „Paja bácsit” arra, hogy szereti. Nem kell a Bandagazda szeméről a hályogot tépnie — szerelmük elismertetése lesz most már az igazi tét. Illyés ezáltal is megemelte mintegy ezt a szerelmet. És szépítette azáltal is, hogy a kéjszívű urakat nem szerelmi légyotton leplezteti le, hogy nem teszi e találkák főszereplőjévé Terust. A summások igazi vezérének még jelképesen sem kell befekítenie magát. Az erőszakoskodók veresége pedig mindennél megsemmisítőbb lesz: nemcsak Terus előtt, hanem az egész summásbanda előtt járják el vitustáncukat, mutatják meztelenül testi-lelki valójukat.

A légyottn elhagyása dramaturgia szempontból is csak előnyére vált a darabnak. Feszesebbé, tömörebbé tette. Drámaibbá egyben. Ahol tétje van minden játékos pillanatnak is. Hogy így legyen igazi tétje a végső táncnak, megsemmisülésnek. A summások diadalmas győzelmének. És ekkora diadal láttán a Diák is okkal lehet diadalmas. Szavalhat arról, hogy a huszadik század az értelem és a jogok százada lesz. Szavalhat a hitről, míg félbe nem szakítja áradozását Ábri, a talpraesett székely legény, a *Bál a pusztán* új szereplője: „Kisüle a lángos”. Az írói hitetlenségre volna ez példa? Nem. A józan gondolkodásra. „A gyomor alattuk a földszint” — mondja *A tű foka* egyik szereplője, Karacs, a szegényemberekről. „Mert akárhogy is háborog a lélek, a döntő az, amikor a gyomor háborog.” Karacs igazságát mondja tehát tovább Ábri.

Ahogy a másik drámában, a *Bölcsek a fán* címűben is mintha ott élne az író szándéka: megmérni ennek az 1944-ben keletkezett drámai példázatnak az igazságait. Mérlegre tenni: mit változott a világ, s mit benne a szerző. Rakni az egyik serpenyőbe Camus és Heidegger, Sartre és Beckett „igazságait” az elidegenedésről, a magányról, aunalomról s általában az életről, amely csak a kukában elviselhető, melléjük téve a mi fiataljaink életuntságát, lomosságát. S rakni a másik serpenyőbe a közel harminc évvel ezelőtti illyési igazságok közül, ha csak kettőt is. Az egyiket, az alapvető igazságot, hogy „ha a munkát senki sem kötné össze az orrvérzéssel, a gyásszal; ha mindenki csak olyan munkát vállalna, amiben kedvét leli”, akkor a „maga kontójára mindenki rögtön elkezdhetné a szabadságharcot” a lélek felszabadításáért. Az értelmes életért. A másik igazság annak idején a „sok alkalomra váró rossz tudós, elvetélt pap, kelekótya adminisztrátor” társaságáról fogalmazódott: „Mert dicséri bár rogyásig a munkást, / egyet utál csak: a kétkezi munkást, / az büdös neki, akár a paraszt-.”

A *Bölcsek a fán* mérlegén a nyelv a harminc évvel ezelőtti illyési igazságok felé billen. „Meghoz ez végül mindent” — mondja egy szerszámról Maia, a női főhős. Azaz vége minden életidegenségnek, minden nyavalygásnak, ha „egy kis valóság,

tapintható” kerül az ember kezébe. De nemcsak a munkáról mondottakat tudja igaznak ma is a szerző. Annak tudja a kétkezi munkás és a „szellemi munkás” kapcsolatáról idézettek is. Véleménye ma sem más, mint volt 1944-ben. Bizonyítéka ennek, hogy a dráma az Elnököt, a falu vezetőjét semmibe veszi, mint embert is és mint munkást is. „Romboló naplopó”-nak nevezi, azt tanácsolja neki, a „tudatos, becsületes semmittevő” Androsz szavaival, hogy „maradjon veszteg”, akkor tán több hasznot nyújthat. S hogy ez nem csupán az ifjú tanácsa, hanem a drámaíró Illyés is — a gondolkodó ugyanakkor —, arról egy szerzői utasítás tanúskodik: „Jön s fogna valamit az Elnök is, de tevékenysége — mint mindig — most is csak mások akadályozása.” A drámában ugyan semmi jel arra, hogy a szerző véleménye általában is ez lenne a vezetőkről, szervezőkről, mindazokról, akik nem fizikai munkát végeznek. Igaz, azt sem mutatja semmi, hogy csak erről a korruptról, a maga érdekeit néző, tehetetlen és álszent Elnökről vélekedne így, s becsületesebb, népközeli kollégáiról másképp. Erdemes elgondolkodni azon, hogy Illyés még mindig ennyire áthidalhatatlannak látja a kétkezieket és a szellemiek közötti szakadékot. Mi lehet ennek az oka? Mi annak, hogy a szerző nem okult az elmúlt harminc év alatt? Nem okulhatott?

A „tragédia, tréfában elbeszélve” eszméinek középpontjában ez, az unalom, csömör és a munka, valamint a kétkezi és a szellemi munka viszonyáról, ellentétéről folytatott vita áll. S a mű két főhőse — a Mérnök, Elektronosz Haladikon és a Tanár, Themisztoklész Maradikon — folytonos vitájával csak kiegészítője, árnyalója ennek az alapeszmének. Az ő eszmecseréjük, noha alapigazságokat mondanak ki a haladás és maradás, a technikai fejlődés és a hagyományörzés kérdéseiről, még elodázható. Nem így az előbbi vita, amelyben sürget az idő, kimondani a döntő szót. Haladikont és Maradikont még föl lehet zavarni a fára, hogy ott egymásra utalva, a föld vonzásában vívják meg egymással a csatát. Önmaguk hasznára is, önmaguk okulására is. Hogy kihúzzák magukból és egymásból a fanatizmus fullánkjit. A fanatizmusét, amellyel semmilyen ügyet sem lehet jól szolgálni. Mert a „gondolat kordába nem fogott szenvedélye” állandó ellenőrzést kíván: mikor fordul a még oly lángoló, még oly odaadó fanatikus emberszeretet is — az ember ellen. Erre az ellenőrző szerepre csak egy nő lehet alkalmas — mondja a *Bölcsek a fán* Illyése. A nő alkalmas valóságközelisége, furfangja és áldozatvállaló hajlama révén. A viszályok elcsitításában, a bölcsek fára küldésében emiatt lesz jelentős szerepe Mellonie-nak, aki a legnagyobb dolgára is képes: feláldozni magát, szerelmét az igazságért.

Persze a szerző nem tréfában beszél el a tragédiát, ha komolyan gondolja ezt az önfeláldozást. Illyés végül is nem kényszeríti mártírsorsra a nőt. Ám arra sem, hogy túlságosan vidáman vegyen részt a tréfákban. Ha félreértések, nevetésre alkalmas adó helyzetek részese lesz, az szinte akarata ellenére történik. Vele kapcsolatban az író a humornak legfeljebb azzal a lehetőségével él, hogy másról beszélgeti, mint amit a társai várnak, gondolnak. De ilyenkor is mindig Mellonie beszél a valódiról. Az Elnök, valamint a Tanár és a Mérnök viszont nem egy félreértés szereplője. Hogy a néző az ő rovásukra kacag. Derül a biflázó vezetőn, derül azon, hogy a két vetélytárs idegen szavakkal tűzdeli tele a beszédét, míg el nem jutnak a tökéletesen lefordíthatatlan nyelvig: a kutyaugatásig. Nem is a helyzet- vagy a jellemkomikum, nem is a nyelvi komikum a fontos azonban, a szerző szándéka szerint, hanem hogy „jobb részünket vihetjük diadalra”.

Ha a *Bál a pusztán* esetében inkább a múltgyártó szenvedély volt a meghatározó, akkor a *Bölcsek a fán* írásakor főként az okuló szándék. Ha amaz inkább hagyományteremtő, emez hagyománybontó szándékozott lenni. Mintha a XVII. századi iskoladrámákat akarná életre hívni Illyés. Felhíva a figyelmünket: lehet a mának szólni úgy is, ha vállalja a szerző az egykor virágzó drámák hagyományát, ha nem akar mindenáron modernkedő lenni. Vállalja a hagyományt, annak minden dramaturgiai, esztétikai sajátosságával együtt. Azzal például, hogy közhelyeket fogalmaz újra, hogy nem eleven, hús-vér alakokat szerepeltet, hanem egy-egy eszme szócsöveit. Nem az egyénit hangoztatja, hanem az általános emberit. A klasszicizmus, az iskoladrámák poétikájának szellemében. Az iskoladráma persze csak fikció. Mint

ahogy az is, hogy a szereplők a Krisztus előtti IV. századot idézik. Pedig a zetos, beates mának kellett volna inkább fikciónak lennie, s nem a görögségnek, nem Lorántffy Zsuzsanna korának. Ezáltal kapott volna igazán értelmet a tények és igazságok hármasság megvilágítása. Úgy beszélni 1653-ban a görögségről, hogy a máról, 1972-ről is szólni — így lett volna funkciója a fikciónak. Lett volna diákosabb a játék a játékban.

Tudjuk, a tökéletességet kérjük számon. De attól a szerzőtől, aki különös örömet leli művei javításában, átírásában. Okulásában; a mi állandó okulásunkért, folytonos önvizsgálatunkért is dolgozván. (*Szépirodalmi*, 1972.)

MÁRKUS BÉLA

Széljegyzetek Végh Antal szociográfiai kötetéhez

Habent sua fata libelli — mondja a régi latin közmondás. De hogy egy könyv sajátos sorsát születése előtt megélheti, arra a rómaiak idején és azóta sem sok példa akad a könyvek történetében.

Végh Antal szociográfiai írásaival kapcsolatban az irodalmi, sőt nem kis mértékben a politikai életben is annyi és olyan végletes — ellentétes kérdés vetődött fel, hogy az így támadt feszültséget és izgalmat már a könyv megjelenése sem tudta tovább fokozni. Sokan egyenesen belefáradtak a hosszan tartó várakozásba is, a „megjelenik, nem jelenik meg” évekig húzódó, s mindenki által sejtetten nem csak nyomdai kapacitással összefüggő dilemmájába. Mondhatnánk azt is, Végh Antal könyve — megjelenése előtt — mindazt a sokrétű és bonyolult vitaproblémát a gyakorlatban vetette fel, ami a szociográfiai sorozat tervezése, szervezése során, egyáltalán a szociográfiával, mint sajátos írói műfajjal kapcsolatban az 50-es és 60-as években izgatta szellemi életünket. Ebben az összefüggésben és vonatkozásban Végh Antal kötete a sorozat történetében és megjelent darabjai között egyedül áll. És ez már önmagában, érdemnek sem jelentéktelen.

A kötet ismertetése, elemzése, méltatása más feladatot jelent annak, aki a tájjal, tehát a kötet tárgyával, a Nyírrrel és Erdőháttal — s így az íróval — nem pusztán irodalmi és teoretikus síkon van kapcsolatban, annak, aki a könyv valóságának közegében élte át a mű születését, az írások egyikének-másikának, így a penészleki tudósításnak közvetlen, helyi reakcióit. Ettől az élményétől alig tud s nem is akar egészen eltekinteni. Hiszen valóságos drámát élhetett át, aminek csak egy részét, bizonyos összefüggéseit volt képes Darvas József színműve vagy a Kortársban megjelent vitáirása érzékeltetni.

Szabolcs és Szatmár megye sajátos helyzetben van az országban gazdaságilag, szociálisan, de kulturálisan és a szellemi élet vonatkozásában ma is, ez kétségtelen. Ennek a hátrányos helyzetnek vannak történeti, sőt természeti meghatározói, de már nehezen lehet a mai helyzetért csak a mostoha természetet vagy a kegyetlen történelmet magyarázatul, mentségül felhozni. Az általános és viszonylagos elmaradottságot nem Végh Antal fedezte fel, nem ő tudósította róla az ország közvéleményét. Ha most egyébre nem utalunk is, érdemes emlékeztetni arra, hogy Mocsár Gábor kitűnő, gondos és figyelmeztető írásában mutatta meg, miben első és mi mindenben utolsó ez a megye, hogy Váci Mihály is vitába szállott Mesterházi Lajos idillikus tudósításaival e tájról, s hogy H. Barta Lajos az általános elmaradottság emberimorális vetületét jól sikerült drámában vitte a közönség elé — többek között a nyíregyházi színházban —, nem szelídebb és ártatlanabb viszonylatot mutatva fel a megyeszékhely életéből, mint amilyen Végh Antal tollára kíváncskozott Penészlekről. Mégsem támasztott egyik írás sem irodalmi-politikai vitát, konfliktust.

Ezt lehet magyarázni azzal, hogy a penészleki írás robbantotta a korábban már gyülekező feszültséget. Lehet ebben valami igazság. Utalhatnánk Végh Antal tartásának-írásának „modorára”, bizonyos értelemben „provokatív” hangvételére, ami szintén igaz lehet, de mégsem ez a fő ok. Sokkal inkább és elsősorban az, hogy Végh a helyzet elemzések nem a természeti és történelmi körülményekre hárította a fő felelősséget, nem ezekre a körülményekre helyezte hangsúlyt, hanem a mára, a mai lehetőségek-adottságok állanak szemben nála a valósággal. Ez az arányeltolódás kelthette — teljes joggal — azt az érzést, vajon jól gazdálkodtunk-e az adott gazdasági-politikai lehetőségekkel mindannyian, akikre ilyen vagy olyan mértékben akár Penészlek, akár Mátészalka vagy egy itteni kórház, főiskola gondjai tartoztak? Főként ezért találkozott nagyobb érzékenységgel Végh Antal penészleki riportja, mint az előző írások bármelyike. Nem a valóság, hanem bizonyos fajta szemlélet és bizonyos típusú vezetői presztízs perelt Végh Antal írásával.

Író tollára való az a feszült állapot, ami Végh Antal eme emlékezetes írása után kialakult megyeszerte a gondolkodó, politizáló, s irodalmi érdeklődésű közvéleményben. Fájdalmas volt látni és tudni, hogyan „gyúrják” a közvéleményt némely magánszorgalmúak a penészleki riport után, hogy az irodalom, de főként Végh ilyen ügyekben nem illetékes, hogyan figyeltették azokat, akik arra a merészségre vették, hogy Darvas darabjának miskolci bemutatójára elmenjenek, s hogyan próbálták a békéltetési szándékkal Nyíregyházára utazott Darvas József ellen nyilatkozatokat gyűjteni a színházban tartott előadása után.

Egy hivatalosnak minősített konzervatív, az egyszerű állampolgári jogot — a köz dolgaiba való beleszólási jogát és lehetőségét —, az irodalom lehetőségét és szerepét félreértő kisebbségi vélemény vált uralkodóvá. Nem termelt sok babér azok számára, akik azzal nem értettek egyet, s gondolataikat meg is próbálták fogalmazni.

Sokszor úgy tűnt, nem is a magyar társadalom szocialista közösségében él itt az ember, hanem valami külön provinciában, ahol mások a mértékek, más az irodalmi értékrend, ahová valami külön szellemi útlevél érvényes.

De arra sem felesleges talán emlékeztetni — mert nem magunk számára mentésért keresve tesszük —, hogy Végh riportjai másutt is, Budapesten is, a Kőbányai úton is és egyik minisztériumban is erőteljesen „felborzolták a kedélyeket”. Aztán arra sem, hogy pl. Zám Tibor egyik-másik írása sem kapott kedvezőbb fogadtatást az ország egy másik vidékén.

Mindezeket azért szükséges még most is, utólag emlékezetünkbe idézni, mert tanulságuk aktuális, időszerű, nem csak irodalmi, hanem egész társadalmi, közéleti szempontból. Nekünk, az Erdőháton, Nyíren is őszintén szembe kell néznünk szellemi-közéleti-politikai légkörünk jelenlegi helyzetével, s ebben a vonatkozásban is be kell hoznunk a „viszonylagos lemaradást”.

*

Visszatérve Végh Antal kötetéhez, valóban szóvá lehetne tenni stílusának bizonyos nyersségét, a helyzetek kihegyezését, s személyekkel kapcsolatban is túlzásokra hajlamos ítélezését. Ezt azonban politikai — szemléleti hibává felnagyítani csakis rosszindulattal lehet. Váci Mihály már igazán nagy szelídséggel és szeretettel írt mindig szülőföldjéről, szőke Nyíregyházájáról. Szerették is, errefelé is — mint szerte az országban — nagyon. Mindjárt megrendült azonban a bizalom vele szemben is, amikor megjelent *Egyszer volt* című kis elbeszélése, amelyet egyesek itt is magukra vettek. Ekkor már Váci Mihály is „gyanús” kezdett lenni. Vácinnál sem, Végh Antalnál sem a modorról volt, van tehát szó. Nagyon is a lényegről: kétfajta szemlélet ütközéséről.

Mit lehet mondani Végh Antal írásairól, s a többnyire korábbiól is ismert írások kötetbe illesztett változatáról? Hogyan viszonylanak ezek az író eddigi teljesítményéhez, egyéb írásaihoz, a sorozat eddig megjelent kötetéhez s végül az Erdőhát és Nyír valóságvilágához?

Már jeleztük, de megismételjük, a kötetbe gyűjtés az eredeti írások erejét nem növelte, nem tudta fokozni azt a hatást, amelyet némelyik annak idején keltett-kavart. Még a penészleki írás is szelídült a többiek közé keveredve. Mintha a bevezető is bizonyos egyensúlyteremtő szándékkal készült volna. A megye szatmári, erdőháti részéről készült írások meg már-már elűntek az előzőektől, mert itt az író a nagyon is emberi, személyes kötődés egyenesen líraivá emeli — lágyítja. Mégis, a kötet egésze jó kordokumentum, a közelmúlt értékes krónikája.

Végh Antal eddigi írói pályájával és teljesítményével kapcsolatban mindenki megállapította már, hogy ő elsősorban éles szemű megfigyelő, s igazi műfaja a riport-szociográfia. Már első kötetének is valóságanyaga volt a megkapó, s novelláinak többsége is valójában szociográfiai jellegű, ritkán emelkedik és érik élményanyaga igazi novellává. Az emberi és társadalmi konfliktusok iránt érzékeny író, aki a drámai situációkat hamar észreveszi, s egy-két mondattal kitűnően exponálja is; regényszerkesztésben és drámaépítésben, jellemábrázolásban eddig inkább csak készülődik az érettebb művészi teljesítményre. Mintha valami sürgetné is az író, mintha nem érne rá érlelni élményanyagát, mintha sietős lenne számára az írás, amivel alkotásainak művészi kristályosodását saját maga is akadályozná.

Bizonyára része van ebben annak is, hogy Végh Antal számára az írói hivatás, az írás azonosul a társadalmi-közéleti cselekvéssel és a közvetlen segíteni akarás, a jobb irányába serkentés szándékával. És ez rendjén is van. Mégis, van lehetősége a szociográfia műfaján belül is további elmélyülésre, részint az illyési magasságok, részint az Erdei-féle mélységek felé.

Még azt is szóvá lehetne tenni, hogy néha Végh Antal a helyzetek túlpontírozásával aránytalanul és feleslegesen megemeli írásainak természetes írói, művészi, gondolati hatását. Az írásainak valóságközegét ismerő olvasónak az is szemébe tűnik, hogy az író egy-két mondatos, vagy néhány szavas emberi portréi, minősítései — ha dicsér, ha szid — nem mindig meggyőzőek és hitelesek. Néha talán tapintatlanok is.

Mindezekkel a megjegyzésekkel, apróságokkal nem óhajtjuk mérsékelni Végh Antal szociográfiai írásainak társadalmi és irodalmi értékét. Főként nem óhajtjuk tagadni azok jótékony hatását. Felelősségnövelő, emberségünket mérlegre állító, cselekvésre ösztönző, még többre és jobbra készítő írások azok.

Valóságanyagát — a helyi ismeret birtokában — itt-ott lehetne igazítani, finomítani, gazdagítani. A *részletek* esetleges pontatlansága sem rontja viszont az egész igazságait. Egyébként is a penészleki szembesítés után, mely ország-világ előtt történt, nem is szívesen vállalkozik senki ilyen kritikai megjegyzésekre.

Amikor a felszabadulás előtt a fiatal Erdei, Darvas, Illyés és mások az ország felfedezésére indultak, nem akadt vállalkozó, érdeklődő, aki a Viharsarok, a Dunántúl pusztái, az alföldi mezővárosok világa, a tardi helyzet mellett Szabolcs-Szatmár ellentmondásokkal teli, tömeges szegénységű rezervátumát is feltárta volna. Móricz riportjai, életrajzi regénye villantott fel ebből valamit. Ma Rákos Sándor, Galambos, Váci, Ratkó és nem utolsósorban Végh Antal a társadalmi és irodalmi köztudatba emelték megyénket természeti szépségeivel, emberi tisztaságaival, súlyos gondjaival.

Biztosak vagyunk abban, hogy a nyíri—erdőháti világ irodalmi témává emelése is segít felszámolni az ország e peremvidékének történelmi elmaradottságát. A bátorligeti ősláp, mint természeti rezervátum maradjon meg. A társadalmi rezervátumokat, őslápokat meg kell már végre szüntetnünk.

Országos gond ez, mindannyiunk gondja! (*Szépirodalmi, 1972.*)

HÁRSFALVI PÉTER

Perben az elmúlással

FODOR ANDRÁS: KETTŐS REKVIEM

Fodor András 1970 végén hosszabb időt, az „októberi nyár” heteit-hónapját a szigetországban töltötte. Angol barátjának, Colin Mason-nek volt a vendége, akivel akkor már több mint két évtizedes barátság, az „egymásba nyíló tér, idő”, az „egyetlen ifjúság” fűzte össze. Még a háború utáni esztendőekben ismerkedtek meg, az Eötvös-kollégium falai között. Colin Mason-t, a „szemüveges kópémósolyú kis angolt” Bartók zenéje hozta annak idején hazánkba, s hogy Bartókot értse, tökéletes biztonsággal megtanult magyarul, megtanulta „ezt a tatár nyelvet”. Mason hazájába visszatérve is megmaradt a magyar zene, a magyar szellemi-művelődési értékek barátjának, sőt mint az egyik legtekintélyesebb angol zenekritikus és szerkesztő a határokon átnyúló szellemi érdeklődés és a közös értékeket elismerő magatartás példájává lett a neve. Fodor András angliai tartózkodásának utolsó napjaiban érte a hír, hogy távollétében, amint „az irgalomtalan sorok” hírül adták: „másnap, hogy elutaztál...” idehaza, Budapesten meghalt Fülep Lajos, a „Professzor úr”, aki hajdan neki is, Mason-nek is tanára volt az Eötvös-kollégiumban. Londonban fölidézték a közös múltat... A veszteség különösen a költőnek fájt, hisz Fodor András több mint két évtizeden át megszakítatlanul a tanítvány hűsége és a fiú tisztelete fűzte Fülephez, a „családfőhöz”, akinek jelentőségét és a magyar szellemi életre gyakorolt hatását csak most kezdjük igazán fölismerni. Ám aligha volna hozzá valami méltatlanabb, mint ha most egy lexikon címszó stílusában és terjedelmében megkísérelnénk méltatását. Hisz a benne lakozó „fekete gőg” még azt sem engedte meg, hogy tisztelői — így a külföldről hazatérő tanítvány — sírját fölkeresse: az elmúlás, a sors kegyetlen törvénye ellen tiltakozásként testének porát, „csontja hamuját” is szétszóratta. A költőt sújtó gyász ezzel sajnos még nem ért véget. 1971 elején, nem sokkal azután, hogy visszaérkezett Angliából, a telefon, az újságok, majd a levél meghozzák a londoni barát halálhírét is. Néhány hete váltak el. Amikor hazaérkezett, a londoni gépről azzal az érzéssel szállt le: „— Visszajöttél az anyaföldre, hol nincs többé apád.” S most az újabb „sújtó fájdalom” rövid időn belül a legszeretettebb baráttól és testvértől is megfosztotta.

Körülbelül ebben lehetne röviden összefoglalni élményi háttérét, „ihlettörténetét” Fodor András új verseskötetének, mely a Szépirodalmi Kiadó Mikrokozmosz füzetek sorozatában jelent meg *Kettős rekviem* címmel.

A költő már korábbi köteteiben is jelét adta — ha ezt külön formai nyomatékkal nem is hangsúlyozta — a ciklikus versépítkezésnek, egyetlen élmény vagy gondolat több oldalról való költői „kihasználtságának”. Már korai kötetében, a *Józan reggelben* (1958) önálló egységet alkottak a lengyelországi versek, a *Tengerek. dombok* (1961) zömét pedig egy nyugat-európai utazás lírai reflexiói töltötték ki. Ami a *Kettős rekviem* olvasóját is először megfogja, az a kompozíció biztonsága és tisztasága. A kötet élén — Martyn Ferencnek Fülep Lajosról és Varga Hajdú Istvánnak Colin Mason-ről készített rajza után — két korábban keletkezett vers áll: az egyik a Professzor úr társaságában tett zengővárkonyi látogatás emlékét örökíti meg, a másik az el nem évülő barátságról s a távolba szakadt barátról szól; e verseket még láthatóak-olvashatták, akiket a sorok idéznek. A bevezető akkordok, a prelúdium után következik a tulajdonképpeni gyászzene: húsz vers, mintegy a rekviem húsz tétele. Tévedne azonban, aki azt hinné, hogy valamiféle „modernizált” *Cipruslombokat*, vagy akár Szabó Lőrinc lírai rekviemére emlékeztető zárt és kötött versciklust tart a kezében. A költeményeknek csak egy kisebb része fejezi ki közvetlenül a kettős gyász döbbenetét, a versek másik részében a költő „egyszerűen” angliai élményeit örökíti meg, s ezek a versek csak azért kapnak mélyebb tónust, komorabb színezetet ebben az elrendezésben, mert tudjuk, hogy a versekbe foglalt képek, hely-

zetek, jelenetek már csak egyedül a költőben felidézhető múlt képeivé, helyzeteivé, jeleneteivé váltak, s már nem lehetnek többé soha a két barát közös élményei. S ugyanilyen tévedés lenne, ha a versekben pusztán két ember portróját vagy a költő két emberhez fűződő kapcsolatának eseménytörténetét, esetleg lírai útinaplóját keresnénk. Mert ha a versek mögött föl is sejlenek két arc vonásai, s ha a versek elrendezése követ is valamiféle „időrendet”, itt valójában többről és másról van szó.

Mivel gazdagodott Fodor András lírája a *Kettős rekviemben*?

Úgy tetszik, Fodor András új verseskötetének központi élménye az eltűnt, a visszahozhatatlan, a kérlelhetetlen idő. A költőt életének eseményei, vereségei, személyes tragédiái, apja helyett apjának, testvére helyett testvérének elvesztése mindeneke előtt az idővel szembesítette. A költőt láthatóan most hozta sorsa olyan helyzetbe, amikor az elmúlás, a gyász, a veszteség kérlelhetetlen törvényével, a vanitatum vanitas igazságával szembe kell néznie, amikor a hiány, a csend, a megismételhetetlen idő szavát kell meghallania: „... *folyondár mámorában önfelédten, / vidám zsinór gyanánt bolyong / a végtelen idő. / Csak az esendő emberi arc / nem látja, rettegi mégis iszonyodva / a folytatódó elmúlást.*”

A feltoluló kérdésekre a költő válasza kettős. Tudomásul veszi a változást, a „végtelen időt”, a „folytatódó elmúlást”, de vitatkozik, perel is a „pusztulás irdatlan éhe” ellen. Megragadják egy rohanó, elszabadult világ tarka, színes jelenségei, a „lebernyegek, szakállak, rojtok mű-toprongyába öltözők, az unalom csontjágig vetkeződők” kavargása, idegenül és mégis megértéssel nézi a „ránknőtt flegmaság”, a „közös féktelenség” furcsaságait, ugyanakkor fölmutatja ellenükben a humánium maradandó értékeit, a nemes emberi kapcsolatokat, a fiúi tisztelet és a barátság el nem évülő szavát, mely nála nem konvenció és érdek, hanem „eszme” és „törvény”, s le tudja győzni a „züllő távolságokat”. Nagy erők ellentéte adja tehát e versek feszültségét. A gyász és a hűség, a pusztulás és a hit, a fájdalom és a szeretet, az elmúlás és a megőrzés csapnak össze bennük. A változóval a változhatatlan, az érzékelhetővel a láthatatlan, a foghatóval az elérhetetlen perel. „Mi őrizhetne jobban?” — kérdezi a költő a halott barát emlékét idéző egyik vers végén. Válasza: „Vagyunk, amik lehettünk. / Egymásba nyíló tér, idő, / egyetlen ifjúság.”

Megnyugtató, elfogadható válasz ez? Az embert veszteségek érik, s a veszteség töprengővé teszi. Kérlelhetetlen az elmúlás? Ugyanilyen erős parancs, amely nem hagy a gyászba belenyugodni. Mi marad meg? A magunkban őrzött múlt: „jár föl-alá piros-eleven arccal, ernyedetlenül, jár föl-alá az én időmben mindörökké” — írja Fülep Lajosról. Addig élnek társaink, amíg emlékezünk rájuk. S mi magunk addig élünk, amíg lesz valaki, aki számon tart bennünket. Visszaérkeztünk oda, ahonnan elindultunk: csak az marad meg, ami bennünk tovább él, „az én időm”, a szubjektum, a magunkba temetett, az egyetlen és megismételhetetlen múlt. Az emlék az, ami megőriz. Bezárult a kör? Vagy ez volna az ellentétek egyetlen lehetséges feloldása? A megtalált harmónia? A költő nem filozófus. Joggal beéri annyival, ha „csak” megfogalmazza a lét alapvető kérdéseit: „Ki tudja, mért a rohanás? / Ki tudja, hol a hova?”

A vitatkozó-kérdező, kételkedő-hívó költői magatartáshoz, a versek fokozott gondolati tartalmához sajátos nyelv és forma társul. Fodor András verseiben az emberi intimitások, a legszemélyesebb utalások és közvetlenségek együtt vannak jelen a legáltalánosabb igazságokkal, erkölcsi érvényű megállapításokkal. Az általános „tétélek” nem engedik privát lírába csúszni a verseket, illetve a versekbe kerülő, mélyen átélt szubjektív motívumok erősítik az erkölcsi szabályrend és ítékezés érvényét. A belső küzdelemnek látható nyelvi tükröződése a versekben a kérdő mondatok megsűrűsödése, az állító és tagadó mondatok vissza-visszatérő vitája.

A *Kettős rekviem* az emberi létkérdések költői erejű és hiteles megfogalmazásával, a harmónia vágyával teszi gazdagabbá az olvasót. A hiány, a gyász, a költőt ért veszteség így válik értékévé ebben a lírában. (*Szépirodalmi*, 1972. *Megjelent 1973. februárjában.*)

TÜSKÉS TIBOR

Taxner-Tóth Ernő: Tamási Áron

„Tamási Áron rendes feltámadása a halálával kezdődött” — mondotta *Sütő András* szép beszédében, ama nevezetes, esős vasárnapon, amidőn a két Szervátiusz szobrát avatták Farkaslakán. S valóban, nem sokkal a temetés után Féja Géza, a jó barát és pályatárs, megrendült szívvel egy szép, könyvnyi esszével jelentkezett, majd nem sokkal később *Izsák József* több fontos adalékkal és elemzéssel szolgáló kismonográfiát adott közre Romániában. Most kézhez vehettük a harmadik pályaképet, *Taxner-Tóth Ernő* munkáját.

„Elsősorban az irodalommal most ismerkedőknek szánjuk ezeket a könyveket, kedvet ébresztő szándékkal a további olvasáshoz” — tájékoztat a könyvecske kíséző kártyája. A sorozatterv célkitűzése, és az eddigi könyvek egyáltalában nem a könnyű s igénytelen íróportrék igényét jelzik. Talán ez a vállalkozás mindennél nehezebb; színes, érdekes, tudományos igényű pályaképeket kell az olvasók kezébe adni. Olvasásra kapható, eligazító munkákat. Taxner könyvének lektorai jó emlékezetünkben vannak Tamási Áronnal kapcsolatban. Hiszen *Illés Endre* volt az, aki oly értő, s nagyszívű színházi tudósítóként, a kevés kritikusok egyikeként jelentette annak idején: az *Énekes madár* rendkívüli esemény a magyar színház életében. Figyelmesen végigkísérte Tamási Áron pályáját, a *Vadrózsa ágához* írott esszéjével búcsúzott a kedves baráttól. *Czine Mihály* több, fényes írásban beszélt a magyar és az egyetemes égbolton ragyogó különös-magányos csillagról. Az említett könyvek és írások mértékke lettek a Tamási-irodalomban.

A szép munkák sorában mit ígér Taxner-Tóth könyve? Ismét a könyv kíséző kártyáját idézzük: Taxner Tóth Ernő „Figyelemmel kíséri, hogyan hatott az ellentmondásos, bonyolult világ Tamási gondolkodására és közéleti tevékenységére, ismereti törekvéseit, nem hallgatva el a kiváló író pályájának sokféle emberi és eszmei buktatóját sem. Szembenéz a »Tamási legendákkal«, romantikától és belemagyarázásoktól mentes, összefüggő pályaképet tár az olvasók elé.”

Különös ajánlás; mintha a tárgyban még nem íródtak volna tanulmányok ezzel az igénnyel. Idézőjelbe pedig azt tesszük, amit épp ellenkezőképp gondolunk, ha nincsenek legendák, akkor csak önáltató okoskodás és fontoskodás lehet szembenézni velük.

Vagy az volna legendaosztás, hogy Tamási első írói kísérlete nem a *Szász Tamás, a pogány* volt, mint ahogy ő nyilatkozta volt, hanem a *Zászlónk* című újság 1915—16-os pályázatára beküldött munkák? Apró filológiai érdekesség, közlése Taxnert dicséri, de ez a pályaképet még nem revelálja. Taxner-Tóth Izsák Józseffel ellentétben úgy ítéli meg, hogy Tamási már Amerikába való utazása előtt megismerkedett az avantgarddal (23. l.). De végül ezt csak Szabó Dezső *Az elsodort falujának* feltételes ismeretével bizonyítja, amit pedig Izsák sem tagadott. Vagy az volna a legendaosztás, hogy az 1957-es esztendőről írván, Taxner-Tóth felemlíti, hogy Tamási az éhenhalásról készített jegyzeteket, s hogy éjszakázásban és az alkoholban próbálta oldani a lelkét? Az igazságra törekvő teljesség hiányzik itt: Tamási ekkor is dolgozott, ekkor írta színházi rendelésre, ám soha elő nem adásra a *Hegyi patakot*, és ekkor szőlőbizodalommal arról, hogy az *Ördögölő Józsiás* színpadot kap. Nagyon készült rá, ám hiába.

Taxner-Tóth tudományos igénnyel végigelemzi Tamási Áron életművét, a már ismert és említett monográfiák, tanulmányok rendjében, csakhogy azoknál kevesebbet ad. *Írásának csak időrendi linearitása van, az író, az ember, a magyar sorskérdésekért felelősséget érző gondolkodó nincs együtt jelen.* Az emberi élet, a történelem és az alkotások összefonódnak. Így lehetne az író tételbe állítani, s nem műveit, a motívumokat eseményszerűen összefűzni. Mert lehet-e az Énekes madárról úgy beszélni, hogy a Magdó szerelemről szó se essék, csak akkor, amidőn származása miatt a háború idején menekíti és bújtatja? Lehet-e hallgatni Márai Sándorhoz

címzett leveléről, amely teli van hittel, bizakodással a magyar nép jövőjét illetően? Írói-drámai helyzet, amidőn 1956-ban átdolgozta az Énekes madarat; erről sem beszél Taxner könyve. Az író „sokféle emberi és eszmei buktatóját” nem hallgatja el az ajánló szöveg, de a kor buktatóiról, súlyos tévedéseiről nem szól a kellő hangsúllyal a könyv. Régi, s úgy látszik, jól bevált kényelmes fogásunk, hogy a történelmet a személyiségen kérjük számon. A kapcsolat mélyebb elemzése üdvösebb lenne. Taxner-Tóth joggal idézi a *Szomd és reménység* című írást, amelyben a történelem fő sodrától Tamási Áron — gondolkodóként — messzire került, ám ugyanebben az írásban az is olvasható: „Ezért látja úgy a lélek, hogy a jövő társadalma a szocializmus elvére épül, s hogy olyan értékrendet teremt, melyben a lélek, a szellem és a tehetség megillető helyére jut.” Pontosan eme óhajtság nem teljesedhetett be, és szenvedte a tragédiát néhány év múltán. Az *Ábel és a Jégtörő Mátyás* írójának napi megélhetési gondjai voltak, több éven át semmit, majd bábjátékokat, toborzójeletet írhatott. Az ember és az alkotó kegyetlen drámája ez a történelemben, s erről Taxnernek egy-két hüvös-ítélkező mondata van.

„Bölcs és becsületes kis könyv” — írta Veres Péter a *Szirom és Bolyról*. Nehéz időben született, és fontos üzenete van. Lejárt a termelési regény ideje, ezért már eleve avitt mű születetett, mondja Taxner-Tóth arisztokratikusan. A művet nem helyezi el az időben, hiszen akkor született, amikor falvak népe a nagy életformaváltást élte, s ez súlyos tragédiákkal is járt. Agitátorok járták a falvakat és a tanyaikat, sok jó szándékkal, és a történelmi igazság tudatával beszéltek, győzködtek; ebben az időben született a *Szirom és Boly*. Izsák József fontos részt idéz: „Mi ne legyünk olyan tacskó fiúk, akik riogatják a madarat, hanem varázsoljunk kedvező időt és gyűjtsünk kívánatos érdeket, hogy a madarak a maguk kedvéből oda repüljenek” — mondja *Szirom* tató. Szép példabeszéd a helytállásra, jövőt mutató, közösségi igénnyel íródott mű. Mennyi ilyen útmutató, közösségteremtő könyvre lett volna szükség, megértetni a történelmet, csitítva a lélek nyugtalanságát. Fontos könyv a *Szirom és Boly*, amely Taxner-Tóth szerint: „szinte az író szándékai ellenére emelkedik fölül a sematizmus átlagán...” Ebben az értelemben Taxner nem látja a *Boldog nyárfalevél* című darab lényegét, amely, noha a második világháború után játszódik, fő kérdése a bizalom. Az állhatatosság, próbája a darab, aktuális kérdés, különösen 1961-ben. Nem háborús tematikus játék, mint ahogyan Taxner-Tóth a késétséget említve utal erre.

Kritikai gyakorlatunkban, különösen a tanulmánykötetek méltatásakor szemérmesen hallgatunk a nyelvről. Márpedig nemcsak a szépirodalom, hanem irodalomtörténeti és esztétikai művek erejét is méri a nyelv. *Különösképp az ismeretterjesztő, sokak számára íródó könyveket*. Taxner-Tóth nyelve száraz, helyenként suta, szürke. Akkurátusan dekázza az ítéleteket, ezért aztán olykor mosolygató, máskor félszeg, nehézkes mondatokat ír. Különös, de a tárgy, Tamási Áron világa és nyelve Taxner-Tóthot nem mozdította. Az olvasó számára pedig lehetne-e kedvesebb és meggyőzőbb olvasásra serkentő játék, mint az interpretátort is rajtakapni Tamási élményén?

Az elemzésekbe félreértések, hibák és tévedések is csúsznak. „Elvont figurák küzdenek elvont környezetben az Énekes madárban is” — olvashatjuk zárójeles megjegyzésként, aztán a játékot nagyon is tényszerűen elemzi a szerző. Tamási maga is reális játéknak tekintette az Énekes madarat. „Mivel a való élet alapján kell játszani, helytelen volna az a felfogás, hogy a mesebeli jók és gonoszak állanak egymással szemben” — írta 1961 áprilisában a debreceni Csokonai Színház együtteséhez.

Kimódolt kifogás az Taxnertől, hogy a *Hullámozó vőlegényben* „nyoma sincs az új magyar társadalom problémáinak”. Filológiai tény, s érthetetlen, hogy Taxner nem tudja, a darab nagyobbik része a felszabadulás előtt íródott. „Hullámozó vőlegényem 2 felvonása másfél esztendeje készen van” — nyilatkozta Tamási a Színház 1945/13. számában. Emé adat ismeretében az elkövetkezendő elemzéseknek alaposabban át kéne gondolni a mű belső rendjét, a felvonások illeszkedését, a történet végső üzenetét.

Egy helyütt Taxner-Tóth különös véleménnyel van Tamási nyelvéről. Tamási Szabó Dezsőtől és a népmesétől tanulta a nyelvet — mondja, majd azt írja: „Java műveiben sem a dialógusok, sem a párbeszéd nem keltik az élőbeszéd benyomását.” „Ízes, góbés, csavaros, . . .” és még ezekhez hasonló hány és hány kifejezéssel jelölték már Tamási különösnek tűnő nyelvét, holott Tamásival kapcsolatban legkevésbé hivatkozhatunk stúdiumokra és különlegességre. Mert az ő nyelve Székelyföld természetes nyelve, a sajátos gondolkodásmód s az élet megnyilatkozása. Az említett szövegben a „szürke, súlyos, mindennapi nyelvet” számon kéri Tamásitól. Valóban nem mindennapi módon, hanem balladai tömörséggel teremtett drámai szituációkat. S a rövid párbeszédekben is mindig izzik a dráma.

A könyv hibája az is, hogy a Tamási Áron művei című összeállítás kritika és ellenőrzés nélkül átvette Izsák József könyvének pontatlanságait. Így például a színdarabok írási-bemutatói és kiadási rendje teljesen összekeveredik. A Boldog nyárfalevél datálása pontatlan, mert az 1963-as évszám az ősbemutatót jelöli, a kecskeméti előadás műsorfüzetében azonban Tamási megírja, hogy 1961-ben írta, s az 1962-ben kiadott *Akaratos népség* című drámagyűjteményben is olvasható, amely viszont hiányzik a művek listájáról. A Hegyi patak keltezése is pontatlan, mert nem 1959-ben, hanem 1958-ban íródott. Pontosabban: Tamási Áron ekkor fejezte be. Ha bábjátékok és a toborzási jelenet fel vannak tüntetve, akkor miért hiányzik az Ördögölő Józsiás című mesejáték, a *Tűzálló Pál*, a *Szegény Ördög* és a több báb- és rádiójáték? 1945-ben az EMKE könyvsorozatban a Műkedvelők Színháza címmel Kolozsvárott megjelent a *Székely fás* című játéka — ez is hiányzik az összeállításból. A *Vitéz lélek* bemutatója 1941-ben volt, de 1940-ben íródott, így jelöli az *Akaratos népség* kötet is. A *Vitéz lélek* című darabból készült filmforgatókönyv — a *Mezei próféta* (1947) — szintén hiányzik a művek rendjéből. A *Tündöklő Jeromos*nál megint az írás és a bemutató évszámát találjuk, de az Énekes madár a kiadást jelöli, hiszen 1933 őszén íródott a székely népi játék.

Taxner-Tóth könyve nem hozott új eredményeket Tamási Áron értékelésében. A tanulmányok és a kismonográfiák után sürgető volna a munkát az alapoknál kezdeni. Korábban Faragó József, az elmúlt évben Balogh Edgár a Tiszatájban már beszélt a tennivalókról: a folklórvilágot, Tamási világát hamarosan fel kell kutatni, hogy a művek jelképrendszere, a régi közösségi kultúrával való kapcsolatai világossá legyenek. Amerikai élete, munkássága is tisztázásra vár, az avantgardhoz való kötődése is ezután magyarázható. Taxner-Tóth nem említi, noha időben már tudhatott róla, az *Ösvigasztalás* című darab is előkerült, Tamási Áron késői remek adománnyaként. Immár bizonyos, hogy rádiójáték, esetleg dráma s novellák még lappanganak. Publicisztikája sem teljesen ismert. Ebből a kismonográfiából is kitűnik, az újságok még számos nyilatkozatát rejtik, amelyekből a kutató újabb eligazításokat, segítséget kaphat. Az anyag teljessége, s az idő legyen majd kegyes, segítse a kutatót Tamási Áron igazi, pontos arcképének megrajzolásához! (*Gondolat*, 1973.)

ABLONCZY LÁSZLÓ

Kászoni székely népművészet

Sokak tudatában a székelyek örökké fűrő-faragó, furfangos emberekként élnek, akik emellett páratlan népballadákat is megőriztek, de ha megkérdezzük, hogy mi-
ben áll mindez, legfeljebb irodalmi művekre hivatkoznak, és nem tudnak számot
adni vélekedésük tartalmáról. Csak a gondos filológiai kutatás mutathatná ki, hogy
mit akarnak például Szenczi Molnár Albert vagy Geleji Katona István megjegy-
zései a székelyek különösségéről, beszédük eredetéről. Annyi bizonyos, hogy a
rendi székelység-kép 1848—49-ben majdnem teljesen átförmálódott, új tartalommal telí-
tődött. A háromszékiek önvédelmi harca, Bem hadseregének székely katonái vívták
ki az új hírnevet és irodalmi megőrkítőik: Petőfi a verseivel, Jókai a *Csataképek*
novelláival. Jókai volt az egyik népszerűsítője Orbán Baláznak is, aki hatékony
munkájával máig legtöbbet tett a Székelyföld múltjának megmentéséért. A mű
megjelenését közvetlenül nem követte nagyobb visszhang, de ihlette az írókat, aki
merített belőle a *Bálványosvár*hoz és az *Egy az Istenhez*. Erre az időre esett Kriza
Vadrózsáinak kiadása és belőle fakadóan a székely népköltészet tekintélyének meg-
alapozódása is. Benedek Elek egyrészt a mondáival táplálta a romantikus szemlé-
letet, másrészt szépirodalmi munkásságával a realiztikus képet igyekezett élesíteni.
Majd a Gaál Mózes-típusú írók váltak a legolvasottabbakká, akik könnyen „mérték”
az ősi szabadságot és dicsőséget. A századfordulón még folytak a hun származtatás
utóvédharcai, és megindult a székely népművészet iránti érdeklődés, amely egy-
hamar az indiai és óperzsa művészettel rokonította a kapuzábék virágos-indás díszít-
ményeit. A szabadságharc legendáit is eltakaró mitológiai koszorú fonódott a szé-
kelység homlokára. Azok a távoli városokba elszármazó székely értelmiségiek és hi-
vatalnokok, akik egyre-másra alapították a székely egyesületeket és társaságokat,
bőven hozzájárultak a mellőngető-kivagyai székelységtudat kialakulásához, és a
kivülálló szemében igyekeztek különösnek és másoknál különbnek látszani. Erre a
sokféle élményt hordozó alapra kellett építenie a két háború közti erdélyi irodalom-
nak. De csak két, művészi teljesítményben egymástól messze álló író talált igazán
visszhangra a közvéleményben: Tamási és Nyíró. Figuráik nagy hatással voltak az
olvasóra, és erős gyökeret eresztettek, mintha csupa medvekergető Uz Bencéből és
csavaros eszű Ábelből állna a székelység. Másfelől a tájékozatlanság ágán eljutot-
tunk addig is, hogy föl kellett tenni az ellenőrző kérdést: milyen nyelven beszélnek
a székelyek?

De miért pásztázzuk ezeket a művelődéstörténeti rétegeket, miért kell mindezt
elmondani egyetlen recenzió kapcsán? Azért, hogy bizonyítsuk, mennyire hiányos,
amit a székelyekről tudunk, és ennek tudatában még inkább értékelni tudjuk a ká-
szoni népművészetéről szóló könyvet, amely nem a harcos-keserves múltról, hanem a
hagyományos székely kultúráról és életmódról nyújt megbízható, reális képet.

Joggal gondolhatja bárki, hogy a magyar néprajzkutatás bonyolára sokat tud a
székelységről, csak a cikkek és tanulmányok nehezen hozzáférhető szakfolyóiratok-
ban olvashatók. Sajnos, nem így van. A sok apró, elszórt adat mellett a két kezün-
kön megszámlálhatjuk azokat az etnográfiai szempontú írásokat, amelyek például a
könyv témájának előtanulmányul szolgálhattak. Átfogó igénytel először és utóljára
Malonyay Dezső foglalkozott a székely népművészettel 1909-ben (*A magyar nép mű-
vészete II.*). Az építkezési szakirodalom főleg a székelykapu és a ház eredetét írta
táta. A bútortörténet legfeljebb csak érintette egy-egy írás. A szöttek és varrottasok
kérdéseit többnyire kisebb részleteket tárgyaló cikkek vizsgálták. Az öltözetről egy
községre kiterjedő teljességgel egyetlen leírás született. De ha a népi műveltség más
területeire tekintünk, akkor sem mondhatunk sokkal többet. A székelység számához
és kulturális súlyához mérten megközelítően sincs képviselve a magyar néprajzi
irodalomban. Mindez ösztönző hatással volt arra, hogy Kászont körültekintő mérle-
geléssel válassza terepmunkája színteréül a szerzői hármast: *dr. Kós Károly, Szent-*

imrei Judit és *dr. Nagy Jenő*. A választás szerencsésnek bizonyult. A Székelyföld talán legrégebbinek maradt vidékén a népművészetet szinte „érintetlenül”, abban az állapotban találták, amikor még nem vált öncélúvá, hanem a szépet és a célszerűt egyúttal valósította meg. Ilyen módon az őt kászoni falu rekonstrukciós modellként szolgálhat a Székelyföld korábbi népi kultúrájának megismeréséhez. Amikor több mint húsz esztendeje, 1952-ben a kötet anyagát összegyűjtötték, Kászonban még karnyújtásnyira volt, élénken élt az önellátó életmód emléke. A kultúra tárgyi világát túlnyomórészt helyben található anyagokból, fából, kőből, növényi rostból, gyapjúból, bőrből állította elő az az ember, aki használta is őket. A házasulandó legénynek úgy kellett bánni tudnia a fejszével, hogy kalákába összesereglett rokonai és ismerősei segítségével egykettőre kifaragja háza gerendázatát, falát, a kaput és a kerítést, majd a szekercéje alól kerüljön ki a szék, láda, asztal és a bölcső is. Olyan asszony pedig egyáltalán nem akadt, aki ne ismert volna a szövés-fonás minden mozdulatát és fogását. Önálló kisiparos még századunk derekán sem sok élt ezekben a falvakban. Ha nem is értett mindenki egyforma ügyességgel a tennivalókhoz, megkérte azt, aki a gazdálkodás szünetében jobb ács, asztalos, ruhaszabó vagy láb-belikészítő volt. Számosan dolgoztak — és dolgoznak ma is — ezermesterek, de nem valamilyen székely specialitásként, hanem másutt már elmúlt gyakorlatból visszamaradottan az elégtelen gazdasági viszonyoktól kényszerítve, hogy egyszerre legyenek közösségük kovácsai, lakatosai, bognárjai, kőművesei.

A földrajzi helyzetből eredő zártság, amit a nagyvárosok messzesége, a legközelebb is igen távol kanyargó vasút építésének nagy késése fokozott, mértéktartó és egyszerű kultúrát őrzött meg határozott vonásokkal, jó ízléssel és arányérzékkel. Kászont az 1950-es évekig nem érte el a népművészet iparszerű fölvirágzása, amely még minden esetben látványos lazulást és leromlást hozott, akár Kalocsán, akár Mezőkövesden, vagy legutóbb Kalotaszegen. Jól tapintható, hogy a megélhetési nehézségek kiváltotta városba járás ugrásszerű növekedése a századvégtől miként vitt új elemeket abba a kultúrába, amit a lassú fejlődés, a majdnem-stagnálás jellemzett évszázadokon át. A hatás többféleképpen alakult. A drága bútorok tömeges beszerzését a szegénység gátolta, viszont a gyapotfonál térhódítása a varrottasok gazdagodását hozta. Az új divatú ruhákat a fiatalok öltötték magukra, az öregek halálig hordták a régit. Mértékletesek maradtak a ruházkodás színei, az építkezés formája megőrizte monumentalitását.

Tradíciókban gazdag vidék tárul föl az olvasó előtt. Olyan, amelyet két évtizede is keveset lehetett látni. A fejlődés természetes menete a legtöbb helyen már annyira megbontotta a táj és az ember hagyományos kapcsolatát, hogy rekonstrukció nehezen lehetséges. Kászonban még jól kivehető a település- és telekrendben, az épületek formájában, a textíliák rendeltetésében, a ruházat szabásában a természeti környezethez, éghajlati és növényföldrajzi adottságokhoz való alkalmazkodás. De kivehető olyan értékes társadalomtörténeti tanulságok is — jóllehet a létrehívó és éltető kor régen elmúlt — mint a nemzetiségi-családi település, a hajdani határorkatonáskodás emlékei, a faluközösség szokásai.

A három szerző közül Kós Károlynak fekszik legtöbb munkája a kötetben. Az ő műve a könyv felét kitevő bevezető, az építkezés- és lakásbelső-fejezetek. A szöftes és varrottas munkákról Szentimrei Judit, az öltözetről Nagy Jenő írt. Törekvésük egységes: a lehető részletességgel és pontossággal föltárni a tárgyak és jelenségek szerepét és helyét, de úgy, hogy fejlődésben és mozgásban lássuk őket, ne állóképbe merevedve. Az önmagában leíró módszerből következik, hogy a 3-400 esztendővel előbbre utaló történeti adatok szórványos bevonása kevéssé gazdagítja az eredményeket. Széles körű levéltári és régészeti kutatások, összehasonlító néprajzi és művelődéstörténeti vizsgálatok híján a könyvben nincs igazán súlya a tüzelőberendezés kialakulásának és a lakóház alaprajzi fejlődése nagy vonalakban történt változásának. De az ilyen problémák semmit nem vonnak le a munka értékéből, mert a szájhagyományt és a megmaradt épületeket, tárgyakat gondosan elemző szerzők az utolsó száz esztendő változásait kitűnően megragadják mind a négy tárgyalási területen. Következésképpen föltárják a népi műveltség társadalmi-vagyoni tago-

lódás okozta differenciáltságát is. Módszerük legfőbb erénye a komplexitás. Nem egy-egy eszközhöz, ruhadarabhoz, épülethez tapadva ismertetik meg a kultúrát, hanem a népművészet megnyilvánulásait követve bemutatják a telket, a lakóházat, a lakberendezést, a nemenkénti viseletet stb. Közben nemcsak a pusztá leírásón fáradság, hanem megismertetnek például a közösségi munka rendjével, a kenderföldolgozás nehézségeivel, a fonó vidámságával, a kelengye összeállításának gondjával. A hitelességet erősítendő teletűzdelik a szöveget a helybeliek megfigyeléseinek, olykor már szentenciájává rögzült tapasztalatainak idézésével. Minden fejezetet a szerzők szemléletes rajzai és színes ábrái illusztrálnak. Különösen szépek és beszédesek a Kós Károlyéi.

Mindent összevéve: jól lehet székelységet tanulni a kászoniakról szóló könyvből. A népművészet iránytűje nyomán megismerhetjük egy kis néprajzi csoport hagyományos műveltségének jelentős és értékes részét. Helyet kér tudásunkban, miközben arra figyelmeztet, hogy nemcsak csodálatos balladákat, tündérmeséket és dalokat, sőt nemcsak székelypapukat, hanem sok más pompás népművészeti alkotást teremtett és teremt ma is a Székelyföld. (*Kriterion*, 1972.)

KÓSA LÁSZLÓ

Garai Gábor: Ablakban a nap

Különös kérdéssel kezdődik a kötetet bevezető verse: „*Miféle beszéd ez?*” Mintha a világhíró költő nyelvünk elszigetelt voltáról szerzett tapasztalatait összegezné ez a kérdés. A felelet általömlik az egész versen, becézó metaforák formájában, mindegyikben *magyar* anyanyelvünket dédelgetve: „elárvult égi fészek”, „lomb-szötte gerle-szállás”. „Viszlek magammal, anyám sütötte kenyérlékét”, másutt meg „haza-vezérlő pásztor-csillagom”-nak mondja. A képek gyengédsége a lassan már két éve halott költőbarátot, Váci Mihályt idézi, és emléke felbukkan másutt is, például és biztatásul bántások ellen.

Az első ciklus, a *Más tömeg* az elégedetlenség verseinek ciklusa. „Ünnepnap legalább, / . . . ne a *nekem*, az *értem* / legyen a legfőbb, / hanem az *érte*, az *értük*” — fohászodik a költő. Az egész ciklus nagyon rossz hangulatot tükröz: „Rozoga pályán fut az ész, / féligazságok ingoványán” (*Kívül-belül*), és ez a rossz hangulat még a földi létezésen túlra is kivetül: „Nem tömény tűz, mely égre lobban — / sár és latyak van a pokolban” (*Sár és latyak*). A *Boldogtalanok* című vers megnevezi azt a korosztályt, amelynek szorongását, fájalmát és szégyenkezését a költő képviseli: „Ők azok — / akik mi vagyunk, / lent a mélyben, létünk válság-határán; / mi negyvenévesek . . .” „Ez itt a hitszegők nász-ünnepé” — fakad ki *Athéni Timon* nevében, és egy másik versében a gyávaságot bélyegzi meg, a lélek láthatatlan hullafoltját. *Ár ellen* — szól a Váci Mihálynak ajánlott vers címe, de megoldást ez a vers sem ad, a tenger végtelenjébe iramlik előle. A „más tömeg” sem itthon tűnik fel, hanem Hanoiban; az a tömeg, amely „emberi lánc”: „a jó érdek s a hit / fogja össze rozsdavert szemeit”. A költő itthoni testvérei pedig a *Koránkelők*: szerelmes vallomással tesz hitet mellettük. „*Velük* elmennék — *egy közös kulaccsal* — / akár a sivatagba is.”

Egy magányos ház ablakában, fenn a domboldalon hirtelen lángra lobban „vakító vörös-aranyban” a nap. Élet, bizalom, tavasz tör be ezzel a képpel a kötetbe és a vele azonos című ciklusba. Érdekes megfigyelni, hogyan fegyverkezik ez a derűsebb világ: „a füvek karcúsú pengét suhogatnak”, másutt pedig „Gyalog füvek . . . / gyöngö pengét fennek”, és villámló dáliaikat szakít le az égből a föld. Csupa mozgalmasság, csupa élet minden, a természet színei és képei, a „növényi

lángolás” ragyogják be a ciklus verseit. A természet és benne az ember — ez a témája ezeknek a verseknek. Aztán mintha megváltozna ez a derű: „Nem mutogatom sebeim az utcán; / úgy zenélek, mintha semmim se fájna” (*Zene az utcán*); „Nem azért zaboláz fegyelmem, / mert a szenvedély kerül engem” (*Nem azért...*); „nincs sok hátra már, / csonthéjamon kopogtat a halál” (*Csigaházban*): megtelnek tagadással a versek, elvadul a remény, keserű fuvallat száll a kihűlő kék égből... Megbicsaklik a lendület, lehanyatlik a robbanni kész indulat, árva, céltalan botor-kálásba válnak át a céltudatos lépések. Az első ciklus a közösséghez kötődés nehézségeiről, egy megváltozott látott közösségbe találás útvesztőiről vallott — ez a ciklus más funkciót teljesít: a belső elbizonytalanodás verseit fogja egybe, megőrökíti azt a pillanatot, míg a röppenő mosoly átvált csüggedésbe.

India, India — áll az utolsó ciklus élén, és mi megtelünk várakozással, hiszen ez az ismétlés felkiáltás-értékű, és a felfedezés verseit várjuk a ciklustól. Csalód-nunk kell, erre a csalódásra azonban akad mentség és magyarázat. Bár India bűvös rejtelmessége bizonyos mértékben átszínezi a kötetet, Garai versei nem egy riportázs impresszionista színeiben ragyognak. A *fegyelmezett látás* költője elsősorban az intellektusán keresztül bocsátott élményeket formálja verssé, s ez az intellektus megszűri az élményanyagot, és úgy továbbítja a látványt, hogy fegyelmezett képpé alakítja át. Titkaival is az intellektust izgatja India: az építészet, a lélekvandorlás, a szerelem élménye kerekedik verssé. Szent népnek látja vendéglátóit, otthon érzi magát náluk: *Arcom itt minden arc — tükör tekint rám: / — Testvéred vagyok, te se légy bírám; és menj békével, majd, ha menni kell* (Testvéri arc).

Csak néhol vált át a költő hűvös-intellektuális képalkotó módszere egy vibrálóbb, izgatottabb, merészebben színes képekben ábrázoló módszerre. Nem mintha az előbbiért hibáztatnók őt: nem egyik vagy másik módszer csalahatatlanságát kívánjuk hangsúlyozni, hanem azt, hogy egymás mellett, *együtt* szemlélve feltűnik — Garai palettáján új színfoltként — az utóbbi nagyobb energiát és feszültséget hordozó jellege:

*Gyöngy-mintás vízfüggöny mögött
meggörbült árnyak roskadoznak:
egy virág-illat felszökött
a földről, s a szobába lobbant.*

(Jégverés Delhiben)

Megjelenik a Szent Folyam élménye is a versekben (*A Gangesz mellett*); Ady „déli verőn” álmodozása tudatosan beépül a versbe. De Garai élménye nagyon is más, szembeesítő jellegű: megrajzolja azt a nyomort, amelyben a „szegény-seregek” élnek. Megdöbbentő élmény a „minden eladó” élménye; egy nép kiszolgáltatottsága és szegénysége válik verssé, mindenféle álmodozás konok tagadásaként.

Hadd mondjuk el még: klasszikusan szépet és magas szintűt alkot Garai egy klasszikus formában, akkor, ha szonettet ír — mestere ennek a formának. De ha a tartalmat nézzük: mintha hitének elvesztéséről tanúskodnék ez a kötet. A felelősség és fegyelem tiszta hangú költője válságban van? Azt reméljük, hogy — miként írja is — e két erény birtokában sikerrel vívja meg küzdelmét: „Megóvnak tán az eleven haláltól / kötelmeim: rámszólnak — s hazavárnak.” (*Szépirodalmi, 1972.*)

MERÉNYI VARGA LÁSZLÓ

Jacques Monod: Véletlen és szükségszerűség

„Tanulmány a modern biológia természetfilozófiájáról”, hirdeti az alcím, s csakugyan, hozzá méltóan nehéz olvasmány is a könyv. Azért érdemes ezt megemlíteni, mert a nehéz kicsi könyv legalább akkora bestseller, mint például Däniken modern technikát régmúltba hazudó tudományos-fantasztikus szélhámosságai. Monod könyvecskéjét máris lefordították németre, angolra, olaszra, spanyolra; százezres példányszámú második kiadások jelentek meg belőle, s ha — tán erősen józan érvei miatt — még nem is filmesítették meg, a német kiadáshoz előszót író Nobel-díjas kémikus, Manfred Eigen máris elegáns — és roppant meredek — matematikai képletekbe öntötte a kis könyv néhány alapgondolatát, amivel osztatlan elismerést aratott a legkomolyabb szaktudósok körében is, akik Monod népszerű remekét illőnek vélték legalábbis némi fejszóválással fogadni. Monod műve tehát új, egyáltalában nem könnyű, és hozzá igen jelentős gondolatokat tartalmaz, miért válhatott mégis bestsellerré?

A tudományos bestsellerek — akárcsak a köznapiak — sohasem csak önmaguknak köszönhetik világsikerüket. Népszerűségükbe beléjátszik a kor, mely tárgyuakat különlegesen fontosá, égetően érdekessé formálja. Így váltak világhíressé sorra Mach, Einstein, de Broglie, Jeans, Heisenberg, Eddington népszerűsítő művei jeleként a fizika világot átalakító forradalmának, s így sorakozik Kendrew, Beadle, Crick, Watson és Jacob — csupa Nobel-díjas tudós — remekei mellé Monod óriás esszéje, tanúja s részeseiként a molekuláris biológia egész szemléletünket s jövőnkét megváltoztató nagy fölfedezéseinek. Ettől nyeri a könyv különleges fontosságát, amit az is fokoz, hogy a nagy fölfedezések következményein kívül kiemeli s kidolgozza létrejöttük eszmei, szemléletbeli alapfeltételeit is.

A modern biológia s általában a mai természettudomány kifejlődéséhez ugyanis — hangsúlyozza ismételen Monod — nélkülözhetetlen alapfeltétel volt a világ objektivitásának, tőlünk független létezésének fel- és elismerése. Világosan megfogalmazott követelményként Galileinél s Descartes-nál jelentkezett először ez a fölismerés, s hogy mennyire nem egyszerű és könnyen érthető, azt különféle nyílt s burkolt animisztikus nézetek makacs élete mutatja, napjainkig. Az objektív megközelítést hangsúlyozandó, Monod egy marsbéli űrkutatóhivatal automata expedícióját küldi bevezetőként a Földre, az élők fölfedezésére. Mit észlelnének a Földön a marsbéli számítógépek — különféle várakozásoknak megfelelően előírt — programjai? Először is roppant különböző bonyolultságú, de működésük szempontjából mindig meglepően jól összehangolt részekből álló szerkezeteket; mint például autókat, lovakat, fényképezőgépeket, méheket, embereket. Az optimálisan működő szerkezetek célszerűsége, „teleonómiaja” nyilván meglepné a marsbéli űrkatatókat annál is inkább, mert egy másik programjukkal meg azt észlelnék, hogy a célszerűen működő szerkezetek egy része önmagától növekszik és változatlanul reprodukálódik, akárcsak a kristályok. Ebben a változatlan reprodukcióban persze sokkalta nagyobb mennyiségű molekuláris információ invariáns közvetítését észlelnék, mint a kristályokban, de ez a kvantitatív különbség nem akadályozná meg, hogy a Föld összes, természetes és mesterséges tárgyaival szemben egy osztályba sorolják a kristályokat és élőlényeket (kivált ha Schrödinger *Mi az élet?* című szép kis könyvét is olvasták). Így aztán egy újabb program segítségével még további hasonlóságot fedezhetnének föl kristályok s élőlények között: mindkettőjük makroszkópos szerkezetét mikroszkópos, atomi vagy molekuláris struktúrák elrendeződése határozza meg. Itt azonban meg is szűnne a hasonlóság, mert a kristályok szerkezetét tisztán geometriai megfontolások alapján előre meg tudnák mondani, az élőlényekben ellenben semmi ehhez fogható szabályt nem ismernének föl, és így kénytelenek lennének a *véletlen* művének tekinteni őket.

A három „marsbéli program” ragyogóan szellemes kifejtése tulajdonképpen a könyv első, nagyobbik fele. A célszerűséget vizsgáló program kideríti a sejt —

bonyolultságában is egyszerű — molekuláris kibernetikáját: a termelés és a szabályozás molekuláris mechanizmusait és energetikáját. Az utóbbi különösen fontos, mert a korábbi molekuláris biológiai összefoglalások — François Jacob Monod-éval egyidőben megjelent, s e tekintetben rokon szellemű könyvét nem számítva — csak a mechanizmusokra korlátozódtak, megkerülvén a lényegesen nehezebben tárgyalható molekuláris energetikát. Monod ellenben erre helyezi a hangsúlyt, s elsősorban azt mutatja meg, hogy a sejt szintéziseiben és regulációiban miként alakítják át az enzimek — valóságos Maxwell-démonokként — a molekuláris információt rendezettségé, s miként hasznosítják a struktúra és a működés megőrzésére a tápanyag kémiai energiáját, a fehérjék hihetetlen precizitású és változatosságú térbeli konfigurációja alapján. A fehérjék individuális geometriája, a tökéletes stereospecifitás az alapja az élőlények maximálisan optimalizált, „célszerű” működésének; és ezen nyugszik — amint Monod a molekuláris biológia eddigi eredményeit jelentősen túllepve megmutatja — az egyedfejlődés áttekinthetetlenül bonyolult dinamikája is. S így ebből a szempontból az élet valóban nem egyéb, mint a fehérjékben rejlő információ kifejeződése, vagy amint Engels megfogalmazta: a fehérjetestek létezési módja. Jegyezzük ezt meg, noha Monod — aki egyébként gyakran és szívesen idéz Engelstől — éppen ezt még csak nem is említi.

Persze Engels még nem tudhatta, hogy a fehérjékben kifejeződő információ egy másféle makromolekulában, a nukleinsavban kódolva közvetítődik nemzedékről nemzedékre, hiszen ez csak a legújabb biológia centrális — és jól ismert — fölfedezése. Annaira jól ismert egyébként, hogy Monod nem is veszteget reá sok időt; a híres genetikai kódot is csak függelékben ismerteti. Annál bővebben tárgyalja ellenben a fölfedezés következményeit. A könyv legszebb s legfontosabb része, melyben azt fejti ki, hogyan vezette az élőket a genetikai anyag invariáns reprodukciója a benne teljesen taláalomra megjelenő változások alapján szükségképpen az evolúció megfordíthatatlan útjára. Mert az evolúció egyértelműen irányított, de egyáltalában nem egyértelműen eleve meghatározott folyamat: semmiféle szükségképpen realizálódó „terv” nem található benne; „próbálgatással” dolgozik, lényegük szerint véletlen jelenségek kiválogatódásával. S minden élőlény az evolúció terméke lévén, soha nem vezethető le a fizika törvényeiből, noha minden részlete — elvben — megmagyarázható a fizika törvényeivel. A soha előre nem látható és ki nem számítható új az evolúció — tehát az élet — lényegéhez tartozik; amint már Bergson megsejtette, csak éppen nem valami eleve irányított „vitális lendület” formájában: a fajfejlődés a véletlent fogja be a populációk — változatlan reprodukció alapján kifejlődő — versenyébe. „Azt kell tehát mondanunk, hogy épp a zavarok, a zaj, mely minden nem élő, tehát nem reprodukálódó struktúrát előbb-utóbb megsemmisít, az eredete a bioszférában az evolúciónak, s ez magyarázza teljes teremtő szabadságát, hála a véletlen — zaj s zene iránt egyaránt süket — megőrzőjének: a reprodukálódó DNS-struktúrának.”

Soha előre nem látható, nem ismétlődő, váratlan változások tehát a fejlődés forrásai; az élet „ingyen lakoma” a véletlen kimeríthetetlenül gazdag kertjében. De a véletlen változások — mutációk — közül csak azok maradhatnak meg, amelyek nem zavarják az organizmus végtelenül precíz összehangolt molekuláris mechanizmusait. Ez a „célszerűség” követelmény eleve kiküszöböli a mutációk túlnyomó többségét, a megmaradottakból pedig azokat részesíti előnyben, melyek leginkább segítik a faj szaporodását az adott körülmények közepette. Így azután egyrészt megőrződnek a jól bevált fundamentális molekuláris mechanizmusok — pl. a genetikai kód, melyet minden élőlény „ért”, a baktériumtól az emberig —, másrészt viszonylag rövid idő — néhány millió év — alatt összeválogatódhatnak a szelekció „nyomására” a környezet s az élőlények egészen újfajta viszonyát kifejező génkombinációk. És így azt is mondhatjuk, hogy bizonyos értelemben igaza volt Lamarcknak, mert az élőlények morfológiai sajátosságai csakugyan függenek viselkedésüktől. Attól kezdve például — és itt válik különösen fontosá a biológus merész gondolatmenete számunkra —, attól a perctől kezdve, hogy primitív Hominidák kicsi csoportjaiban az egyedek artikulált jelek segítségével közölni tudták egymással a

csoport s benne önmaguk léte szempontjából — lenni vagy nem lenni — fontos szubjektív elképzeléseiket és egyéni tapasztalataikat, azonnal növekedni kezdett az efféle jelek földolgozására, kombinálására és termelésére szolgáló agyvelő. Mert bármilyen kezdetlegesnek képzeljük is el a primitív nyelvet, „mindenképpen jelentékenyen növelte az értelem értékét a faj megmaradásában, és így olyan hatalmas és orientált szelekciós nyomásként hatott az agy fejlődésére, ami afáziás fajban elképzelhetetlen. Amint létrejött a jelek általi kommunikáció rendszere, a vele jobban élni tudó egyének, helyesebben csoportok, kimondhatatlanul nagy előnyhöz jutottak a velük azonos intelligenciájú, de a nyelvvel élni nem tudókhöz képest. A nyelvhasználatból következő szelekciós nyomás a központi idegrendszer fejlődését olyan típusú intelligencia értelmében irányította, mely legalkalmasabbá tette eme különleges, végtelen lehetőségekben gazdag teljesítmény kihasználására. ... Ami annyit jelent, hogy az artikulált nyelv megjelenése az ember származási vonalában nemcsak a kultúra kifejlődését tette lehetővé, hanem lényegesen hozzájárult az ember *fizikai* fejlődéséhez is. Az agy egyedi fejlődése során megnyilvánuló nyelvtanulási készség azért része az »emberi természetnek«, mert maga is be van írva a kromoszómákba a genetikai kód egészen másfajta nyelvén. Csoda? Az, de csak azért, mert végső soron a véletlen terméke. Ám attól a naptól kezdve, hogy a Zinjanthropus vagy valamelyik társa először kezdett artikulált jelekkel jelölni egy kategóriát, hatalmas mértékben megnőtt a valószínűsége, hogy egy szép napon ki fog fejlődni az az agyvelő, mely megérti az evolúció darwini elméletét”.

Elképzelt cselekedetek és egyéni tapasztalatok közölhetővé tételével a nyelv a fölfedezés és a teremtés eszközévé avatta az intuíciót és a képzetet; a gondolkodás „szubjektív működésének logikáját elemezve sikerült megfogalmazni az objektív logika szabályait, s új szimbolikus eszközöket teremteni, így például a matematikát. Nagy szellemek (Einstein) gyakran csodálkoztak, joggal, hogy miként ábrázolhatják az ember által teremtett matematikai fogalmak oly hűen a természetet, holott semmit sem köszönhetnek a tapasztalatnak. Csakugyan semmit, ha az egyéni, konkrét tapasztalatot tekintjük; ám annál többet köszönhetnek ama számtalan — s kegyetlen — tapasztalatnak, mely szerény őseink képzetét kovácsolta. Mert mi mindig őseink összes tapasztalását szembesítjük a ténylegs tapasztalattal, valahányszor tudományos módszer szerint, rendszeresen összevetjük a logikát a megfigyelésekkel”.

A gondolkodás szimbolikus eszközök által megteremtett új világa új s egyre újabb „kulturális” viselkedésformákat állított az evolúció szolgálatába, melyek eleinte — noha egyre csökkenő mértékben — mind hozzájárultak az ember génkészletére ható szelekciós nyomáshoz. Ez a fundamentális kapcsolat csupán napjainkra szakadt meg teljesen: a gyorsuló kulturális-technikai evolúció elvált a génkészlet evolúciójától. Az elválás következményei beláthatatlanok s tudatos korrekció nélkül iszonyatosan károsak, de csak késő utódainknak kell majd számolni velük, mert az evolúció mindig nemzedékekben gondolkodik. Úgyhogy nem is ebben látja Monod az emberiséget közvetlenül fenyegető veszedelmet. Abban inkább, hogy az ember képtelen tudományának megfelelően gondolkodni és érezni. Az objektív megismerésre törekvő tudomány ugyanis előbb elválasztotta magát a létbizonytalanságot s rettegést csökkenteni hivatott animisztikus képzetektől s rendszerektől, s aztán sorra megfosztotta ezeket a rendszereket érvényességüktől is. Az emberek túlnyomó többsége azonban nem követte a tudományt, hanem megcsökött évezredes animisztikus elképzeléseiben, holott igényli és élvezi a tudomány eredményeit. Ezt a paradoxont látja Monod korunk elsőrendű szellemi fenyegetésének. Földolrásához mindenekelőtt el kellene fogadni a tudomány legfontosabb üzenetét, az objektivitás követelményét; ehhez azonban az ember „fől kell ébredjen évezredes álmából, s fől kell fedezze tökéletes magányát, radikális idegenségét. Tudnia kell, hogy mint a cigány, szélire szorult az univerzumnak, melyben él. Ez az univerzum süket az ember muzsikája, közömbös reményei, szenvedései, bűnei iránt”.

Kétségkívül, aki csak valamit is megért a modern természettudomány történetéből, az aligha fogja kifogásolni Monod nemes sztoicizmusát. Ám az univerzuma szélire szorult ember szükségképpen szélire kell-e szoruljon saját társadalmának is?

Monod nem fogalmazza meg expliciten a kérdést, de e nélkül is igennel válaszol rá. Immár nem a természettudományos sztoicizmus, hanem az ortodox egzisztencializmus nevében. És ez a kemény, intranzigens, kérlelhetetlen egzisztencializmus állítja szembe tulajdonképpen Monod-t a marxizmus szellemével. De nem a módszerével, amit ragyogóan s szellemesen alkalmaz egész könyvében. Még az is, ahogyan a „dialmat” — különben általa is primitívnek elismert — modern interpretálásain keresztül igyekszik bizonygatni a marxizmus eredendő elégtelenségét a modern tudományos világban, arra emlékeztet, ahogyan Engels készítette ki egykor szegény jó Dühring úr baklövési alapján a mechanisztikus világképet. És ez egyáltalában nem megvetendő szempont, hiszen amint egy tudatosan, sőt, öntudatosan „ortodox” nagy marxista gondolkozó, Csehi Gyula írta: „... a marxizmus igaza valóban nem egyes tételeinek helyállóságától és időállóságától függ. Az, ami él és ami érvényes: a kutatási és gondolkozási módszer, az új helyzetek elemzésének és megoldásának módszere” (Csehi Gyula: *Felvilágosodástól felvilágosodásig* Bukarest, 1972). Persze világért sem akarja senki állítani, hogy Monod gondolkozása vagy módszere marxista lenne, de azt tisztán kell látni, hogy nem ragyogó természetfilozófiai és antropológiai okfejtése, hanem a hozzáfüggesztett — s nem belőle levont — egzisztencialista életérzése és etikája az, ami ellenkezik a marxizmussal. De nem, mint Monod hiszi, a marxizmusban megőrzött „animisztikus” tendenciák miatt. Hanem azért, mert a társadalmi lét s a biológikum viszonylatában Monod — noha említi — nem veszi igazán figyelembe azt a meghatározottságokból és ugyanakkor le nem vezethetőségből adódó különbséget, amit biológia s fizika között oly szépen kidolgozott. Ezért olyan szegényes és üres pompás könyve utolsó néhány lapján ajánlott „tudományos etikája”: hiányzik belőle az ember társadalmi és történelmi valósága. Az a valóság, amit föltárni, elemezni s irányítani elemi kötelességének tud a marxizmus etikája. S nagyon is félős (kivált korunk tudósainak ismeretében), hogy e nélkül a könyv „hideg” és „puritán” tudományos etikájára alapított „szocializmus” — Monod nem egészen lehetetlennek vélt utópiája — nem kisebb, s nem kevésbé tragikus csalódásnak bizonyulna annál, amilyenek Monod véli ma a marxizmus alapján berendezkedő társadalmakat. (Paris, *Éditions du Seuil*, 1970.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Szerdahelyi István: Költészetesztétika

Elég akár egyetlen folyóirat kritikai anyagát elolvasni, hogy észrevegyük: zavar van az irodalomtudomány kategóriái körül. Ha valaki azt írja például, hogy költészet, lehetetlen tudni, vajon nem lírát ért-e rajta, vagy éppen nem valamely költőnk verseinek összességét. S ugyanúgy: nem tudhatjuk, mit jelöl az a fogalom, hogy líra, mit az objektív líra vagy a tárgyias líra. Aztán: mit kell versnek, mit szabad versnek vagy prózaversnek neveznünk?

Az évek során több olyan munka jelent meg, mely már címében is szakszerű eligazítást ígér. Komlós Aladár könyve például, *A líra műhelyében*, Hegedüs Gézáé, *A költői mesterség*, Gáldi Lászlóé, az *Ismerjük meg a versformákat* vagy az Ungvári Tamásé, a *Poétika*, hogy többről, s főleg rajtuk kívül, a szigorúan tudományos érdeklődésről ne beszéljünk. Hamar kiderül azonban, hogy ezek a részkérdésekben oly kitűnő kiadványok a szóban forgó zavar feloldását nem könnyítik meg.

Elsősorban azért nem, mert az alapfogalmakkal — eleve ismertnek véve azokat — ritkán foglalkoznak. Ha igen, egymással jobbadán akkor is ellenkező következtetésre jutnak. A verskedvelők ezek után már csak az *Estétikai kislexikon*hoz

fordulhatnak segítségért. Ezeket a kérdéseket azonban a szerkesztők alternatív lehetőségek formájában, elintézetlen ügyként tárgyalják, eligazodni tehát szinte lehetetlen.

Az elmondottakból kiderülhet, milyen nagy szükség volt már arra, hogy valaki elvi síkon is szemügyre vegye az irodalomtudományi kategória-rendszer problémáit, s megpróbálja azokat tisztázni. Igen nagy szükség volt arra is, hogy a vizsgálódás tanulságait összegezve olyan könyv kerüljön az olvasók kezébe, amely egyszerre tudást és figyelmet próbára tevő tudományos tájékoztatás, és nemesen népszerűsítő, praktikus kalauz is.

Szerdahelyi István most megjelent *Költészetesztetikája* látnivalóan ezekhez az igényekhez igazodik. Nem akar, ahogy az előszó írja, „vakmerően eredeti” lenni. Viszont minden fontos kérdést számba vesz, minden problémát körbejár — rávilágítva a vitatott pontokra, a lehetséges megoldások közül a legelfogadhatóbbra. El kell ismerni: Szerdahelyi István az anyag minden síkján illetékes tud lenni. Követi, de közben újjáteremti az ismert alapelveket, összefüggéseket, teóriákat, hézagatlan, s rögzítjük itt mindjárt: hatékony rendszerré szervezve a költészetelmélet fogalmait.

Ahhoz, hogy ez sikerülhessen, sok minden kellett. Aprólékos vizsgálatokhoz türelem, szorgalom. A jelenségben a lényegét, a részletekben az összefüggést észlelő érzékenység. S kellett az anyag beszélgetésének egy olyan rendje, amelyben természetesen, s a szükséges teljességgel lehet jelen minden irodalomelméleti álláspont, ugyanígy pszichológiai, nyelvtudományi vagy éppen kommunikációelméleti okfejtés, s maga az eleven költészet is, mégpedig a bizonyítás, a fogalomalkotás, a rendszerteremtés folyamatának szerves részeként.

Szerdahelyi István rendszeres elme. Úgy kezdi a gondolatmenetet, mint aki semmit nem tud az irodalomról: lépésről lépésre közelít témájához. Kiindulópontként például a költészet szó eredetét vizsgálja, majd a szó mai jelentéstartalmát keresve sorra veszi a legelterjedtebb értelmezéseket. Ezek szerint a költészet a szépirodalommal, a művészi verssel, a lírával, az emelkedett stílussal, a képes beszéddel vagy esetleg az intenzitással volna azonos. A továbbiakban a vizsgálódás három nyomon mélyül el: a művészi versnél, a líránál, s az intenzitásnál. Ezek esetében megint sorra veszi és ütközteti a szakirodalomban jelentkező nézeteket. A művészi versnél az eredményeket összeveti a szépprózára és a szabad versre vonatkozó definíciókkal is. A vers és a próza különbségét abban jelöli meg, hogy „míg az előbbi a szöveg hangtani-mondattani összetevőit a legkisebb, metrikailag számba vehető egységig, a szótagig hatolva rendezi, ritmizálja, az utóbbi csak a nagyobb szövegegységekben, a mondatok vagy a tagok szintjén érvényesít ritmikus rendezettséget” (43. o.). Ennek megfelelően a szabad verset prózának tekinti.

A líránál három jelentősebb álláspontot ismertet és elemez. Azokat, amelyek szerint e fogalommal a tiszta szubjektivitást, a tiszta érzelmet, illetőleg az én világát kifejező műalkotások körét kell jelölnünk. Gondolatjárása tágas, érvelése célratoró, világos és elfogulatlan. Semmit nem állít, aminek igazságát a költészet s az elmélet egybehangzóan nem bizonyítja. Az anyagból frissül tehát, ezért nem válik unalmassá, kifejlésében gépiessé, ezért tud meggyőző lenni. Annyira, hogy amikor — nagy ritkán — vét az anyagfeltárás maga választotta szabálya ellen, mint a második részben a realizmus kérdésének tárgyalásakor vagy a magánéleti költészet totalitásának vizsgálatakor, hitele rögtön s váratlan mértékben romlik, jelezve, hogy az anyaghoz kötöttség gondolkodásának legbensőbb természete szerint való. Ezzel együtt e gondolatjával az ismeretek népszerűsítésének szándékát is szolgálja akár a szemléletesség, ami ugyan olykor elég ügyetlenül nyilatkozik meg — az első rész bevezető soraiban például a költészet fogalmának helyét az irodalomtudományi fogalomrendszerben a rovarok osztályán belül a bolhák rendjével veti egybe —, legtöbbször azonban szerencsésen segíti a mondandó teljesebb megértését. Mint itt, a líra problémakörénél, ahol a három meghatározó álláspont elemzésének tanulságait, majd a helyzetdal, az objektív líra s a prózaköltemény sajátosságait képletben fejezi ki, s hasonlítja össze, hogy evidens igazságként rögzíthesse: „lírainak tekintendő az az

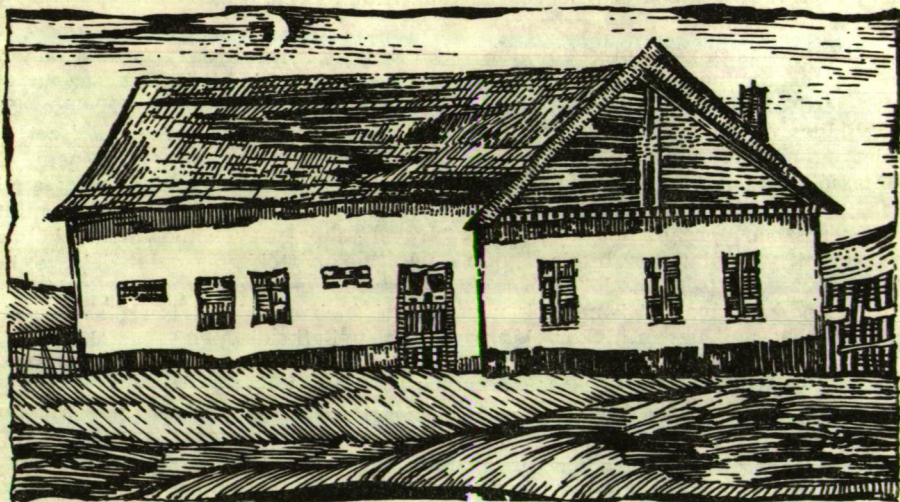
irodalmi alkotás, amelynek témája kizárólag vagy igen nagy túlsúllyal egy ember (legtöbbször az alkotó) belső világának, érzelmeinek ábrázolására szorítkozik' (93. o.).

Az első, a fogalomalkotás fejezete, a költészet kategóriájának kimunkálásával zárul. A már ismert módon közelít, majd összegez: a szépirodalom körén belül a művek egy csoportjának szembeötlő sajátossága, hogy más művekhez képest a tartalomkifejezés rendkívül intenzív eszközeivel rendelkezik. Ilyen intenzitásnövelő formszerkezet a vers, mint kifejező hangtani forma, a költői kép, az emelkedett stilisztikai struktúra, s a kifejezővé alakított frászkép. E különleges intenzitású műveket nevezi aztán Szerdahelyi István összefoglalóan költészetnek. A költészet körében verses és nem verses művek egyaránt jelen lehetnek, s jelen vannak, hiszen a kellő intenzitásfoknak nem feltétele az, hogy a műalkotásban a fent nevezett szerkezetek mindegyike működjék.

Az alapfogalmak definiálása után fog, külön-külön fejezetben, a költői tartalom és a költői forma kérdéskörének szabatos kidolgozásához. Módszere változatlan: a problémához a már kiderített tények felől, ellentétes véleményeket sűrítő pozíciókból vezet el, jelezve közben a téma elágazásait, s tájékoztatva ugyanakkor az olvasót, hol találja meg az érvelés rendjéhez közvetlenül nem tartozó okfejtések szakirodalmát. A haszon nyilvánvaló. Óriási anyagot tud megmozgatni anélkül, hogy gondolatmenete megbicsaklana, s anélkül, hogy az anyag valóságos összefüggéseit, akárcsak egy pillanatra is szem elől tévesztenénk.

Nyilván, aki így tudja kezelni apparátusát, aki ennyire ismeri és érti anyagát, az nemcsak újáteremteti, de meghaladni is képes az előzményeket. Időznünk kellene eredményeinél, a kettős tükrözés vagy a lírai totalitás gondolatánál. Ugyanezért azt is megérdemelné, hogy némelykori vulgarizáló gesztusaival is alaposabban foglalkozzunk. Sajnos nincs terünk, hogy teljesebben és érvényesebben megítélhesük Szerdahelyi István teljesítményét. Talán nem baj. Ezt a könyvet ugyanis a költészet barátai közül egész biztos igen sokan elolvasták, s mert tapasztalják, hogy a tájékozódáshoz minden forgalomban levő népszerűsítő-tudományos munkánál hasznosabb segítséget ad, ajánlásunk nélkül is gyakran forgatni fogják. (Kossuth, 1972.)

VARGA LAJOS MÁRTON

László Gyula rajzai előtt*

Kortársaim — ezt a címet adta László Gyula kiállításának, s ha végigtekintjük e rajzokat, akkor azzal az érzéssel telünk el, hogy kortársainvá váltunk azoknak, akik e képeken szerepelnek. A megidézés, a megjelenítés nem mindennapi, egy furcsa, bizsergetően jó érzés kel bennünk, amikor e panteonban végigmegyünk és részesei leszünk megannyi titoknak, mit az írók műveit olvasva sejtettünk, festők műveit nézve derengeni kezdett bennünk, és a zenész műveit hallgatva — érzéseink zsilipjei fölszakadoztak. Nem irodalomtörténeti, művészettörténeti illusztrációkat láthatunk e kiállításon, ez ellen maga a művész is tiltakozik katalógusa évődő bevezetőjében, s ha mégis a XX. századi magyar szellemi élet jó negyven esztendejének jeles arcait tekinthetjük rajzain, az nem lehet pusztán véletlen. A pillanat, mely a rajz megihletését szülte, talán esetleges, de a szándék, amely e rajzoló kezét vezeti, nagyon mély érzésekkel és fölkészüléssel megtámogatott, s a „tárgy”, mely a képre kerül, a véletlenből a szükségszerűbe, törvényszerűbe emelkedik, az egyszerűből az állandóba kerül általa. Mert véletlen az, hogy a Trombitásban Tamási Áront látja Juhász Ferencsel és Nagy Lászlóval, de van abban valami törvényszerű, hogy látni ő látja meg és a mi szemünket is vezeti a meglátásra, mint festményén Bartók tekintetének sugarát a zongoráról a kottára s onnan e zene valóságos világának magasába irányítja.

Amikor szer és alkalom volt rá néha, hogy ott lehettem László Gyula mellett, mikor az ősoket kereste nem is olyan messze Hódmezővásárhelytől, közelebről megfigyelhettem őt. Kívülről nézvést szórakoztató kutatómunka volt ez az ásatás, így indultam neki én is, hogy éljek a megtisztelő meghívással. Attól a munkától sohasem álltam messze, a föld mindig közeli volt, s szerszámaival bánni tudok. De estére olyigen megfáradtam társaimmal, hogy a test pihenő kívánalmain túl már semmi sem érdekelt. S ekkor a velünk együtt fáradozó hatvanéves László Gyula táborig székre ült, előkerült a ceruza, papír meg a tábla, s a már lehajló nap fényében a régész-tábor lakóinak arcát írta papírra, nem lankadó érdeklődéssel. Az arcképrajzoló művész László Gyula ars poeticáját véltem fölfedezni ebben a mozzanatban, nála nemcsak a képzelet, az emlékezet, hanem a kéz által leírható, megvalósítható kép is megőrzi az embert; s a szándékban van valami a több századdal ezelőtti képíró szándékából, ki sok-sok későbbi információs találmányt helyettesített azzal, hogy kortársairól megőrző rajba vette a vonásokat, a legjellemzőbbeket, miket munkája pillanatában meglátott.

A *pillanatnyiség* — ezt hangsúlyozza képeiről szólván a művész is. De kicsoda pillanatai ezek az elmúlt negyven-egynéhány esztendőnek! Talán a legszebb pillanatai, ha e képeken elevenen élő arccokat számba vesszük.

Az 1930-as keletű Szabó Dezső-portré még korrektül kidolgozott, mintha az ifjú képíró izgalmai is benne lenne: vajon hogy fogadja művét a híres-hírhedt mester? De az arcképpel szuverénül szóló művész rajza is ez, nem rejti el a szereplőjének

* Elhangzott 1973. március 10-én, a kiállítás hódmezővásárhelyi megnyitójaként.

arcából kisugárzó gőgöt, önteltséget, nem udvarol, nem idealizál, szinte karakánul arról beszél, hogy íme én így látlak téged. Ennyire kidolgozott portréval ezután már nem találkozhatunk ebben az arcképcsarnokban. Egyre erősebben csak a kontúrt rajzolja meg, azt a vonalat, mely legföltűnőbbben, legerősebben szemébe tűnik, ha kedves, közeli emberére néz, azt az arcrándulást, mely képes egy villanásban az egész embert elének idézni.

Akiket e portrékon látunk, azokkal más-más ügyekben volt már találkozásunk, képeikben gyönyörködtünk, zenéjüket hallgattuk, könyveiket forgattuk, műközelben vagy testközben éltünk, élünk velük. S ha most László Gyula portréin újra közelünkbe kerülnek, akkor a művész szándéka ellenére is azt kutatjuk, hogy a művek olvasása, látása, meghallgatása után eredendő képzeink igazolódna-e róluk, így képzeltük-e el őket? László Gyula portréi azonban ezt a nézői szándékot visszaszorítják, hogy a pillanat rendkívülségét vegyük észre: azé a pillanatét, melyben ő látta meg a jól ismert fej szem-száj rándulását, melyet más is nézhetett, de látni csak a művész látta úgy, ahogy most képbe örökítette. Mégis! Amikor e rajzokat nézzük, képzeletünk meglódul és fölsejlik mögöttük a művészi, írói világ; s ebben van ezeknek az arcképeknek nagyszerűsége: egy rendkívüli pillanatban idézik föl a *művet* is. Mert rendkívüli, hogy a világirodalmat fejében hordó Benedek Marcell egy kari tanácsülés pillanatában áll előttünk, a köznapi ügyek terhét tartva vállán, s érezzük a feszültséget a személyiség s a pillanat hozta szerep között; Németh László görögös arca e képeken a nagy ábránd, az új görögség korának eljövételét idézi; Veres Péter patriarchai bölcsen néz ránk több képről is; Kós Károly sűrű arcedőiben egy megszenvedett, megedzett gazdag élet minden pillanatban kisugárzó erejét érezzük; Nagy István mosolytalan arca e mélyről, legmélyebbről jött küldött osztályos hitét sugározza a szónoki emelvényről; Tersánszky öregem, a halál jeleivel van itt, csak a szeme villan még a régi kópésággal; Tamási Áron mereng és figyel zenehallgatás közben; Reményik Zsigmond arca titkokat hord; Illyés Gyula arca az áll, száj, orr, szem, homlok erős körvonalazásával örökítődik meg bennünk; Erdélyi József rövidre nyírt haja sorsának tragikus pillanatára utal, s egy öregebb kori portréján mintha befelé, önmagának beszélne s újabb szófejtéseket mormolna; Sinka mereven fekszik, s prémes kabátja egykori subáját idézi; Kodolányi fájdalmas, szenvedő arca a Kort idézi föl bennünk; Kiss Lajos oly nyugtatón tekint a világra, jó arcára nézni; Weöres Sándor annyira gyerméken időtlenül fiatal, hogy csak bámuljuk a képet; Lyka Károly és Pátzay Pál meghitt beszélgetésének lehetünk részesei; s a figyelem, mely a kortársakat számba veszi, nem lankadó: az ifjabb nemzedékre is ráirányul, Nagy László, Juhász Ferenc, Lakatos István arcára is.

Nagy nemzedék örökítődik itt meg, s ha a pillanatnyiságot hangsúlyoztuk is sokszor, valójában a maradandóságot kell kiemelnünk, a *művekét*, melyek a XX. századi magyar művészetből olyan sokat hoznak közel hozzánk: az embert, ki nagyot alkotott. S ez a közelítés nem véletlen, László Gyula valóban kortársa, egyenrangú társa e képek szereplőinek.

Föltűnő lehet, hogy mennyi erdélyi fej van ezeken a képeken: Kós Károly, Bánffy Miklós, Horváth Imre, Áprily Lajos, Nagy István, Asztalos István, Varró Dezső, Kemény János, Tamási, Szabédi László, Jékely Zoltán. A magyar szellemi élet részesei, sokszor megújítói, maradandó értékhozói, szereplésük ebben a sorozatban nem véletlen: a szülőföld iránti szeretet vonzza hozzájuk a művészt, a pátriabeli azonosság köti egybe őket.

László Gyula arcképein legtöbbször ott van a lerajzolt kezevonása is, az elismerés tréfás vagy komoly hitelesítése. Az az érdeklődés, mely e kiállítást immár harmadik helyen kíséri, a közönség hitelesítő elismerése, s hisszük, hogy a művész számára ez szerető inspiráció is.

László Gyula reneszánsz ember. A magyar őstörténet- és honfoglalás-kutatás világhírű alakja, művészettörténész tanár és művész, a magyar irodalom kiváló kéziratgyűjtője. E sokirányúság nem csupán egy szenvedély kiélése, hanem példásan az emberi teljességre való törekvés szép kisugárzása. Tanuljunk belőle!

ILIA MIHÁLY

Molnár Gál Péter: Rendelkezőpróba

A cím „falcím”, színházi műszo, a szerző gyorsan orientál, nehogy valakit csalódás érjen. Kiválasztja olvasóit, akiket elmúlt színházi élmények föllevenítésekor több is, más is érdekel a színpadi fotók mellett, akik elég bátorságot, hajlamot, kedvet éreznek a műhely titkaihoz. A szakmán túl, hiszen egy ilyen szintézis aligha érheti be a művészkörök szűkebb átmérőivel, olvasótáborra is számít.

Az első reflexeket magának a szintézisnek kísérlete diktálja. Lezáratlan pályákat rögzíteni nem tűnik-e ellentmondásnak olyan közegben, mint a színházi előadás? Hiszen ugyanaz a darab ugyanannak a rendezőnek oeuvre-jében szüntelen változhat, új és új felületével fordulhat a néző felé, s onnan visszatekintve más fényt, hangsúlyt kaphat egy korábbi értelmezése. Talán ezért is hiánycikk ez a fajta színházi esszé; kuriózuma a rendezés művészetének sajátosságában rejlik, azon momentumokban, melyek a produkálás és a reprodukálás művészetét mindig is elválasztották egymástól. Zenét lehet komponálni a végérvényesség hangsúlyával, de előadni soha, darabot írhatnak a lezártág bizonyosságával, de sohasem rendezhetnek. A művészi ízlés, stílus, technika változékonyságában megragadni a legmozgékonyabbat, a változásra leginkább fogékonyat — ez Molnár Gál Péter könyvének szándéka és érdeme. Érdeme azért is, mert ha megismételhetetlen, ha egyszeri a varázslat, amit az előadás villant föl, lehetőleg gyorsan, melegében hasznos rekonstruálni, hiszen a múlt idővel kopik az emléke, tűnik a hatása. Molnár Gál a pillanatokot önti szoborba, tartósabb nyersanyagot választva a szabványosan sietős napilapkritikánál, s olyan könyvtár polcára teszi újabb dokumentumát, ahonnan a kölcsönzés kereslete jóval nagyobb a szerény kínálatnál. Az anyag, természetéből adódóan, meglehetősen amorf. Színházi életünk három jeles egyéniségének: Major Tamásnak, Marton Endrének és Várkonyi Zoltánnak portréjához az életrajzi elemeken túl előadások sorakoznak, ahol a rendező szint vall, elmondja véleményét a szerzőről, a darabról, a társadalomról — csak hogy Molnár Gál nem érheti be ennyivel. Maga is felsorakoztatja véleményét, szembesíti a rendezőével, így érdekes és tanulságos „átfedések”, illetve polémiák keletkeznek. Az előadás gyakran ürügyet szolgáltat Molnár Gálnak, hogy megvédje a rendezőt, hogy életművébe ágyazza egy-egy produkcióját, hasonlításokat tegyen, ha kell, mentséget, magyarázatot találjon a néhai friss kritikával szemben, egyszóval: messzebbről, rálátással, összefüggésekben találjon. Ismeretanyaga meghökkentően bőséges, ami különösen meglepő, személyes élményeire támaszkodik, illetve akkor is úgy tesz, amikor a harminc-egynéhány éves fiatalembernek nincs, még nem lehet személyes emléke. Csak egyetlen példát. „Nem láttam Krejca híres prágai Rómeóját — Major a Nemzeti Színház prágai—varsói vendégjátékakor megismerkedett vele. Ez az előadás továbblépett Zeffirellinél stb.” Ha Molnár Gál nem látta, nyilván Major Tamástól szerzett információkat, s a formális logika szerint neki, kívülről, ilyen vonatkozásban kevés összevetési alapja lehet éppen a Major-féle rendezésről szólni. Persze csak ilyen összefüggésben. Egyébként az információkkal becsületesen bánik, rendre megjelöli, úgyesen használja, s belőlük is tud színesen, elevenen, lélegzően jellemezni. A harmincas évek Major Tamásáról Shakespeare A vihar című drámájában például így ír: „Adriánja nem kelt különösebb feltűnést, de bohócosra füstött; fehér, kidomborodó pocakú, világító köldökű és mellbimbójú, feketén maszatos, afrikai arcú, de fényesen világító homlokú Calibánja vademberi háncs ágyékkötőjében, grocki cirkuszi cipők ladikján cplatva, már sikert arat.”

Szubjektívek persze Molnár Gál elemzései, a kritika természetes szubjektivitásán is túl, sajátosan egyéniek. Ilyennek ismerjük napi kritikáiból: bátor tollúnak, szenvedélyesnek, sarkítottan egyéni hangúnak. Éppen ezért könnyebb tőle a sorok között is olvasni. Úgy tetszik, Majort szereti, Martont tiszteli, Várkonyit becsüli — bár sohasem ír elfogulatlanul. Jól teszi, nyíltan bevallja a szakma kényszerét. Ha-

sonlóan széles élményanyag híján nehéz is vele vitázni. Hanem, e helyütt, egyetlen ponton elengedhetetlen — s ez a szegedi szabadtéri. Itt rendezte Marton Endre Kós Károly történelmi játékát, a Budai Nagy Antalt, s az előadás ürügyén Molnár Gál természetesen elmondja véleményét Szegedről. Valójában nem szabadtéri színház — írja. — Nem illeszkedik bele a természetbe, nem tart kapcsolatot a természettel. Az újonnan szervezett szabadtéri ünnepek hiába nevezik magukat előszeretettel színháznak, megmaradnak inkább idegenforgalmi létesítménynek, és így több rokonságuk van a szűk vendégsereg szórakoztatását célozó könnyed és irodalom nélküli (vagy irodalmiakodó allegóriákat alkalmazó) kerti szórakozásokkal. Csak egy kicsiny, tehetős színházlátogató ingyenc-közönség különlegességkedvelését szolgálja — ha mégoly nagy létszámú turistát sikerül is összeverbuválni —, nem pedig egy közös mitológiába, közös érzelmi-értelmi rendszerbe való mitikus bekapcsolódást eredményez. Szeged nem Salzburg és nem Avignon — folytatja tovább. — A Dóm architektúrája kétes értékű és szépségű, bármily büszkéik is rá a helybeliek. Annymira mindenestre megköti a játék jellegét, hogy csak vallásos művekhez kínál kényelmes hátteret. Csak misztériumok, passiók előadására alkalmas, s ami a keresztény kultúrkörön kívül esik — még a daljátékok is, kivéve a Parasztszünetet és a Faustot, ahol a templom valóságosan „játszik” a darabban —, azzal a nevetséges helyzettel párosul, hogy a díszlettervezők minden igyekezetét a templom épületének eltakarására kell fordítani. Marton mindezt végiggondolta, freskószínházat képzelt el és teremtett meg Szegeden. Miközben legteljesebben figyelembe vette a szabadtéri adottságokat, voltaképpen úgy tervezte meg az előadást, hogy egyben a hagyományos színházi formák fölüljítását is elérje stb. (Az idézet természetesen vázlatos.)

Ha Molnár Gál mondjuk harminc évvel ezelőtt írja a fentieket, tán szót sem érdemelne. Ma azonban anakronizmus. Hogy a szegedi nem szabadtéri színház (a szó konvencionális értelmében, bár kérdéses mindig a konvenciók létjogosultsága), hanem csak a szabadtéri adottságaival rendelkező, amelyben ráadásul a hagyományos színházi formák is fölüljíthatóak — önmagában ellentmondásnak tűnik. Hanem az ország köztudomásúan legnagyobb tömegszínházából letagadni a közönséget, emitt turistákkal, amott szűk vendégsereggel, tehetős ingyencekkel azonosítani, enyhén szólva félreértés. Molnár Gál érvei nem újkeletűek. A felújított játékok másfél évtizedes történetének jó egyharmada telt el hasonló ellenvetések megválaszolásával — a gyakorlatban is. Szeged mást sem tesz évről évre, mint bizonyítja: szabadtéri színpada nemcsak a vallásos művekhez, a keresztény kultúrkörhöz tud alkalmas környezetet, mégha a templomot le is takarja. Az egészben legfurcsább, hogy Molnár Gál Péter, aki oly szenvedélyesen hisz a színház hatalmában, hogy számára már-már mellékes lehet a körülmény, mikor, hol, milyen viszonyok közepette játszanak színházat, az Eiffel-torony vastraverzein, csigalépcsőn vagy cirkuszban — éppen a szegedi templom előtt veszíti el fantáziáját, válik zsörtölődő „arisztokratává”, s emel kalapot a divatszürke konzervatívoknak, akik a maguk szabta mitológia „érzelmi-értelmi rendszerén” túl nem ismernek pardont, semmi megalkuvást. Szeged nem bontja le a templomát a szabadtériért, Szeged fölhasználja a templomát a szabadtériért. Ami természetesen megalkuvásokkal jár. (Például ezért is nevezik a szabadtéri *játékoknak* és nem színháznak.) Több százezer ember, nemcsak turista, városi, falusi lakos innen, vagy néhány kilométerrel innen, elfogadta már a megalkuvásnak ezt a formáját. Mégis színházat kapott, mégis színházért járt ide — ha nem is a színház olyan formáiért, amihez tető alatt szoktunk hozzá. Ennyi embert lebecsülni, ennyi ember játékát megzavarni, élményét elszürkíteni, hangulatát megrontani kétes hasznú, paradox vállalkozás. (*Szépirodalmi*, 1972.)

NIKOLÉNYI ISTVÁN

Kosztza Rozália szegedi kiállításáról

Kosztza Rozália tárlata — az 1972 szeptemberében, a Fényes Adolf-teremben nyílt kiállítása, s a Szegeden most bemutatott azonos képei — dolgában erősen illetéktelen és erősen illetékes vagyok nyilatkozni. Illetéktelen, mert jó ideje testvérien baráti szálak fűznek a Gyulán munkálkodó művészhez — s „elfogult” ember hogyan mondhat tárgyias véleményt?

Am erősen illetékes is vagyok — tanúságtevőként. Hiszen magam a Gyulához oly közeli Sarkad környékén — Zsadányban — éltem gyerekkorom döntő szakaszában, s a művésznő által művekbe mentett népi világot — annak jellegzetes alakjait — egészen közelről ismerhetem. Azt is mondhatom: belőlük sarjadtam — akárcsak Kosztza Rozália.

Hadd tegyek hát — erősen illetékesként — tanúságot arról, hogy e képek — hiteles jelképek, hű vallomások a szülőhaza egy jellegzetes darabjáról s annak népéről. Igen, csakugyan ilyenek a mi szűkebb pátriánk parasztjai s parasztasszonyai, Békés és Bihar célszerű szegény emberei: ilyen rendíthetetlen nyugalmúak, ilyen sziklatömbből-faragott fejűek, ilyen időtlenséget sugalló mozdulatúak, ilyen megfáradtak és mégis legyűrhetetlen erőt sugárzóak. Ilyen figyelőszeműek, földből-gyúrt-kezüek; egybekulcsolt vagy egymást szorító ujjaikban a *közösség* évezredes ereje. Nem nehéz megállapítani az etikai rokonságot a művésznő és az „alföldi iskola” nagy piktorai: Tornyai, Rudnay, Nagy István s Kosztza József között.

Kosztza Rozália azonban nem csupán a nagy elődök erkölcsi tartásának mai letéteményese. Hanem XX. századi, tudatos alkotó is. Aki a monokrómmá egyszerűsített háttérből expresszív hevülettel feszíti elénk és summázza dinamikussá figuráit. Láthatóan tudatosodott benne az utóbbi évek során a mai alföldi piktúra legnagyobb feladata, problematikája: oly módon hűnek lenni a szülőföldhöz s annak népéhez, hogy a képművész a puszta látvány impresszióin tülemelkedve, a valóság lényeges jegyeinek kiválasztása és okos szerkesztése útján egyetemes emberi tartalmakat, általános érvényű törvényszerűségeket fejezzen ki.

Mindezt persze az ihletnek olyan hőfokán, az érzelmi azonosulás oly hiteles hevületével szükséges végbevenni, hogy a karakteresen lokális jegyek ne szenvedjenek csorbát. Úgy tűnik, hogy Kosztza Rozália — különösen a *Dédanyám a lányaival*, a *Fekete kabátos asszony*, az *Anyu gyermekkel* és más, ezekkel rokon mód formált alkotásainak tanúsága szerint — tudatában van ennek, és pallérozó figyelemmel vigyáz arra, hogy a korszerű festőnyelvzet érvényesítése sose történjék a tartalmi gazdagság, a gondolati és érzelmi telítettség kárára.

Ez a tiszta tartású, a közösség etikája szerint munkálkodó, népéhez és tájához hű művészasszony — különösen legújabb alkotásaival — kétségtelenné tette, hogy az igaz művészből a korszerű intellektus soha nem halványíthatja el az emberi szív sugárzó melegét.

DÉR ENDRE

NEM VAGYOK MEGÉRTŐ LEDERER IRÁNT

A *Tiszatáj* 1973/3. számában Ó. L. azzal tisztelt meg, hogy véleményét mondott *Meztláb a szentegyházban* című cikkgyűjteményéről. Sem dicsérő, sem elmarasztaló megjegyzései nem keltek bennem válaszlási kedvet, ezért hallgatnék is, ha egyik kitétele nem merítené ki a véres félreolvasás fogalmát. Ó. L. ugyanis egy mondatomban valamiféle általános hatalomellenességet vélt felfedezni, s ez ellen így érvelt: „Fekete másutt éppenhogy megértő a hatalommal szemben. Amikor arról beszél, hogy Lederer a neki macskazenét adó ifjak közé lövet, zárójelben megjegyzi: »mit is tehetne egy hatalommal rendelkező férfiú, ha a csöcselék gúnyolni merészeli.«”

Mivel nem áltathatom magam azzal, hogy a *Tiszatáj* minden olvasója ismeri szóban forgó cikkemet, ezúton kell közölnöm, hogy Ó. L. megállapításaival ellentétben nem tanúsítok és sohasem tanúsítottam semmiféle megértést a márciusi ifjakra lövető Lederer és általában a ledereri „hatalom” iránt, továbbá nem tekintem „csöcseléknek” a márciusi ifjúságot. Félreolvasott mondatom egyértelműen ironikus jellegű. Ezt az Ó. L. által elhagyott, s Lederert „bősz hadfinak” minősítő jelzőm, s a mondat egész környezete igazolja (l. a 156. lapot). Némi eligazítást nyújthat szövegem értelme felől egész munkásságom is.

FEKETE SÁNDOR

AZÉRT MÓGA PÉLDÁJA IS PÉLDA

Szegyienek magánpörrel folyóirathelyet rabolni. Ezért röviden:

Nyilvánvaló, hogy Fekete Sándor egész tanulmánykötetében a márciusi szellem pártján áll. Csakhogy — s a *globális dicséret* árnyékában erről igyekeztem kritikámban *tárgyszerűen* szót ejteni — *olykor* hamis a hang, pontatlan a fogalmazás, az érvelés látványos, de nem érvekből fakad, a példák szelekciója önkényes, és a fogalmazás olyan utalásokkal és általánosításokkal terhes, amelyeket Fekete a maga elméleti rendszeréből erőltet a témára. A témát a szerző gondolataival így túlburjánkoztatni szerénytelenység és célszerűtlen — ezt megírtam magában a kritikában is („A homályos utalásokat éppen azok fogják a legkevésbé érteni, akiknek a könyv készült.”), és példákat is hoztam állításaimra.

Ezek között egyik volt a Lederer-sortűz — a példaválasztás önkényességét kívántam illusztrálni vele, azt, hogyan emeli ki a szerző a történelem eseménytárából az önmaga mondandójához illeszkedő példát, ezzel teljes bizonyosságot szerezvén a *maga* igazára. A kipellengérezett idézetet megelőző mondat („Fekete másutt éppenhogy megértő a hatalommal szemben”) éppen úgy epés és fonákjára fordított megjegyzés, oldalvágás, mint a Feketéé, amikor azt kérdezi: Mit is tehetne egy hatalommal rendelkező férfiú, ha a csöcselék gúnyolni merészeli? — Lő: sandít ki a kérdésből a — hatalomra egyáltalán nem hízalgő — válasz. Csakhogy — s engem ez érdekelt, én ezt *kritizáltam* — a „mit is tehetné”-ben rejtőző általánosítás, a Lederer példájával kiközveztet út az általánosításhoz *hamis*, és ezért a — *nyilvánvaló* — sanda gúny is *alap-talan*. Mert egyáltalán nem *kellett* a márciusi ifjakra löni; nagyon is és igenis *lehetett* velük a puska ravasza mögöl *másképp bánni*. Úgy *például*, mint ahogy Mőga tette (említettem a kritikában): Lábhozi-t vezényelt, és elvonult a katonáival. *Nem lövetett*.

A Lederer-idézet szerepe a Fekete-írás alaposág-, megalapozottságvizsgája, amolyan statikai kérdőjel volt, nem pedig annak eldöntése, hogy Fekete Sándor „megértő-e a hatalommal szemben”, vagy nem. 48 *űrűgyén* ezt tárgyalni — tiszteletlenség lenne.

ODOR LÁSZLÓ

